गौरा उप्रेतीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मेनुका दाहाल

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७०

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम.ए. दोस्रो वर्षकी छात्रा मेनुका दाहालले **गौरा उप्रेतीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले निकै परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७०/०५/०४

....

शि.स. राधिकादेवी गुरागाईं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागकी छात्रा मेनुका दाहालले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको **गौरा उप्रेतीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व** नामक शोध पत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. **प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम** ....
विभागीय प्रमुख

२. **शि.स. राधिकादेवी गुरागाईं** ....
शोध निर्देशक

३. **उपप्रा. कर्णाखर खतिवडा** ....
बाह्य परीक्षक

मिति : २०७०/०५/१३

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत **गौरा उप्रेतीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरुआमा श्री राधिकादेवी गुरागाईंज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । शिक्षण तथा विविध व्यावहारिक कार्यको व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि मलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई शोध कार्यमा अभिप्रेरित गर्नुका साथै सचेत र सजग गराउँदै निरन्तता प्रदान गरी प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गरिदिनु हुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरु राधिकादेवी गुरागाईंप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालय तथा कर्मचारी वर्गहरूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको तयारीका सिलसिलामा यथाशक्य सामग्री उपलब्ध गराउनुका साथै व्यस्त जीवनमा पनि आवश्यक सूचना प्रदान गरी आफ्नो महत्वपूर्ण विचार व्यक्त गरिदिनु हुने शोध नायक गौरा उप्रेतीको उल्लेखनीय सहयोगप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी शोध नायकका बारेमा महत्वपूर्ण विचार र सामग्रीहरू सङ्कलनमा सहयोग गर्ने शोधनायककी छोरी आस्था रिजालप्रति पनि आभारी छु ।

मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म पनि सदैव प्रेरित गर्ने तथा आर्थिक सेवा पुऱ्याउनु हुने मेरा बाबा, आमा, दाजु, भाउजू र दिदीहरूप्रति ऋणी छु । यस शोध कार्यको सामग्री सङ्कलनमा विविध पक्षबाट उचित सल्लाह दिने तथा सहयोग गर्ने निर्मला काफ्ले, पुनम पराजुली, सम्झना भट्टराई, तारा काफ्ले, उर्मिला सापकोटा, जमुना भट्टराई, अर्जुन अन्यौल, बैरागी जेठालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा आफ्नो व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि लगनशीलतापूर्वक समयमा कम्प्युटर टाइप गरिदिने भाइ श्याम दाहाल र यस शोधकार्यलाई छिटो छरितो शुद्ध एवम् स्पष्टताका साथ टङ्कण गरी सहयोग गर्नु हुने जनकबहादुर सामरीप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६७/०६८ शोधार्थी

मिति : २०७०/०५/०४

मेनुका दाहाल

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष

क्रमाङ्क : १८५

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

विषयसूची

क्र.सं.	पृ.सं.
पहिलो - परिच्छेद : शोध परिचय	**१-४**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	१
१.३ उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोध कार्यको औचित्य र महत्व	३
१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन	३
१.७ शोधविधि	३
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	३
१.७.२ सामग्री विश्लेषण विधि	३
१.८ शोध पत्रको रूपरेखा	४
दोस्रो - परिच्छेद : गौरा उप्रेतीको जीवनी	**५-१७**
२. गौरा उप्रेतीको जीवनी	५
२.१ जन्म र जन्मस्थान	५
२.३. बाल्यकाल	५
२.३. शिक्षा-दीक्षा	६
२.३.१ अक्षरारम्भ र प्रारम्भिक शिक्षा	६
२.३.२ माध्यमिक तहको शिक्षा	७
२.३.३ उच्च शिक्षा	८
२.४. पारिवारिक पृष्ठभूमि	८
२.४.१ पिताका दाजुभाइ दिदीबहिनी	९
२.४.२ आफ्ना दाजुभाइ दिदीबहिनी	९
२.५. विवाह र सन्तान	१०
२.५.१ विवाह	१०
२.५.२ सन्तान	१०

२.६ आर्थिक अवस्था १०
२.७ स्वभाव बानी व्यवहार र रूचि ११
२.७.१ स्वभाव बानी व्यवहार ११
२.७.२ रूचि १२
२.८ कार्यक्षेत्र १२
२.८.१ शैक्षिक सेवा १२
२.८.२ समाजसेवा १५
२.८.३ राजनैतिक सेवा १५
२.८.४ संस्थागत संलग्नता १५
२.९ भ्रमण १५
२.१० सम्मान तथा पुरस्कार १६
२.११ धारणा/मान्यता १६
२.१२ शारीरिक अवस्था १६
२.१३ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव १७
२.१४ लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी १७
तेस्रो - परिच्छेद : गौरा उप्रेतीको व्यक्तित्व १८-२३
३.१ विषय परिचय १८
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व १८
३.३ व्यक्तित्वका पाटाहरू १९
३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १९
३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व २०
३.३.१.२ उपन्यासकार व्यक्तित्व २०
३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व २०
३.३.२.१ शिक्षक व्यक्तित्व २१
३.३.२.२ सामाजिक व्यक्तित्व २१
३.३.२.३ राजनैतिक व्यक्तित्व २२
३.४ जीवनी व्यक्तित्व र साहित्य लेखनबीचको अन्तरसम्बन्ध २२

चौथो - परिच्छेद : ऊ बेचिने रातहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण **२४-४३**
४.१ विषय परिचय २४
४.२.१ विचार तथा भाव २५
४.२.१.१ राष्ट्रियता २६
४.२.१.२ वर्गीय द्वन्द्वको चित्रण र त्यसको विरूद्ध लड्न आह्वान २९
४.२.१.३ नारीको उच्च महिमागान ३१
४.२.१.४ नारी जागरण ३३
४.२.१.५ प्रकृतिप्रेम ३५
४.२.१.६ सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण ३६
४.२.२ लयविधान ३८
४.२.३ भाषाशैली ३९
४.२.४ कथन पद्धति ४०
४.२.५ बिम्ब तथा प्रतीक ४१
पाँचौ - परिच्छेद : अघोषित द्वन्द्व उपन्यासको विश्लेषण **४४-५७**
५.१ विषय परिचय ४४
५.२.१ कथानक ४५
५.२.२ चरित्र-चित्रण ४९
५.२.२.१ प्रमुख पात्रको चित्रण ५०
५.२.२.२ सहायक पात्रको चित्रण ५२
५.२.२.३ गौण पात्रको चित्रण ५४
५.२.३ परिवेश ५४
५.२.४ दृष्टिबिन्दु ५५
५.२.५ उद्देश्य ५६
५.२.६ भाषाशैली ५७
छैटौं - परिच्छेद : युद्धोपरान्त उपन्यासको विश्लेषण **५८-७०**
६.१ विषय परिचय ५८
६.२.१ कथानक ५८
६.२.२ चरित्र-चित्रण ६३

६.२.३ परिवेश ६७

६.२.४ दृष्टिबिन्दु ६७

६.२.५ उद्देश्य ६७

६.२.६ भाषाशैली ६८

६.३ फुटकर रचना र लेखहरूको सामान्य चर्चा ६९

६.३.१ फुटकर लेख ६९

६.३.२ फुटकर कथा ६९

६.३.३ फुटकर लेख ७०

सातौँ - परिच्छेद : उपसंहार ७१-७३

७.१ शोध निष्कर्ष ७१

परिशिष्ट ७४-७७

सन्दर्भग्रन्थ सूची ७८

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
एम.ए.	-	मास्टर्स अफ आर्ट
शि.स.	-	शिक्षण सहायक
प्रा.डा.	-	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.	-	प्राध्यापक
प्र.अ.	-	प्रध्यानाध्यापक
एस्.एल्.सी.	-	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
आई.एड.	-	इन्टरमिडियट अफ एजुकेशन
आई.ए.	-	इन्टरमिडियट अफ आर्ट
बी.एड्.	-	व्याचलर अफ एजुकेशन
अ.ने.म.सं.	-	अखिल नेपाल महिला संघ
ने.क.पा.	-	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी
वि.सं.	-	विक्रम सम्वत्
पृ.	-	पृष्ठ
नं.	-	नम्बर
गा.वि.स.	-	गाऊँ विकास समिति
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

प्रस्तुत शोधको विषय गौरा उप्रेतीको 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' रहेको छ । यस विषयमा गौरा उप्रेतीको 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' को परिचय दिन आवश्यक छ । गौरा उप्रेतीको जन्म वि.सं. २०१० भाद्र १५ गते पिता भुवानेश्वर उप्रेती र माता जानुकादेवी उप्रेतीका कोखबाट तेह्रथुम जिल्लाको आठराई पोखरीमा भएको हो । गौरा उप्रेतीले स्नातकसम्मको औपचारिक शिक्षा आर्जन गरेकी छन् । विभिन्न सामाजिक संघ संस्थामा संलग्न रहेकी गौरा उप्रेती 'उत्प्रेरणा महिला माध्यमिक विद्यालय' की प्र.अ. हुन् भने 'अभ्युत्थान महिला साहित्य प्रतिष्ठान' की सदस्य पनि रहेकी छन् । सानैदेखि साहित्यमा रूचि राख्ने भएकी गौरा उप्रेतीले कक्षा दुईमा पढ्दा नै कविता लेख्न थालेकी हुन् । गौरा उप्रेतीका विभिन्न पत्र पत्रिकामा केही फुटकर लेख तथा रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् भने पुस्तककार कृतिका रूपमा एउटा कविता संग्रह **ऊ बेचिने रातहरू** (२०६०) र दुईवटा उपन्यास **अघोषित द्वन्द्व** (२०६०) र **युद्धोपरान्त** (२०६४) प्रकाशित भएका छन् ।

'शिक्षा पुरस्कार' (२०३१) र 'स्वर्ण पदक' (२०३२) बाट सम्मानित भएकी गौरा उप्रेती (रिजाल) को 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' बारे यस शोधमा प्रकाश पारिएको छ ।

१.२ समस्या कथन

प्रस्तुत शोधको समाधेय विषय नै गौरा उप्रेतीको 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' को अध्ययन गर्नु रहेको छ । प्रस्तुत शोधका समस्याहरूलाई यस प्रकार छन् :

(क) गौरा उप्रेतीको जीवनी के कस्तो रहेको छ ?

(ख) गौरा उप्रेतीका व्यक्तित्वका पाटाहरू के कस्ता रहेका छन् ?

(ग) कविता तत्वका दृष्टिकोणले गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता संग्रह के कस्तो रहेको छ ?

(घ) उपन्यास तत्वका दृष्टिकोणले गौरा उप्रेतीको **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यास के कस्तो रहेको छ ?

(ङ) उपन्यास तत्वका दृष्टिकोणले गौरा उप्रेतीको **युद्धोपरान्त** उपन्यास के कस्तो रहेको छ ?

यिनै प्रश्नहरूका आधारमा गौरा उप्रेतीको 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' को विवेचना गरी निष्कर्षमा पुग्नु नै यस शोधको मूल समस्या रहेको छ ।

१.३ उद्देश्य

प्रस्तुत शोधका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

(क) गौरा उप्रेतीको जीवनीलाई प्रकाश पार्नु,

(ख) गौरा उप्रेतीको व्यक्तित्वका आयामहरूबारे चर्चा गर्नु,

(ग) कविता तत्वका दृष्टिकोणले गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता संग्रहको अध्ययन गर्नु,

(घ) उपन्यास तत्वका दृष्टिकोणले गौरा उप्रेतीको **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको अध्ययन गर्नु,

(ङ) उपन्यास तत्वका दृष्टिकोणले गौरा उप्रेतीको **युद्धोपरान्त** उपन्यासको अध्ययन गर्नु,

यिनै उद्देश्य प्राप्तिमा यो शोध केन्द्रित रहेको छ ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

गौरा उप्रेतीको कृतिगत वा सामान्य साहित्यिक योगदानका बारेमा साहित्यकारहरूबाट जे जति अध्ययन भएका छन् तिनीहरूले गरेको चर्चा परिचर्चाहरू कालक्रमिक आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ :

लीला लुइँटेलद्वारा **नेपाली महिला उपन्यासकार** (२०६८) कृति (पृ. ७०-७१) मा गौरा उप्रेतीको **अघोषित द्वन्द्व** र **युद्धोपरान्त** उपन्यासको कृतिगत सामान्य चर्चा गरिएको छ । यसले उपन्यासको विश्लेषणमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

सुधा त्रिपाठीले **युद्धोपरान्त** (२०६४) उपन्यासको भूमिकामा गौरा उप्रेतीले नारीवादी उपन्यास लेख्न खोजेको तर आदर्शोन्मुख यथार्थवादी उपन्यास भएको कुरा उल्लेख गरेकी छन् । यसले **युद्धोपरान्त** उपन्यासको विश्लेषणमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

यी पूर्वकार्यको सामान्य चर्चा भए पनि गौरा उप्रेतीको समग्र 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' को चर्चा हुन सकेको छैन ।

१.५ शोध कार्यको औचित्य र महŒव

गौरा उप्रेतीको सामान्य चर्चा भए पनि उनको समग्र 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' को अध्ययन भएको छैन । त्यसैले गौरा उप्रेतीको 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' विषयमा शोध कार्य गर्नु औचित्यपूर्ण र महत्वपूर्ण देखिन्छ ।

१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन

गौरा उप्रेतीको 'जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' को मात्र चर्चा गर्नु यस शोधको सीमा रहेको छ ।

१.७ शोधविधि

प्रस्तुत शोधमा प्रयुक्त सामग्री सङ्कलन र विश्लेषण विधिलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधमा पुस्तकालयीय विधि र क्षेत्रीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतमा प्रश्नावली, शोधनायकसँगको प्रत्यक्ष संवाद, शोधनायकका प्रकाशित पुस्तक तथा लेख रचनाहरू समेटिएको छ भने द्वितीयक स्रोत सामग्रीमा पुस्तककार कृति भित्रका समीक्षात्मक लेख रचनाको प्रयोग गरिएको छ ।

१.७.२ सामग्री विश्लेषण विधि

यस शोध कार्यमा जीवनी व्यक्तित्व अध्ययनका लागि प्राथमिक सामग्रीलाई वर्णन र विवरण विधिको प्रयोग गरिएको छ । कृति विश्लेषणका लागि विधातात्विक सिद्धान्तको उपयोग गरेर व्याख्या र विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोध पत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई रूपरेखालाई सुसङ्गठित र सुव्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्न निम्नलिखित परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद - शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद - गौरा उप्रेतीको जीवनी

तेस्रो परिच्छेद - गौरा उप्रेतीको व्यक्तित्वको अध्ययन

चौथो परिच्छेद - **ऊ बेचिने रातहरू** कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

पाचौँ परिच्छेद - **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको विश्लेषण

छैटौँ परिच्छेद - **युद्धोपरान्त** उपन्यासको विश्लेषण

सातौँ परिच्छेद - उपसंहार

उपर्युक्त सात परिच्छेदलाई पनि आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक, उप-शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

गौरा उप्रेतीको जीवनी

२. गौरा उप्रेतीको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान

गौरा उप्रेतीको जन्म वि.सं. २०१० भाद्र १५ गते पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको कोशी अञ्चल तेह्रथुम जिल्ला आठराई गा.वि.स. को पोखरी भन्ने ठाउँमा उप्रेती परिवारमा भएको हो । उनी बाबु भुवानेश्वर उप्रेतीका दुईवटी श्रीमतीमध्ये जेठी श्रीमती स्व. जानुकादेवी उप्रेतीकी जेठी छोरी हुन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

चारैतिर प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण जङ्गल बीचमा पोखरी, पञ्चकन्याको मन्दिर, छातेढुङ्गा उनको जन्म स्थान आठराई पोखरीमा अवस्थित छ । उनका हजुरबुबा मुखिया भएकाले स्थानीय बासिन्दाले मुखियाको परिवार भनी उनको परिवारलाई चिन्दथे र उनी पनि मुखियाकी नातिनीका रुपमा परिचित भइन् । उनका गाउँमा तीन चार घर दमाईहरूको बसोबास रहे पनि उप्रेतीहरूकै बहुलता रहेको छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.२ बाल्यकाल

गौरा उप्रेतीको बाल्यकाल रमाइलोसँग बित्यो । सत्र अठार जनाको परिवारमा उनी हजुरबुबाकी प्रिय पात्र बनिन् । उनका बुबाआमा आर्थिक स्तर उकास्न झापा झरेका थिए । उनको रेखदेख हजुरबुबा हजुरआमाले नै गरेका थिए । उनी बाल्यकालदेखि नै विद्रोही स्वभावकी थिइन् । हजुरआमाले भाइलाई छोरा भनेर दुध भात खुवाउने तर उनलाई 'तँ छोरी होस्' भनेर नदिने गर्दा उनी विद्रोही बनिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

गौरा उप्रेतीको बाल्यकाल बारे चर्चा गर्दा उप्रेती जन्मेको र बाल्यजीवनको अधिक समय व्यतीत गरेको आठराई पोखरी भन्ने ठाउँको प्रभाव महत्वपूर्ण छ । नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाई साहित्यमा थप टेवा पुऱ्याउन उनको गाउँको प्राकृतिक सौन्दर्य, ठूला-ठूला पर्खाल, चौतारा, लालीगुराँसका फूल फूल्ने वनजङ्गल ओडारहरू आदि प्राकृतिक वातावरणको महत्व रहेको छ । उनको घरबाट पाथिभरा मन्दिर र कुम्भकर्ण हिमाल देखिने, पञ्चकन्याको मन्दिर आदि प्राकृतिक र साँस्कृतिक वातावरण उनलाई स्वर्ग भन्दा पनि प्यारो लाग्थ्यो (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

सत्र वर्षको उमेरसम्म गाउँमै बिताएकी उप्रेती प्राकृतिक वातावरण र विद्यालयको वातावरणले आफुलाई साहित्यकार बनाउन सहयोग पुऱ्याएको बताउँछिन् । विद्यालय नगएको समयमा घाँस, सोतर लिन जाने, गाई चराउन जाने भए पनि भरसक काम गर्न नपरे हुन्थ्यो भनेर लुकीचोरी हिँड्न पाए खुसी हुने प्रवृत्ति उप्रेतीको थियो । उनलाई खेलकुदमा रूचि थिएन तर विद्यालयमा खेल खेल्नै पर्ने भएकाले चम्चे दौड, सुन्तला झुन्डाउने, म्युजिकल चेयरजस्ता स-साना खेल खेल्ने गर्थिन् । एकपटक चम्चे दौडमा अमलामा खोटो टाँसी चम्चामा राखेर नझारिकन दौडमा प्रथम भएको उनी बताउँछिन् । एकान्त प्रेमी, सरल र शान्त स्वभाव भएका कारण गौरा खेलतर्फ आकर्षित भई लाग्ने र रमाउने गर्दिनथिन् । आफू बालिका हुँदा काकाका छोराहरू हेर्नुपर्ने, घाँस स्याउला ल्याउनुपर्ने, गाईवस्तु चराउन लानुपर्ने जस्ता कामले स्वतन्त्र हुन पाइनन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३ शिक्षा-दीक्षा

२.३.१ अक्षरारम्भ र प्रारम्भिक शिक्षा

गौरा उप्रेतीको प्रथम पाठशाला आफ्नै घरपरिवार थियो । उनका मातापिताले विद्यालयको औपचारिक शिक्षा हासिल गरेका त थिएनन् तर शिक्षित थिए । आमाको सहयोगबाट गौराको अक्षरारम्भ भयो । उप्रेतीले प्रारम्भिक शिक्षा आर्जन गर्दा कुनै घरायसी बाधा अड्चन नआए पनि एक पटक उनी दुवै कान बन्द भएर कान नै नसुन्ने अवस्थामा पुगेकी थिइन् । उनकी आमा साथमा नभएका अवस्थामा उनलाई समस्या आयो । पछि उनका मामाघरकी हजुरआमाले समस्या समाधान गरिदिइन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

सामान्य रूपमा बुबा आमाले प्रेरणा दिए पनि खासमा शिक्षाको महत्व र आवश्यकताको बोधले नै उनलाई शिक्षातर्फ आकर्षण जाग्यो । एकपटक स्कुल जान नमान्दा बुबाले कुटेर पठाएको उप्रेती बताउँछिन् । उप्रेतीले आफ्नो घरनजिक विद्यालय नभएकाले मामाघर गई सातवर्षको उमेरमा कक्षा एकमा भर्ना भएर औपचारिक शिक्षा प्रारम्भ गरिन् । एक वर्षपछि आफ्नै गाउँमा विद्यालय खोलेकाले गाउँमै फर्किइन् । उनको गाउँ आठराई पोखरीमा शिक्षाप्रेमी देवीप्रसाद उप्रेतीले गाउँको स्वच्छ परिवेशमा शिक्षा आर्जनको उपयुक्त वातावरण भएकाले विद्यालय खोल्ने योजना बनाए । गौरा उप्रेतीका बुबा लगायत त्यहाँका

स्थानीय बासिन्दाले रू. १०००।- उठाएर विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरेका थिए । सुरूमा निर्मित विद्यालयमा कट्टुसका हाँगाले बनाइएका टहराहरू थिए भने पछि भवनमा परिणत भयो (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३.२ माध्यमिक तहको शिक्षा

गौरा उप्रेतीले प्राथमिक शिक्षा पढेकै विद्यालयबाट माध्यमिक शिक्षा पूरा गरिन् । उनले वि.सं. २०२३ सालमा १३ वर्षको उमेरदेखि माध्यमिक तहको शिक्षा प्रारम्भ गरिन् । 'पञ्चकन्या पोखरी माध्यमिक विद्यालय' घर नजिकै १५ मिनेटमा पुग्ने ठाउँमा भएकाले स्कुल जानका लागि कुनै कठिनाइ झेल्नु परेन । त्यतिबेलाको शिक्षा प्रणाली घोकन्ते थियो । शिक्षाको उद्देश्य भद्र पुरुषको निर्माण गर्ने पण्डित्याइँ शिक्षा थियो तर संस्कृत होइन (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

माध्यमिक तहको शिक्षा आर्जन गर्दा आमा पुनः तराईबाट फर्केकाले उप्रेती आमाको साथ पाएर कक्षा सातदेखि पहिलो वा दोस्रो हुन थालिन् । उनको पढाइमा आमा, बुबा र कान्छी आमाले सहयोग गरेका थिए । उनलाई आमा बुबाले पढ्नका लागि स्वतन्त्र छोडिदिएकाले मेहनत गरेर पढ्ने र बिदाका समयमा साथीसँग छलफल गर्ने गर्थिन् । अङ्ग्रेजी र विज्ञान विषय पढाउने स्तरीय शिक्षक नहुँदा त्यस विषयमा उनी बढी मेहनत गर्थिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

निम्नमाध्यमिक तहमा अध्ययन गर्दा नै गौरा उप्रेतीले **सहनशीला सुशीला**, **चिसो चूल्हो, सुलोचना** जस्ता चर्चित कृति पढेकी थिइन् । त्यस्तै फडिन्द्र खेताला, श्यामदास वैष्णव र कालिदासका कृति पनि पढेकी थिइन् । पढ्न, लेख्न, चिन्तन, मनन गर्न मन पराउने गौराले केही गर्नुपर्छ भन्ने सोचको विकास माध्यमिक तहमा अध्ययन गर्दै बनाएकी थिइन् । नियमित पढाइका अतिरिक्त विद्यालयमा उनीहरूमध्ये पन्ध्र-बिस जनालाई विशेष किसिमको कम्युनिष्ट शिक्षा पनि दिइन्थ्यो । उनले वि.सं. २०२७ सालमा १७ वर्षको उमेरमा द्वितीय श्रेणीमा एस्. एल्. सी. परीक्षा उत्तीर्ण गरिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३.३ उच्च शिक्षा

गौरा उप्रेती वि.सं. २०२८ सालमा तेह्रथुम जिल्लामा रहेको पिपुल इकोनोमिक्स विरेन्द्र इन्टर कलेजमा भर्ना भई मानविकी संकायमा अध्ययन गर्न थालिन् । माध्यमिक तहसम्म अध्ययन गर्दा आमाबुबाले जति सहयोग गरेका थिए अब किन पढ्नु पर्‍यो भनेर उच्च शिक्षा हासिल गर्दा सहयोग नगरेको उनी बताउँछिन् । घरपरिवारको सहयोग नपाएपछि मानसिक तनावका कारण उनी आई.ए. मा उत्तीर्ण हुन सकिनन् । उनमा जसरी पनि पढ्नुपर्छ भन्ने भावनाको विकास भइसकेकोले विद्रोही बन्दै गइन् । आफ्नो पढ्ने तीव्र इच्छालाई वि.सं. २०३० मा धनकुटा बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षा शास्त्र सङ्काय (आई. एड्) मा भर्ना भई । प्रथम श्रेणीमा आई.एड् उत्तीर्ण भइन् । त्यतिबेलै आई.ए पनि उत्तीर्ण गरिन् । आई.ए पढ्दा देखि नै उनले जीवनका सपनाहरू बुन्न थालिन् । बुबाआमाले उनलाई सहयोग नगरे तापनि उनी मेहनती, लगनशील र उत्कृष्ट भएकाले आई.एड् र बी.एड् पुरै छात्रवृत्तिमा पढ्ने अवसर पाइन् । त्यस बेला उनलाई छोरी हुनुमा गर्व हुन थाल्यो । त्यस बेलादेखि नै उनका साहित्यिक रचनाहरू प्रकाशित हुन थालेका हुन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

गौरा उप्रेतीले केन्द्रीय क्याम्पस सानोठिमी भक्तपुरबाट बी.एड् तहको शिक्षा आर्जन गरिन् । २०३३ सालमा जब उप्रेती काठमाडौँ आइन् तब उनलाई देवकोटासँग भेट गर्न मन लागेको थियो किनभने देवकोटाका कृतिबाट उनी ज्यादै प्रभावित भएकी थिइन् । देवकोटासँग भेटेर कुरा गर्ने इच्छा भए पनि देवकोटा बितिसकेको कुरा उप्रेतीलाई थाहा थिएन । यस कुराले उनलाई असह्य पीडा भयो । यसभन्दा पछि कुनै विशिष्ट साहित्यकारसँग भेट गर्ने इच्छै राखिनन् । बी.एड्. पछिको पढाइलाई निरन्तरता दिन सकिनन् तर उनको पढ्ने तीव्र इच्छाका कारण २०६९ सालमा राजनीतिशास्त्र विषयमा प्रथम वर्षको परीक्षा उत्तीर्ण गरिन् । अहिले २०७० सालमा भने द्वितीय वर्षको परीक्षाको तयारी गरिरहेकी छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.४ पारिवारिक पृष्ठभूमि

गौरा उप्रेतीको जन्म मध्यम वर्गीय परिवारमा भएको हो । उनका पुर्खा काभ्रेबाट छ पुस्ता अगाडि तेह्रथुम गएका थिए । बुबाआमाको पेशा कृषि थियो । उनको परिवार धार्मिक थियो । तीन चार घण्टा नबोलिकन हात जोडेर विष्णु लक्ष्मीको पूजा गर्नुपर्ने भएको हुँदा

उनलाई धर्मप्रति वितृष्णा भयो । काम गर्ने समयमा हात जोडेर बस्नुपर्दा उनी बाल्यकालमा नास्तिक भएकी थिइन् तर अहिले आस्तिक भएकी छन् । उनको मामाघर अहिलेको ताप्लेजुङ जिल्लामा पर्दछ । उनको मावली सम्भ्रान्त खालको थियो । गौरा उप्रेतीको चरित्रको निर्माणमा परिवारको ठूलो हात रहेको छ । स्वावलम्वी भएर बाँच्न आमाबुबा बाट उप्रेतीले सिकेकी हुन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

गौरा उप्रेतीलाई हजुरबुबाले माया गर्नुहुन्थ्यो । हजुरबुबाको ८४ वर्षको उमेरमा मृत्यु भयो । उप्रेती हजुरबुबाको विशेष हेरचाह गर्थिन् ।

२.४.१ पिताका दाजुभाइ दिदी-बहिनी

गौरा उप्रेतीका हजुरबुबा हजुरआमा प्रेमलाल र रूपा उप्रेती हुन् । उनका पिताका पाँच दाजुभाइ र चार दिदीबहिनी भएकामा हाल उनका पिता सहित तीन जना मात्र जीवित रहेका छन् । उनका पिता भुवानेश्वर उप्रेती माइला सन्तान हुन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.४.२ आफ्ना दाजुभाइ बहिनी

गौरा उप्रेती आफ्ना माता पिताकी जेठी सुपुत्री हुन् । उनी एक्ली छोरी भएकी र सात आठ वर्षको उमेरसम्म पनि सन्तान नभएपछि आमाकै सल्लाहमा सन्तान प्राप्तिका लागि बुबाले कान्छी आमा ल्याएपछि र उनीबाट पाँच बहिनी र चार भाइको जन्म भयो । उनका बहिनीहरू विमला, पुष्पलता, बीना, ललिता र कमला हुन् । ललिता बाहेक अरू बहिनीहरू वैवाहिक जीवनमा बाँधिइसकेका छन् । त्यस्तै उप्रेतीका भाइहरू गणेश, ज्ञानु, विदुर र धर्मराज हुन् । धर्मराज बाहेक अरू भाइहरू गृहस्थ जीवनमा प्रवेश गरिसकेका छन् । वि.सं. २०६८ पुस ५ गते उनकी आमा स्वर्ग भइन् । बुबाको हेरचाह कान्छी आमा र जेठो भाइ गणेशले गर्दै आएका छन् । उनका बुबा झापामा रहेका छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.५ विवाह र सन्तान

२.५.१ विवाह

गौरा उप्रेतीको विवाह २०३५ सालमा २५ वर्षको उमेरमा रिजाल परिवारमा भयो । विवाह नगरी नेपाली साहित्यमा समर्पित हुने उनको रूचि थियो तर संयोगले विवाह भयो र वैवाहिक जीवन पनि दुर्घटित भएको र आफ्ना सपनाहरू पनि चकनाचुर भएको उनी बताउँछिन् । उनको श्रीमान्को कामुक प्रवृत्ति हावी भएका कारण परस्त्रीगमनतिर लागेका र अधिकांश समय बाहिरै रहने, डुलाउने, घुमाउने गर्दा एकदिन प्रमाणसहित भेटिएपछि श्रीमानसँग छुट्टिएर आफ्नै पौरखमा रमाउँदै छोरा छोरीलाई काखी च्यापी अलग्गिएकी हुन् तर सम्बन्ध विच्छेद भने गरेकी छैनन् । यसबाहेक शोध नायकले श्रीमान्को घरपरिवारबारे भन्न रूचाइनन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.५.२ सन्तान

गौरा उप्रेतीका एक छोरा र एक छोरी गरी दुई सन्तान रहेका छन् । उनका छोरा आलोक रिजालको जन्म वि.सं. २०३८ कार्तिक २२ गते भएको हो । उनी आठ वर्ष अगाडि नै अमेरिका गएका छन् । मेडिकल साइन्सको पढाइ सकी अमेरिकामा नै काम गर्दै आएका छन् । गौरा उप्रेतीकी छोरी आस्था रिजालको जन्म वि.सं. २०३९ पुस २१ गतेका दिन भएको हो । उनले अङ्ग्रेजी विषयमा स्नातक गरी ग्रामीण विकासमा स्नाकोत्तर तह पास गरेकी छन् । उप्रेतीकी छोरी आस्थाको वि.सं. २०६६ असार १२ गते झापा, अर्जुनधारा- ७ निवासी दिपेन्द्र चौलागाईसँग काठमाडौमा विवाह भएको छ । उनी पनि अमेरिका जाने तयारीमा छिन् । वि.सं. २०६८ जेठ २१ गते गौरा उप्रेतीकी छोरी आस्थाको कोखबाट छोराको जन्म भएपछि उप्रेती हजुरआमा बनिसकेकी छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार) ।

२.६ आर्थिक अवस्था

गौरा उप्रेतीको पुर्ख्यौली थलो तेह्रथुम आठराई पोखरी भए पनि उनको स्थायी बसोबास भने लोकन्थली भक्तपुरमा रहेको छ । उनी उच्च मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएकी हुन् । विवाहपूर्व जीविकोपार्जनका लागि उनलाई आर्थिक सङ्कट परेन । विवाह पश्चात् पनि उनी शिक्षण पेसामा आबद्ध भएकी हुनाले अप्ठ्यारो अवस्था आएन । वैवाहिक सम्बन्ध राम्रो नभए पनि उनकी आमाले दाइजोस्वरूप इटहरीमा घर बनाइदिएकी थिइन् ।

उनी शिक्षा क्षेत्रमा जागिरे हुँदै गएपछि उनको आर्थिक अवस्थामा सुधार हुँदै आयो । उनले विभिन्न संघ सँस्थामा पनि काम गरिन् । काठमाडौमा केही समय भाडामा बसेकी उप्रेतीले आफ्नो र छोरीको कमाइबाट भक्तपुर लोकन्थलीमा घर बनाई स्थायी रूपमा बसोबास गर्दै आएकी छन् । उनले एउटा घडेरी पनि किनेकी छन् । उनको पहिलाको आयस्रोत शिक्षण पेसा हो भने अहिले घर भाडा हो । उनका छोरा र छोरीको जागिरबाट आर्थिक सहयोग हुने देखिन्छ । यसले गर्दा उनको आर्थिक अवस्था राम्रो देखिन्छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.७ स्वभाव, बानी /व्यवहार र रूचि

प्रत्येक व्यक्तिको स्वभाव भिन्न र विशिष्ट हुन्छ । स्वभाव अनुसार उसको बानी व्यवहारको निर्माण भएको हुन्छ । रुचि पनि व्यक्ति अनुसार फरक हुन्छ । रुचि भन्नाले व्यक्तिको झुकावको क्षेत्र हो । गौरा उप्रेतीको स्वभाव बानी व्यवहार र रुचिलाई यहाँ चर्चा गरिन्छ ।

२.७.१ स्वभाव तथा बानी /व्यवहार

गौरा उप्रेतीको सानैदेखि पढ्ने, लेख्ने तथा चिन्तन मनन गर्ने स्वभाव थियो । एक छाक खाएर पनि पढ्ने, लेख्ने र किताबमै समर्पित हुने रहर भएको उनी बताउँछिन् । उनी सानैदेखि सरल र मिजासिलो स्वभावकी थिइन् । उनलाई स्वतन्त्रता र एकान्त मन पर्थ्यो । मनोवृत्तिका आधारमा उनमा अन्तर्मुखी र बहिर्मुखी दुवै स्वभाव विद्यमान छन् । नेतृत्व बहनको दृष्टिले उनी नौ दश कक्षादेखि नै अगाडि थिइन् । ११ वर्ष अगाडि प्राज्ञिक संस्था खोलेर आफैँले सम्हालेको र उचित कार्यमा सहयोग गरेको घटनाबाट यो कुरो पुष्टि हुन्छ । खराब आदत, अमानवीय व्यवहार, झै-झगडा र आपसी वैमनश्य, व्यक्तिगत स्वार्थ उनलाई मन पर्दैन । उनी सबैसँग मृदुभाषा बोल्छिन् र विभिन्न तवरले आफूले गर्न सक्ने सहयोग गर्छिन् । त्यसैले त उनी व्यक्ति, समाज र सिङ्गो राष्ट्रका लागि केही दिन समर्थ छिन् । उनको अर्को महत्वपूर्ण स्वभाव कर्तव्यप्रतिको सचेतना र लगनशीलता हो । कुन कार्य उचित र कुन अनुचित भन्ने राम्रोसँग ठम्याइसकेपछि उनी कार्य गर्ने अठोट गर्दछिन् । लेख रचना गर्ने, फुर्सदको समयमा विश्वका उत्कृष्ट कथाहरू गीता, वेद, श्रीमद्भागवत्को दर्शन बुझेर पढ्ने गर्दछिन् । घरव्यवहार एक्लै धान्नु परे पनि छोराछोरीलाई योग्य, कुशल र सक्षम

बनाइ कार्यक्षेत्रमा प्रवेश गराइसकेकी छन् । छोराछोरीको हेरचाह गर्दा आफूले लिएका धेरै कार्यहरू अधुरो रहेको उनी बताउँछिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.७.२ रूचि

गौरा उप्रेतीको रूचि सामाजिक जागृति र राजनैतिक सङ्गठनको भेला गर्ने थियो । भ्रष्टाचार, दुराचार, हेपाइ आदि कु-आचरणप्रति उनलाई वितृष्णा छ । उनी धार्मिक कट्टरता, रूढिवादी परम्परा, जातीय भेदभाव राजनैतिक विकृति र विसङ्गगतिका विरूद्धमा आवाज उठाउँछिन् । नेताहरूको खराब आचरणले गर्दा उनले राजनीति गर्न २०६२ सालदेखि छाडिदिइन् । नेपाली भाषा बनाउने काम साहित्यको हो भन्ने गौरा प्रगतिवादी साहित्य सिर्जना गर्न रूचाउँछिन् । गौराले मार्क्सवादी सिद्धान्तमा आधारित साहित्य सिर्जना गरेकी छन् । शिक्षण पेसालाई आदर्श पेसाका रूपमा मान्ने उप्रेती यसबाट वेदव्यास र सौनक ऋषि बन्न सकिने ठान्दछिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

खानामा गौरा उप्रेती दाल, भात, तरकारी, ढिँडो, गेडागुडी प्रायःजसो सन्तुलित भोजन मन पराउँछिन् । पहिरनमा साधारण कुर्ता सुरूवाल मन पराउँछिन् । सारी पनि उनलाई मनपर्छ तर लगाएर हिँड्न सजिलोका लागि कुर्ता सुरूवाल नै उचित ठान्छिन् । नारीको चेतना अभिवृद्धि गरी शिक्षित र सभ्य समाजकी प्रतिनिधि बनाउन उनी आफैले विद्यालय खोलेर शिक्षाबाट बञ्चित नारीलाई शिक्षा ग्रहण गर्ने सुअवसर दिएबाट यसतर्फ पनि उनको रूचि छ । साहित्यिक क्षेत्र र सामाजिक क्षेत्रको विकास गरी राष्ट्र विकासमा उनको विशेष रूचि देखिन्छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.८ कार्यक्षेत्र

कार्यक्षेत्र शब्दले व्यक्तिले जीवनमा आबद्ध भएर गरेका कामहरूको क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ । रुचि, स्वभाव, जीवन भोगाइ, शिक्षा दीक्षा अनुसार व्यक्तिको कार्यक्षेत्र निर्धारण भएको हुन्छ । गौरा उप्रेतीले शैक्षिक सेवा, समाजसेवा र राजनैतिक सेवामा आबद्ध भएर कार्य गरेकी छन् ।

२.८.१ शैक्षिक सेवा

गौरा उप्रेतीले वि.सं. २०२८ सालदेखि शिक्षण पेसा सुरू गरेको देखिन्छ । शिक्षण पेसालाई आदर्श पेसाका रूपमा लिने उप्रेतीलाई शिक्षिका बनेर आफूले जानेका ज्ञानहरू बाँड्न पाउँदा अनन्द लाग्छ । उनले सर्वप्रथम २०२८ देखि २०३० सम्म श्री पोखरी

माध्यमिक विद्यालय मा प्रा.वि. तहमा शिक्षण गरेकी हुन् । वि.सं. २०३२ देखि २०३३ सम्म त्यही विद्यालयको नि.मा.वि. तहमा शिक्षण गरिन् । वि.सं. २०३४ मा उनी स्नातक गर्न भनी काठमाडौ आएकी थिइन् र २०३६ मा चौहानडाँडा मा.वि. मा होम साइन्स विषयको शिक्षण गरेको उनी बताउँछिन् । वि.सं. २०३७ माघदेखि ठाकुरराम बहुमुखी क्याम्पस विरगञ्जमा २०४० साल सम्म प्रवीणता प्रमाण पत्र तह र स्नातक तहमा गृह विज्ञान विषय पढाएकी छन् । त्यस्तै उनले २०४१ साल देखि जनता माध्यमिक विद्यालय इटहरीमा १० वर्ष सम्म पढाइन् । जीवनका पूर्वाद्धका २२ वर्षसम्म शिक्षण गरेकी उप्रेती २०५० मा पुनः काठमाडौ आएर विभिन्न संघसंस्थामा आबद्ध भइन् । जीवनको उत्तरार्द्ध क्षणमा पनि २०५९ मा उनी आफैँले कोटेश्वर, काठमाडौँमा उत्प्रेरणा महिला विद्यालय खोलेर विद्यालयको पहुँचबाट बाहिरका महिलालाई शिक्षा दिँदै आएकी छन् । स्थापना कालका तीनवर्षसम्म शिक्षण गरेकी र अचेल प्रशासनिक क्रियाकलाप हेर्दै आएकी छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) । चौध वर्ष उमेर पुगेका महिला जुन विद्यालयको पहुँचबाट बाहिर रहेका छन् उनीहरूलाई जनचेतना जगाउने खालको शिक्षा दिएर जीवनस्तर उकासेकी छन् । लामो समयसम्म शिक्षण पेशामा आबद्ध भएकी गौरा उप्रेती शिक्षण सेवामा रमाएको देखिन्छ ।

२.८.२ **समाजसेवा**

जीवनको अधिकांश समयावधि शिक्षण सेवामा बिताएकी गौरा उप्रेतीले समाजसेवाको क्षेत्रमा पनि उल्लेखनीय योगदान गरेकी छन् । उनी वि.सं. २०५० देखि स्वालम्वन विकास केन्द्र मार्फत समाजसेवामा प्रवेश गरिन् । त्यही संस्थाद्वारा मध्यपश्चिमका जुम्ला र कालिकोट जिल्लामा सचेतना कार्यक्रम अन्तर्गत उनी महिला प्रसूतिको सुरक्षा गर्ने, ट्वाइलेट बनाउने, सरसफाइमा ध्यान दिने, साग-सब्जी प्रशस्त मात्रामा खाने जस्ता कार्यक्रम लिएर गइन् तर त्यहाँका बासिन्दाले कुरै नबुझ्ने, बाटो वरिपरि दिसापिसाब गर्ने, पानीको स्रोत वरिपरि फोहोर तथा मरेका जीवजन्तु फ्याल्ने गरेका र यसले स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पर्छ भनेर उनी लगायत उनका साथीहरूले चेतनामूलक कार्यक्रम गरे । त्यहाँका महिलाको स्थिति ज्यादै भयावह र कहालीलाग्दो थियो । एउटी महिलाका एघार वटा सन्तान भएका तर ती सबै मरेका घटनाले उनलाई भावविह्वल बनायो । ती महिलाका मरेका एघारवटा सन्तानमा आफ्नै सन्तानको चित्र उभिएजस्तो लागेको हुँदा गौरालाई ६ महिनाभन्दा बढी त्यहाँ बस्न मन लागेन । सन्तानको माया र मातृत्व प्रवल भएकाले उनी त्यहाँबाट फर्किन् । महिलाहरूले भोग्नुपरेको त्यस्तो भयावह र कहालीलाग्दो समस्या,

उनीहरूको जीवनशैली, गरिबी, अशिक्षा, अन्धविश्वास, पछौटेपन जस्ता समग्र पक्षलाई समेटेर सरकार समक्ष एउटा प्रतिवेदन पेश गरिन् । त्यो लेख पढेर उनलाई नेपाल पत्रकार संघले २०५८ सालमा रू. ६००० पुरस्कार दिएको तर सरकारी पक्षबाट त्यस विषयमा कुनै चासो नराख्दा उनी आँखा र कान नभएको तर मुख मात्र भएको तत्कालीन सरकार त्यस क्षेत्रको विकासमा मौन रहेको बताउँछिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

मानव अधिकारका क्षेत्रमा पहिलादेखि नै कार्य गर्दै आएकी उप्रेतीले जुम्ला र कालिकोटबाट फर्केपछि २०५३/०५४ सालतिर उनले मानव अधिकार मञ्चमा नेपालका मेचीदेखि महाकाली सम्मका विभिन्न जिल्लामा क्षेत्रगत अध्ययन गरिन् । त्यस समय बिरामी भएकी हुँदा सो कार्यलाई निरन्तरता दिन नसकेको उनले बताइन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) । महिलालाई सम्पत्तिको मालिक बनाउने, महिला सशक्तीकरणमा जोड दिने र महिला चेतनामा अभिवृद्धि गर्ने सानैदेखिको उद्देश्य अनुरूप उनले २०५९ सालमा , कोटेश्वर, काठमाडौँमा उत्प्रेरणा महिला माध्यमिक विद्यालय खोलिन् । महिलाको जीवनस्तर उकास्न र शिक्षा लिनबाट वञ्चित १४ वर्ष उमेर पुगेका विवाहित र अविवाहित महिलाहरू यस विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् । यस विद्यालयमा विभिन्न थरीका महिलाहरू पठनपाठन गरी सक्षम र आत्मनिर्भर भएका छन् । विशेष गरी राजनीतिक कर्मीका श्रीमतीहरू, गृहिणी महिला र घरेलु कामदार महिला तथा केटीहरू यस विद्यालयमा शिक्षा आर्जन गर्न आउँछन् । यस विद्यालयमा अध्ययन गर्ने गृहिणी र घरेलु कामदार महिलाहरू कुनै न कुनै कार्य गरेर आत्मनिर्भर भएका छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) । त्यहाँ अध्ययनरत कतिपय विद्यार्थीले गौरा उप्रेतीलाई भगवान् मानेको देखिन्छ ।

विद्यालय सेवाका अतिरिक्त उप्रेती उत्प्रेरणा नेपाल भन्ने संस्थामा पनि संलग्न छिन् । वि.सं. २०५७/०५८ सालदेखि यस संस्थाको अध्यक्ष भएर नारी चेतना मुलक काम गर्दै आएकी छन् । यो सामाजिक संस्था पनि कोटेश्वर काठमाडौँमा नै छ । यस संस्थाले स्थापना कालदेखि उप्रेतीकै अध्यक्षतामा विभिन्न महिला कार्यक्रम, घरदैलो कार्यक्रम, सरसफाइ कार्यक्रम जस्ता सामाजिक कार्यक्रमहरू गर्दै आएको छ । वि.सं. २०६९ सालको माघ महिनामा पाठेघरको निःशुल्क उपचार कार्यक्रम आयोजना गरीन् । उक्त कार्यक्रममा ५०० महिलाले सेवा प्राप्त गरेका छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.८.३ राजनैतिक सेवा

गौरा उप्रेतीलाई बाल्यकालदेखि नै सामन्ती व्यवहार मन पर्दैनथ्यो । उनी नौ-दश कक्षा पढ्दादेखि नै आफ्ना साथीलाई लिएर साङ्गठनिक कार्यक्रम गर्न गाउँतिर पुग्थिन् । महिला दिदी बहिनीहरूको हरेक क्षेत्रमा कम उपस्थिति, लैङ्गिक विभेदले उनलाई विद्रोही बनाएको र नेतृत्व लिँदै चेतना फैलाउँदै हिँड्ने गर्थिन् । २०२५ सालदेखि राजनैतिक क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी उप्रेती २०४७ सालमा नेकपा एमाले अ.ने.म.सं. को क्षेत्रीय सचिव भएकी हुन् । त्यस्तै २०५२ सालमा माले अ.ने.म.सं. पार्टीको केन्द्रीय सचिव भएर काम पनि गर्न भ्याएकी उप्रेती राजनैतिक क्षेत्रमा समेत निकै सक्रिय थिइन् । संकटकालको समयमा माओवादी कार्यकर्तालाई लुकाउने र तिसदेखि चालिसजना सम्मलाई खाना खुवाउने जिम्मेवारी लिएको उनी बताउँछिन् । जन आन्दोलनको समाप्तिसँगै उप्रेती औपचारिक रूपमा राजनीतिक रूपमा सक्रिय हुन छोडिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.८.४ संस्थागत संलग्नता

महिलाहरूको जीवनस्तर उकास्न योगदान दिएकी उप्रेती विभिन्न सामाजिक संघ संस्थामा आबद्ध रहँदै आएकी छन् । अभ्युत्थान महिला साहित्य प्रतिष्ठान (२०६४), की सदस्य साहित्य सन्ध्यामा वि.सं. २०५४-०५९ सालमा संलग्न भएर काम गरेकी, उत्प्रेरणा नेपाल (२०५७) की अध्यक्ष, उत्प्रेरणा महिला माध्यमिक विद्यालय की प्र.अ. (२०५९), ने.क.पा. अ.ने.म.सं.मालेको (२०५२) सालमा केन्द्रीय सचिव भएर विभिन्न काम गर्दै आएकी छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.९ भ्रमण

गौरा उप्रेतीले नेपालको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका प्रायः जसो जिल्लाको भ्रमण गरेकी छन् । त्यस्तै छिमेकी मुलुक भारतका सिलुगुडी, जोगवनी र पटनाको भ्रमण गरेकी छन् । विकसित मुलुक बेलायत, अमेरिकामा पनि घुम्ने अवसर पाएकी थिइन् तर बच्चाको हेरचाह गर्ने मानिस नभएकाले मौका गुमेको उनी बताउँछिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.१० सम्मान तथा पुरस्कार

आफ्नो जीवनको अधिकांश समय सामाजिक राजनैतिक र साहित्य साधनामा बिताएकी गौरा उप्रेतीको योगदानको कदर गर्दै **स्वर्ण पदक** (२०३२) र **शिक्षा पुरस्कार** (२०३१) बाट उनलाई सम्मानित गरिएको छ ।

२.११ धारणा/मान्यता

गौरा उप्रेती लगनशील, निस्वार्थी, कर्मठ र प्रगतिशील विचारप्रति दृढ छिन् । उनी सादा जीवन र उच्च विचारको सिद्धान्तमा विश्वास गर्छिन् । आफ्नो काम आफैँ गर्ने, अरूलाई दु:ख नदिने खालको स्वभाव उनको रहेको छ । कुनै पनि कार्य हुनका पछाडि कसैको हात हुन्छ । मानिस संवेदनशील हुनुपर्ने, निरन्तर कर्ममा लाग्नुपर्ने र कर्मशील मानिसको कसैले पनि ईर्ष्या डाह गर्न नहुने उनको धारणा छ । मानिसले कुनै पनि निकृष्ट र निन्दनीय काम गरी व्यक्तिगत स्वार्थ पुरा गर्नु हुँदैन भन्ने उनी बताउँछिन् । उनी विशेषत: विचार र रचनाका माध्यमबाट नारी अधिकार र नारी सम्मानका पक्षमा सधैँ आवाज उठाउँछिन् । नारीहरू पुरुषका सेवक र विलासिलताका साधन मात्र होइनन् अवसर पाए पुरुषले भन्दा बढ्ता काम गर्न सक्छन् भन्ने उनको धारणा रहेको छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

साहित्य समाजको जागरण, सांस्कृतिक परिवर्तन हो भन्ने उनको मान्यता छ । त्यसका लागि उनको कलम चलेको देखिन्छ । उनका कृतिहरूले विशेष गरी नारी जागरण र सामाजिक रूपान्तरणमा जोड दिएका छन् । उनी वेदव्यासलाई आफ्नो आदर्श मान्ने गर्छिन् । उनी सामाजिक सेवा र कर्मलाई सर्वश्रेष्ठ ठान्दछिन् । राजनैतिक धारणामा उनी मार्क्सवादी कम्युनिष्ट हुन् । वि.सं. २०६३ देखि औपचारिक रूपमै राजनीति छोडेर उनी आध्यात्मिक चिन्तन, मननमा लागेकी छन् । स्वास्थ्यलाई पहिलो प्राथमिकता दिनुपर्छ र स्वस्थ मस्तिष्कबाट नै सही कुरा आउँछ भन्ने उनको धारणा छ । जीवन संघर्षपूर्ण छ त्यसैले मानिसले आफ्नो पहिचान आफैँ बनाउनु पर्छ भन्ने उनको धारणा रहेको छ ।

२.१२ शारीरिक अवस्था

गौरा उप्रेती स्वास्थ्यको ख्याल राख्ने र खानाप्रति ध्यान दिने हुँदा उनको शरीर फुर्तिलो नै देखिन्छ । धेरै वर्षको अस्तव्यस्त जीवन, खानपानमा अनियमितता, मानसिक तनाव जस्ता कारणले उनलाई शरीरमा कमजोरी हुने, शरीर दुख्ने गर्थ्यो । युवावस्थामा

स्वास्थ्यको ख्याल नगरी कर्म गर्दा २०४१ सालमा अल्सर रोगका कारण उनको आन्द्रामा घाउ भएको थियो तर अपरेशन भने उनले गरेकी छैनन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी)।

सकारात्मक सोच, बिहान नित्य व्यायाम गर्ने तथा सन्तुलित भोजन सेवन गर्ने गर्दा गौरा उप्रेती अचेल फुर्तिली देखिन्छिन् । घर व्यवहारको काम र समाज सेवामा सक्रिय भएर लागेकी उनी हालसम्म पनि सक्रिय देखिन्छिन् ।

२.१३ लेखनको लागि प्रेरणा र प्रभाव

गौरा उप्रेतीलाई धनकुटा बहुमुखी क्याम्पसमा पढाउने गुरूहरू, दाइ गंगा उप्रेती, रूद्र खरेलले लेखनका लागि प्रेरणा दिएका छन् । उनी सानैदेखि साहित्यमा रूचि राख्ने भएकाले देवकोटा, पारिजातका कृतिबाट प्रभावित भइन् । साहित्यकार सुधा त्रिपाठीबाट पनि उनी प्रभावित छन् । यसका अतिरिक्त जन्मथलोको प्राकृतिक वातावरण, सामाजिक परिवेश, लेखनप्रतिको जागरूकता र साहित्यमा केही गर्नुपर्छ भन्ने दृढ संकल्प नै उनका प्रेरणा, प्रभावका स्रोतहरू रहेका छन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.१४ लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी

गौरा उप्रेतीले कक्षा दुईमा पढ्दा ८ वर्षको उमेरमा **कुहिरेको देशमा** कविताबाट लेखनको प्रारम्भ गरेकी हुन् । यो कविता कक्षा १० सम्मका विद्यार्थीसँग प्रतिस्पर्धा हुँदा द्वितीय स्थान ओगट्न सफल भएको थियो (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

उप्रेतीको साहित्यिक कृतिको प्रकाशन वि.सं. २०२४ बाट भयो । कुम्भकर्णमा प्रकाशित **आजका नारी के चाहन्छन्** (२०२४) निबन्ध नै उनको प्रथम प्रकाशित रचना हो तर यो अहिले उपलब्ध छैन । उनका झन्डै एक दर्जन फुटकर रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा छरिएर रहेका छन् । उनका प्रकाशित रचना र कृतिहरूमा प्रायः गौरा रिजाल लेखिएको पाइन्छ । उनको उपलब्ध पहिलो प्रकाशित रचना **हिमशिखर विशाल पर्वतहरू** (२०५५) कविता हो । यो कविता *गुञ्जन* त्रैमासिकमा वि.सं. २०५५ आषाढमा प्रकाशित भएको थियो । पुस्तकाकार कृतिको रूपमा उप्रेतीको एउटा कविता सङ्ग्रह **ऊ बेचिने रातहरू** (२०६६) र दुईवटा उपन्यास **अघोषित द्वन्द्व** (२०६०) तथा **युद्धोपरान्त** (२०६४) प्रकाशित छन् । महिला सङ्घर्षका कुरा समेटिएको एउटा पुस्तकाकार कृति **आक्रान्त** र अर्को उपन्यस **भोजको दृष्टान्त** उप्रेतीका प्रकाशोन्मुख कृति हुन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

तेस्रो परिच्छेद

गौरा उप्रेतीको व्यक्तित्व

३.१ विषय परिचय

व्यक्तिगत शब्दले व्यक्तिमा हुने गुण, विशेषता वा निजीपनलाई बुझाउँछ । कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्धारण उसले आफ्नो जीवनमा गरेका कार्य आरोह, अवरोह र जीवन भोगाइका आधारमा निरूपण गर्न सकिन्छ । व्यक्तित्व निर्माणमा व्यक्तिको पारिवारिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक एवं राजनैतिक पृष्ठभूमिले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यिनका अतिरिक्त शिक्षा-दीक्षा, रूचि, पेसा साथै सङ्गत र जीवन जगतप्रतिको दृष्टिकोणले पनि व्यक्तित्व निर्माणमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । व्यक्तिको व्यक्तित्व बाह्य शारीरिक बनोट रूप रङ्ग, हाउभाउ आदिसँग सम्बन्धित हुन्छ भने आन्तरिक व्यक्तित्व व्यक्तिमा अन्तर्निहित गुण, योग्यता, अध्ययन, स्वभाव, क्षमता आदि विशेषतासित सम्बन्धित हुन्छ ।

३.२ शारीरिक व्यक्तित्व

गौरा उप्रेती मझौला कद, गहुँगोरो रङ, फराकिलो अनुहार, ठूलो निधार, बान्की परेको नाक, चम्किलो आँखा भएकी शारीरिक रूपमा हृष्टपुष्ट देखिन्छिन् । मध्यम खालको उचाइ भएकी गौराको अनुहार सधैं हँसिलो देखिन्छ । पहिरनमा उनलाई कुर्ता सुरूवालमा नै देखिन्छ । सरल, विनम्र, मिलनसार स्वभावकी उप्रेती जीवनमा जस्तै कठिन परिस्थितिमा पनि धैर्य, साहस, स्वालम्वनसहित सन्तुलन नगुमाई जीवनमा सधैं क्रियाशील रहि रहने साहसी र उच्च मनोबल भएकी व्यक्तित्व हुन् । महिला जागरण, सरसफाइ जस्ता कार्यक्रममा आफैं नेतृत्व लिई अगाडि बढ्छिन् । उनी व्यवहारमा प्रष्ट छिन् । कसैसँग बोल्दा निर्भीकताका साथ बोल्दछिन् । उनी स्पष्ट वक्ता हुन् । उनको यही स्वभावले गर्दा साथीहरू बीच प्रिय बन्न पुगेकी छिन् । उनी घर व्यवहारको काम, स्कुलको कार्यभार सम्हाल्दै व्यस्त समयमा पनि साहित्यको साधनामा निरन्तर लागि रहेकी देखिन्छिन् । उनका यी बाह्य गुण वा विशेषताले आन्तरिक व्यक्तित्वको पनि पर्याप्त जानकारी दिन्छन् । युवा अवस्थामा स्वास्थ्यमा त्यति ध्यान नदिँदा अल्सर भइ आन्द्रामा घाउ भए पनि आजकल व्यायाम र सन्तुलित भोजन सेवन गर्ने हुँदा फुर्तिली देखिन्छिन् ।

३.३ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू

कुनै पनि मानिसको व्यक्तित्व उसको जीवनका उतार-चढाव, क्रिया-प्रतिक्रिया र जीवन भोगाइमा नै निर्भर गर्दछ । व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्माणमा उसको पारिवारिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक एवम् राजनैतिक पृष्ठमा निर्णायक भूमिका खेलेको हुन्छ । यिनका अतिरिक्त शिक्षा, दीक्षा, रूचि, पेसा र जीवनप्रतिको दृष्टिकोण पनि व्यक्तित्व निर्माणमा सहायक हुन्छन् । यिनै कुराका आधारमा हेर्दा गौरा उप्रेतीका व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू देखा पर्दछन् । तिनलाई यहाँ विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ :

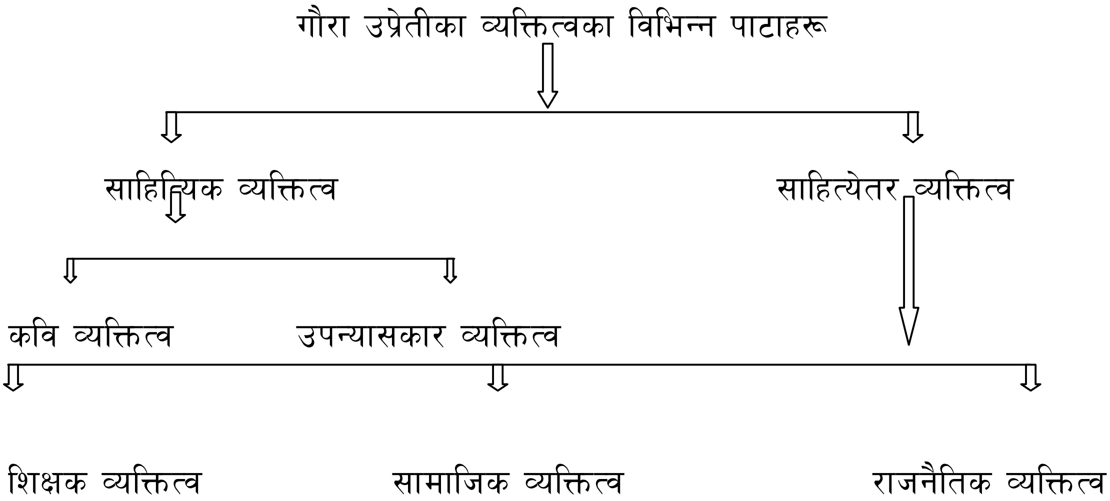

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

गौरा उप्रेती दुई कक्षामा पढ्दा नै **कुहिरेको देशमा** कविताको रचना गरी साहित्यमा प्रवेश गरेकी हुन् । उनको साहित्यिक व्यक्तित्व सशक्त छ । उनको २०२४ सालमा **आजका नारी के चाहन्छन्** ? भन्ने निबन्ध प्रथम पटक प्रकाशित रचना हो तर यो अहिले उपलब्ध भने छैन । उनको उपलब्ध प्रथम प्रकाशित रचना **हिमशिखर, विशाल पर्वतहरू** (२०५५) कविता हो । यो कविता *गुञ्जन* त्रैमासिक पत्रिकामा वि.सं. २०५५ आषाढमा प्रकाशित भएको हो । उनको एउटा कविता सङ्ग्रह **ऊ बेचिने रातहरू** (२०६०) र दुईवटा उपन्यास **अघोषित द्वन्द्व** (२०६०) र **युद्धोपरान्त** (२०६४) प्रकाशित छन् ।

गौरा उप्रेतीले फुटकर रूपमा थुप्रै साहित्यिक लेख रचनाहरू लेखे पनि उनको मुख्य साहित्यिक व्यक्तित्व कवि र उपन्यासकारिता नै हो । उनी कवितामा सुगठित वाक्य गठन गर्ने र थोरैमा धेरै भाव व्यक्त गर्न सक्ने खुबी भएकी कवि व्यक्तित्व हुन् भने उनका

उपन्यास पनि यथार्थवादी छन् । उनका साहित्यिक कृतिमा समाजमा महिलामाथि हुने शोषण, उत्पीडनका साथै सामन्तवादी पुरुषको दमनकारी प्रवृत्ति, राष्ट्रियता, नारी जागरण, समाजका विकृति र विसङ्गगतिको चित्रण आदि पाइन्छ । उप्रेतीको कवि व्यक्तित्व र उपन्यासकार व्यक्तित्वको चर्चा यसरी गरिन्छ :

३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व

गौरा उप्रेतीको कवि व्यक्तित्व आठ वर्षको उमेरमा **कुहिरेको देशमा** कविताबाट उजागर भएको छ । उनको प्रथम प्रकाशित कविता **हिमशिखर, विशाल पर्वतहरू** (२०५५) शीर्षकको कविता हो । विभिन्न पत्रिकामा छरिएर रहेका चौँतिसवटा कविताहरूको सँगालो **ऊ बेचिने रातहरू** (२०६०) प्रकाशित भएबाट उनको कवि व्यक्तित्व सशक्त भएको देखिन्छ । उनका कवितामा राष्ट्रप्रेम, नारीचेतना, सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण, शासक वर्गको निरङ्कुश शासनपद्धति, मार्क्सवादी जीवन दृष्टि पाइन्छ । उप्रेतीले आफ्नो देश र नेपाली जनतालाई ज्यादै माया गरेकी छन् । भ्रष्ट नेता र सरकार एकदिन पदच्युत हुने र जनताका सपना पूरा हुने भाव पनि उनको कवि व्यक्तित्वबाट झल्कन्छ ।

३.३.१.२ उपन्यासकार व्यक्तित्व

गौरा उप्रेतीको उपन्यासकार व्यक्तित्व पनि प्रवल रूपमा **अघोषित द्वन्द्व** र **युद्धोपरान्त** उपन्यास मार्फत् आएको छ । उनका दुवै उपन्यासमा समाजमा विद्यमान विभेद नीतिले उच्चवर्गदेखि निम्न वर्गसम्मका महिलाहरू प्रताडित छन् । धर्म र संस्कृतिले महिलालाई उठ्न दिएको छैन भन्ने भाव व्यक्त भएको छ । त्यस्तै यौनमा लिप्त पुरुषको दुराचारी प्रवृत्तिलाई उदाङ्गो पारिएको छ । उप्रेतीका उपन्यासमा पढेलेखेका र शिक्षित महिलाहरू पनि स्वतन्त्र छैनन् । पितृसत्तात्मक सोच भएका पुरुषहरूले महिलाहरूलाई सभ्य र दास सम्झने गरेको भाव पनि पाइन्छ ।

यसरी गौरा उप्रेतीका कवि र उपन्यासकार दुवै साहित्यिक व्यक्तित्वमा समाज सुधारको सन्देश, राष्ट्रप्रेम, नारीको सम्मान गर्नुपर्ने, वर्ग, लिङ्ग र जातिको आधारमा कसैलाई पनि भेदभाव गर्न नहुने, मार्क्सवादी जीवन दृष्टि पाइन्छ ।

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

शिक्षक, समाजसेवी र राजनीतिज्ञ गौरा उप्रेती मिलनसार, इमान्दार, लगनशील र स्वाभिमानी छिन् । यिनै स्वभावले गर्दा उनको काम सबै क्षेत्रमा प्रशंसनीय छ । उनी शिक्षण

सेवा, समाजसेवा र राजनीतिमा क्रियाशील रहेकी छन् । यिनको शिक्षक व्यक्तित्व, समाजसेवी व्यक्तित्व र राजनैतिक व्यक्तित्व गरी तीन साहित्येतर व्यक्तित्व रहेको देखिन्छ ।

३.३.२.१ शिक्षक व्यक्तित्व

गौरा उप्रेतीले २०२८ सालदेखि शिक्षण कार्य सुरू गरी आफ्नो शिक्षक व्यक्तित्व उजागर गरेकी छन् । शिक्षण पेसालाई आदर्श पेशाको रूपमा लिने उप्रेतीलाई शिक्षिका बनेर आफुले जानेका ज्ञानहरू बाँड्न पाउँदा आनन्द लाग्छ । उनले शिक्षण गरेको प्रारम्भिक समयमा आफैँले पढेको विद्यालय श्री पोखरी माध्यमिक विद्यालय तेह्रथुममै पढाइन् । वि.सं. २०३६ मा चौहान डाँडा मा.वि. मा होम साइन्स विषय पढाएकी उप्रेतीले वि.सं. २०३७ देखि २०४० सम्म ठाकुराम बहुमुखी क्याम्पस, विरगञ्जमा प्रवीणता प्रमाण पत्र तह र स्नातक तहमा गृह विज्ञान पढाएकी हुन् । त्यस्तै वि.सं. २०४१ देखि २०५० सम्म जनता माध्यमिक विद्यालय इटहरीमा पढाएकी उप्रेतीले वि.सं. २०५० देखि २०५९ सम्म विभिन्न संघ संस्थामा आबद्ध हुँदा शिक्षक व्यक्तित्व ओझेलमा पर्‍यो । वि.सं. २०५९ मा उनी आफैले 'उत्प्रेरणा महिला माध्यमिक विद्यालय' खोलेर प्र.अ. भई शिक्षक व्यक्तित्वलाई दरिलो बनाएकी छन् । स्थापना कालका तीन वर्ष अध्यापन गरेकी उप्रेतीले हाल प्रशासनिक क्रियाकलाप गर्दै आएकी छन् । महिला शोषण र दमनका घटनाले मर्माहत बनेकी उप्रेतीले प्रत्येक महिला शिक्षित र सचेत हुनै पर्ने अनुभव आफ्नो लामो जीवनमा सँगालेकी र सोही अनुसार महिलाको जीवनस्तर उकास्नका लागि केही गरौँ भन्ने भावनाले उनले त्यस विद्यालय खोलेकी हुन् । त्यस विद्यालयमा १४ वर्ष उमेर पुगेका महिला जुन विद्यालयको पहुँचबाट बाहिर रहेका छन् उनीहरूलाई शिक्षा दिई स्वावलम्बी, आत्मनिर्भर बनाइन्छ । त्यस विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले उनलाई देवता सम्झिएबाट पनि उनको शिक्षक व्यक्तित्व दरिलो भएको देखिन्छ ।

३.३.२.२ सामाजिक व्यक्तित्व

जीवनको अधिकांश समय शिक्षण पेसामै बिताएकी गौरा उप्रेतीको सामाजिक व्यक्तित्व पनि सशक्त छ । वि.सं. २०५० देखि समाजसेवामा लागेकी उप्रेतीले देशका विभिन्न ठाउँमा महिला सुरक्षा र चेतनाका कार्यक्रम गरिन् । उनले आफू गएर कार्य गरेका ठाउँहरूको गरिबी, अशिक्षा, असुरक्षा जस्ता कुराहरू समेटी लेख लेखेर सरकार समक्ष त्यस क्षेत्रको विकासका लागि ध्यान जाओस् भनेर पेस गरिन् । मानव अधिकारका क्षेत्रमा र

स्वावलम्वन केन्द्र जस्ता संघसंस्थाहरूमा आबद्ध भई उनले सामाजिक कार्यक्रम गर्दै हिँडेकी थिइन् ।

महिलालाई सम्पत्तिको मालिक बनाउने, महिला सशक्तीकरणमा जोड दिने र महिला चेतनामा अभिवृद्धि गर्ने बाल्यकालदेखिको उद्देश्य अनुरूप उनले 'उत्प्रेरणा महिला विद्यालय' खोलेर महिलाको जीवनस्तरमा सुधार ल्याएकी छन् । चौध वर्ष उमेर पुगेका विवाहित र अविवाहित महिलाहरू यस विद्यालयमा अध्ययन गर्छन् । यस विद्यालयमा विभिन्न किसिमका महिलाहरू पठनपाठन गरी सक्षम र आत्मनिर्भर भएबाट उप्रेतीको समाजसेवा प्रकट भएको छ । यहाँ अध्ययन गर्ने गृहिणी र घरेलु कामदार महिलाहरू कुनै न कुनै कार्य गरेर आत्मनिर्भर भएका छन् । 'उत्प्रेरणा नेपाल' नामक संस्थाकी अध्यक्ष उप्रेतीले यस संस्थाबाट पनि समाजमा सरसफाइका कार्यक्रम, विभिन्न महिलासँग सम्बन्धित कार्यक्रम गर्दै आएकी छन् । यिनै कार्यक्रम मार्फत उप्रेतीको सामाजिक व्यक्तित्व प्रकट भएको छ ।

३.३.२.३ राजनैतिक व्यक्तित्व

गौरा उप्रेती विद्यालयमा अध्ययन गर्दा देखि नै विभिन्न साङ्गठनिक कार्यक्रम गर्दै आफ्ना साथीलाई लिएर गाउँ गाउँ पुग्थिन् । महिला दिदी बहिनीहरूको हरेक क्षेत्रमा कम उपस्थिति, लैङ्गिक विभेदले उनलाई विद्रोही बनाएको र नेतृत्व लिँदै चेतना फैलाउँदा उनको राजनैतिक व्यक्तित्व प्रकट भएको छ । उनी वि.सं. २०२५ देखि राजनीतिमा सक्रिय भइन् । उनी वि.सं. २०४७ मा ने.क.पा एमाले अ.ने.म.सं. को क्षेत्रीय सचिव र वि.सं. २०५२ मा ने.क.पा. माले अ.ने.म.सं. को केन्द्रीय सचिव भइन् । जनआन्दोलको समयमा घाइते भएका पाँचजना लडाकुलाई उनी आफैँले उपचार गरेकी थिइन् । जनआन्दोलको समाप्तिसँगै उनी पनि राजनैतिक रूपमा सक्रिय हुन छोडिन् । नेपालको राजनीतिप्रति वितृष्णा लागेर उनले राजनीति गर्न छोडेकी हुन् । यिनै कार्यका आधारमा उनको राजनीतिक व्यक्तित्व झल्किन्छ ।

३.४ जीवनी व्यक्तित्व र साहित्य लेखनबीचको अन्तरसम्बन्ध

गौरा उप्रेतीको हालसम्मको ६ दशक लामो जीवन अवधिलाई हेर्दा उनको जीवनचक्र विभिन्न परिवेश माझबाट गुज्रेको देखिन्छ । आफ्नो जीवनको प्रारम्भिक समय सुखैसँग बिताएकी उप्रेतीको विवाह पश्चात् भने जीवनले फरक मोड दिएको देखिन्छ । विवाह नगरी नेपाली साहित्यमा कलम चलाउने उनको सपना थियो । संयोगले विवाह भयो तर विवाह पश्चात् पारिवारिक परिबन्धमा परेर उनका सपनाहरू ओझेलमा परे र

श्रीमान्बाट पनि उनले केही सहयोग पाइनन् र उनको वैवाहिक जीवन पनि राम्रो हुन सकेन । उनले आफ्नो जीवनमा घटेका घटना, देखेका घटना, सामाजिक परिवेश, महिलामा भएका अन्याय, अत्याचारहरूलाई साहित्यिक कृतिमा उतारेकी छन् । साहित्यकै कारण आफ्नो दृढ संकल्पलाई साकार रूप दिएकी उप्रेतीका साहित्यिक रचनाले जीवनमा घटेका घटनाहरूको अभिव्यक्ति प्रदान गरेका छन् र जुन काल्पनिक नभई वास्तविक छन् । यिनका रचना नारीको संघर्षमय जीवनमा आधारित छन् । आफ्ना दु:ख र हन्डर उनको स्रष्टा व्यक्तित्वमा छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

उप्रेती जन्मेको प्राकृतिक परिवेशले पनि उनलाई साहित्यकार बनाउन मद्दत पुऱ्याएको देखिन्छ । उनका उपन्यासका प्रमुख नारी पात्र मेघा र गार्गीले पुरुषको असहयोगमा पनि सङ्घर्ष गरेर जीवन राम्रो बनाएका छन् भने उनीहरूका श्रीमान् बरूण र गार्गव कमजोर चरित्र हुन् । मेघा गार्गी पात्र मार्फत् उपन्यासकारले आफ्नो भाव पोखेको देखिन्छ ।

चौथो परिच्छेद

'ऊ बेचिने रातहरू' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१ विषय परिचय

ऊ बेचिने रातहरू कविता सङ्ग्रह गौरा उप्रेतीले लेखेकी हुन् । यो कृति विवेक सिर्जनशील प्रकाशन (प्रा.लि.) काठमाडौँबाट वि.सं. २०६० पुस महिनामा प्रकाशित भएको हो । उनको यो कविता सङ्ग्रह प्रथम कृति पनि हो । यस कृति भित्र पृ. ५ देखि ५६ सम्मका जम्मा ३४ ओटा कविता रहेका छन् । यस कविता सङ्ग्रह भित्रका कविताको मुख्य विषयवस्तु राष्ट्रियता, निरंकुश शासन व्यवस्था, नारीको महिमागान, नारी जागरण, समाजका शोषित पीडित श्रमजीवी वर्गलाई अन्याय र अत्याचारको विरूद्ध लड्न र आफ्ना हकअधिकार सुनिश्चित गर्न आग्रह, मार्क्सवादी जीवन दृष्टि र सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण रहेका छन् । लयविधान, भाषाशैली, कथनपद्धति, बिम्ब तथा प्रतीक योजनाका दृष्टिले यस सङ्ग्रहका कविता उत्कृष्ट रहेका छन् ।

विधा तत्वका आधारमा **ऊ बेचिने रातहरू** कविता संग्रहको विश्लेषण गरिन्छ । कुनै पनि अभिव्यक्तिलाई कवितात्मक आकार प्रदान गर्न जुन जुन अवयवहरूको आवश्यकता पर्दछ तिनीहरू नै कविताका तत्व मानिन्छन् । कविताका तत्वका सम्बन्धमा पूर्वीय तथा पाश्चात्य विद्वानहरूका बिचमा विभिन्न मत भिन्नताहरू पाइन्छन् । पूर्वीय काव्यशास्त्रमा रस, ध्वनि, रीति, वक्रोक्ति, अलङ्कार आदिलाई काव्य तत्व मानी ती मध्ये रीति, अलङ्कार आदिलाई बाह्य तत्व तथा रस, ध्वनि आदि अनुभूतिजन्य पक्षलाई आन्तरिक तत्वका रूपमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी पाश्चात्य विद्वानहरूले विषयवस्तु, भाषा, शैली, छन्द, लय, विम्व, प्रतीक आदिलाई कविताको तत्वका रूपमा स्वीकारेका छन् (दाहाल, २०६८ : २१) । पूर्वीय र पाश्चात्य दुवैतिर प्रचलित घटकहरूको अध्ययन गरेर हेर्दा कविताका तत्वहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

१. विचार तथा भाव
२. लय विधान
३. भाषा
४. कथन पद्धति
५. बिम्ब तथा प्रतीक

माथि उल्लिखित कविता तत्वहरू **ऊ बेचिने रातहरू** कविता सङ्ग्रहको विश्लेषणका आधारहरू हुन् ।

४.२.१ विचार तथा भाव

कवितामा कुनै न कुनै कथ्य वा विषयवस्तुको प्रयोग हुने गर्दछ । यस्तो विषयवस्तु कवितामा भावमय भई आउनु अनिवार्य मानिन्छ । यस अर्थमा कुनै पनि कविता भाव तथा विषयवस्तु विहीन हुन सक्दैन । विषयवस्तुको संवेगात्मक प्रस्तुति नै भाव हो । भाव आन्तरिक अवस्था भएकाले यसको प्रकटीकरण स्वत स्फूर्त संवेगात्मक हुन्छ (बराल, २०६४ : ५९) । सर्जक विषयवस्तुको चयनमा पूरै स्वतन्त्र हुन्छ र उसले निर्वाध रूपमा विषयवस्तुको छनोट गरेर त्यसमा विचारको समन्वय गरी कविता सिर्जना गर्छ । कवितामा प्रकृति, मानवीय समाज, पुराकथा, इतिहास, दर्शन र मानवीय अनुभूतिको अभिव्यक्ति हुने भएकाले भाव वा विचार कविताको अनिवार्य तत्व हो ।

गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता संग्रहभित्र भाव वा विचार तत्व सशक्त रूपमा आएको छ । वि.सं. २०५२ देखि ६० सम्मको द्वन्द्वको समयमा लेखिएका कविताहरू यस सङ्ग्रहका कविताको मुख्य विषयवस्तु राष्ट्रियता, सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण, जातीय, आर्थिक, सामाजिक भेदभावको विरोध, नारीको उच्च महिमाको वर्णन, चेलीबेटी बेचबिखनका समस्या, मार्क्सवादमा आधारित शोषण र दमनका विरूद्ध सर्वहारा वर्गलाई अगाडि ल्याउनुपर्ने सन्देश, प्रकृतिप्रेम, वैदेशिक रोजगारमा जानुपर्ने बाध्यता, नारी जागरण आदि पाइन्छ । यस कृतिभित्र आएका मुख्य विषयवस्तुको चर्चा निम्न अनुसार गरिन्छ :

१. राष्ट्रियता
२. वर्गीय द्वन्द्वको चित्रण र त्यसको विरूद्ध लड्न आह्वान
३. नारीको उच्च महिमागान
४. नारी जागरण
५. प्रकृति प्रेम
६. सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण

४.२.१.१ राष्ट्रियता

ऊ बेचिने रातहरू कविता सङ्ग्रहमा राष्ट्रियताको भावना सशक्त ढङ्गमा प्रस्फुटन भएको छ । गौरा उप्रेतीको यस सङ्ग्रहभित्रका प्रायः सबै कवितामा देशभक्तिको भावना उजागर भएको छ । त्यसमा पनि **अँध्यारो चिर्ने धूनमा, माटोको खुसी कहाँ हुन्छ, क्रियाशील नायक, राष्ट्रको आवाज, मेरो चिनारी, माटो बनी झऱ्यो मुटु, म असार गाउने गर्छु, छुट्टै कमल धर्तीबीच, मित्रवत अनुभूति जातीयताको, मेरो कलम लेख्छ, सम्झना जन्मथलोको** र **हिमाल तिमी पाहुनाहरू** जस्ता कवितामा राष्ट्रिय स्वर सशक्त ढङ्गमा आएको छ ।

देशमा सामन्ती शासनको हालीमुहाली भएको र त्यसलाई हटाउन जनताका हक अधिकार सुनिश्चित हुनुपर्ने र राष्ट्रियता जोगाउन सबै लागि पर्नु पर्ने भाव तलको पंक्तिमा आएको छ :

कालो चिर्दै जोगाउँदै राष्ट्रियता
हिजोझैँ व्यस्त छु । (**अँध्यारो चिर्ने धुनमा** - पृ. ५)

द्वन्द्वको समयमा कति युवाले बलिदानी दिए आफन्त सँगको विछोडले आक्रोशित जवानहरूले सोचेजस्तो शासन व्यवस्था नभएपछि माटोको खुसी कहाँ हुन्छ भन्दै कति चिन्तित भएकी छन् । लक्ष्मण बाँधले बस्ती बगाउँदा रोकथामका विकल्प नरच्ने सरकार मस्त निद्रामा परेको जस्तो देखिन्छ । त्यस्तै सीमानका पिलरहरू पछि हट्दा मौन बस्ने सरकारको अर्थतन्त्र पनि खस्केको कवितांश तल प्रस्तुत गरिन्छ :

तिमी निद्रामा पऱ्यौ या मदमा
लक्ष्मण बाँधले बस्ती बगायो
जंगे पिलर पछि हट्दैछ
टनकपुरले अर्थतन्त्र खस्कायो (**माटोको खुशी कहाँ हुन्छ** -पृ. ७)

अन्याय र अत्याचारका विरूद्ध पुननिर्माण र पुनर्जागरणका खातिर आफ्नो स्वाभिमान जोगाइ राख्न र सन्तानको ओजस्वी समृद्धिका लागि जस्तासुकै दुर्गहरू पनि फोड्न क्रियाशील नायक तत्पर भएको भाग निम्न पंक्तिबाट झल्कन्छ :

धुनहरू बजाउँछन् पुनर्जागरणका
सन्तानको ओजस्वी समृद्धिको खातिर
पापका दुर्गहरू तोड्छन्, फोड्छन् (**कियाशील नायक** -पृ. १०)

वैदेशिक रोजगारमा नगई आफ्नै देशमा कर्म गर्नुपर्ने विचार पनि यस संग्रहभित्रका कवितामा पाइन्छ । कविले सबै नागरिकलाई ठेला आउने गरी कर्म गर्न र देशलाई माया गर्न आह्वान गरेकी छन् । पूर्खाले दिएको यस नासोलाई संरक्षण गर्नुपर्ने र विखण्डन गर्न नहुने भाव पनि ओतप्रोत भएर आएको छ । अन्याय र अत्याचार गर्नेलाई कारबाही गर्नुपर्ने कुरा तिखो रूपमा यी पंक्तिमा आएको छ :

ढुकुटीको अन्न खाने मुसो चिनी थुन
खट्नु, उठ्नु, श्रम गर्नु, छुनु घाम जुन (**राष्ट्रको आवाज** -पृ. १५)

राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत अर्को कवितामा असारमा सारपूर्ण र ओजदार बीउ रोपेर उत्कृष्ट र पोटिला फल फलाउने, अन्न उब्जाउने भाव व्यक्त भएको छ तर यसको व्यञ्जनामा विवेकशील, योग्य र कुशल सन्तानको बिजारोपण गरेर यो देश हाँक्ने, सही निर्णय गर्न सक्ने सन्तानको जन्म दिन्छु भन्ने भाव कवितामा यसरी व्यक्त भएको छ :

पोटिला पोसिला
उर्वर, ओजदार, सारपूर्ण
सब मौसममा फूल्ने फल्ने
बीउहरू छान्ने गर्छु
म असार गाउने गर्छु । (**म असार गाउने गर्छु** -पृ. २६)

देश बचाउनका लागि प्राण नै दिन पनि तयार हुनुपर्ने भाव कवितामा आएको छ । देश दुबोझैं मौलाउँदै जाओस्, पसिना धर्तीमा भिजाएर राष्ट्रलाई श्रीखण्डजस्तै सुशोभित बनाउन सबै लागिपर्नु पर्ने राष्ट्रवादी चिन्तन कवितामा आएको छ :

सानो या ठूलो होस् धर्ती अन्नादिले सजाउँदै
सिगारौं सृजना हामी पसिनाले भिजाउँदै
दुबोझैं मौलाउँदै जाओस् राष्ट्र श्रीखण्ड शोभित
बुहारी झारझैं मानोस् दुष्कर्म पीडित
सीमानामा स्वयम् राखी सचेत भई सधैं जिऊँ
जननी जन्मभूमिको निम्ति प्राण सधैं दिऊँ । (**छुट्टै कमल धर्ती बीच** -पृ. ३७)

एउटै घारका मौरीजस्ता हामी नेपाली एक हौं । कुनै जातीयताको नाममा कामी, क्षेत्री, ब्राम्हण, मगर, किराँत, नेवार भनेर नछुट्याइ हामी सबै आपसी प्रेम, सद्भाव बाँडेर कर्ममा जुट्नुपर्ने भाव बुलन्द भएर यी पंक्तिहरूमा आएको छ :

एकघारका मौरी सहवासमा
सब जाति दिव्य र सहभावमा
कुन कामी, क्षेत्री, ब्राम्हण, मगर
किराँत, नेवार साझा यो जगत
विविध संस्कृतिको सँगालो
बिसौँ भाइको दरिलो अँगालो । (**मित्रवत अनुभूति जातीयताको -**पृ. ४४)

कविले आफ्नो जन्मथलोको सम्झना गर्दै राष्ट्रियताको भाव व्यक्त गरेकी छन् । यस सिलसिलामा आफू जन्मेको ठाउँबाट टाढा गए पनि ममतामयी आमाको छायाँ जतासुकै देख्न पाऊँ भन्दै बाल्यकालीन साथी संगति, पोखरी, छातेढुङ्गा, सयपत्री, लालुपाते, कुवाको चिसोपानी, गुराँस, बाँसघारी, सल्लाघारी सम्झन पुगेकी छन् र आफ्नो अभावमा ती धारा र ओडार रूँदै होलान् भन्दै जन्मथलोको मायाले कवि भाव विह्वल भएको भाव यी पंक्तिहरूमा आएको छ :

रूँदिन तिमी भन्थेऊ, आँसु खसेको देखेँ
म छैन त्यहाँ भन्थेऊ, मुटु नजिक भेटेँ
दस डाँडा पारी छाडी बिर्सि सकिन मैले
पोखरी छातेढुङ्गा सम्झिरहेछु जहिले । (**सम्झना जन्म थलोको** -पृ. ५३)

हिमाललाई पाहुनाको रूप दिएर यहाँ लाखौँ पर्यटकहरू आउने र नेपालको मान प्रतिष्ठा बढाउने भनेर हाम्रो देशका मौलिक गीत, संगीत, खानका परिकारको वर्णन गरेर कविले राष्ट्रप्रेम व्यक्त गरेकी छन् :

मुर्चुङ्गाको भाकासँगै लैवरीमा रमाउने
हेर शैलमाथि भोटे केटो बाटो बनाउने
ढिँडो, सिस्नो, चिसो पानी पौरसत्व जगाउने
शक्ति रस वीरत्वको मातृत्वले सजाउने । (**हिमाल, तिमी पाहुनाहरु** - पृ. ५६)

यसरी कवि गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता सङग्रहमा राष्ट्रप्रेमले ओतप्रोत भाएका उत्कृष्ट भावहरू सिञ्चित कविता छन् । नेपाल र नेपाली जातिलाई प्राण भन्दा प्यारो ठान्ने कवि यस संग्रहभित्रका कवितामा सगरमाथा, पाथीभरा जस्ता नेपाललाई चिनाउने हिमशिखरको चर्चा गर्छिन् । उनले नेपालीका मौलिक बजागाजा, संस्कृति, खानपानको चर्चा समेत गर्न पुगेकी छन् । कविता देशमाथि आक्रमण भए कम्मर कसेर त्यसको विरूद्धमा जाने र भोका, नाङ्गा, निमुखा वर्गको उत्थानका लागि सबैलाई अग्रसर

हुन आह्वान गर्छिन् । आफ्नो देश र नेपाली माटोलाई सबैले माया गर्नु पर्ने र यहीँ पसिना बगाई कर्म गरेर सुन फलाउनु पर्ने भाव तथा विचार यस सङ्ग्रहका कवितामा पाइन्छ ।

४.२.१.२ वर्गीय द्वन्द्वको चित्रण र त्यसको विरूद्ध लड्न आह्वान

ऊ बेचिने रातहरू कविता संग्रहभित्र शोषण र दमनका विरूद्ध सर्वहारा वर्गको पक्षपोषण गरिएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका कवितामा जनतालाई वर्गद्वन्द्वको लागि तयार रहने भाव व्यक्त भएका छन् । यसभित्रका मार्क्सवादी दृष्टिकोणमा आधारित कविताहरूमा समाजमा धनी र गरिबका बीच वा माथिल्लो वर्ग र तल्लो वर्गका बीचको विभेदलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस संग्रहभित्रका कवितामा पुरानो अत्याचारी सामन्ती पुँजीवाद परिपाटीप्रति विद्वेष, घृणा, आक्रोश र विद्रोह प्रकट गर्दै मानवता प्रतिको प्रेम, सामाजिक सुधार र पुनर्निर्माण गर्ने रचनात्मक स्वरलाई उजागर गरेको पाइन्छ । यस संग्रहभित्रका **क्रियाशील नायक, खुलेनन् ढोकाहरू, राष्ट्रको आवाज, उर्दी छ चमेलीलाई, दरबारहरू ढल्न सक्छन्, पहाड चढ्ने खुट्टाहरू, संकट पाइलाभरि, मेरो कलम लेख्छ,** जस्ता कविताहरूमा कविले जनता र भावी पुस्ताका लागि क्रान्ति गर्न र बलिदान दिन युवाहरूलाई आह्वान गरेकी छन् ।

जस्तोसुकै कठिन परिस्थितिमा पनि ठूलाठालुहरूले अन्याय र अत्याचार गर्दा रोक्न र दमन गर्न खोजे पनि आफ्नो हकहित र अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि लड्नुपर्ने विचार त□व तलको पंक्तिमा उजागर भएको छ :

ठालुहरू चाहन्छन्
अब उसको कहानी बन्द गरोस्
तर ऊ मान्दैन, उद्घोष गर्छ
उठ्छ अत्याचार र दमनको विरूद्ध । (**कियाशील नायक** -पृ. ९)

अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमनका विरूद्ध लाखौँ सहिदले बलिदान दिएको भाव बडो मार्मिक ढङ्गले कवितामा व्यक्त भएको छ :

छोरीको रगत , छोराको रगत
धप्प बल्दै प्रज्वलित भए
बलिदानले अटल पहाड बने (**खुलेनन् ढोकाहरु** -पृ. १३)

यसरी छोरा र छोरीले बलिदान दिँदा पनि ती बगेका रगतका खोलाको भावना नबुझ्दा गाउँमा रोग, भोक, शोक, असुरक्षा, त्रास जस्ताको तस्तै छ आमा र बुबा तिनै छोराछोरीको विछोडमा रोगको सिकार भएको कुरा कवितामा आएको छ :

तर पहाड हाँसेन
हाँस्छ कसरी
चिसो चुल्हो, तातो मझेरी
बूढी आमाको दम बढ्दैछ
बाबाको बाथ बढ्दैछ
सन्तुलन गुमेको छ गाउँको
दमन बढ्दैछ, गाउँमा ((**खुलेनन् ढोकाहरु** -पृ. १३-१४)

गरिबीका कारण दलालले फँसाएर कोठीमा पुऱ्याएकी चमेलीद्वारा सम्पूर्ण गरिबीको चपेटामा परेका चेलीहरूलाई पवित्र वैंस लुटिँदा पनि आत्महत्या नगर्न अनुरोध गर्दै त्यस्ता दलाललाई कारबाही गर्नुपर्ने विचार कवितात्मक पङ्क्तिमा यसरी आएको छ :

सन्तान विहीन एक्लै भएकी
शोक, रोग र भोकले मर्दै गरेकी
चमेली अझ भरोसा राख
अनि बाँच्ने साहस गर । (**उर्दी छ चमेलीलाई**-पृ. ३०)

अन्याय र अत्याचारको पराकाष्ठा पुगेपछि दरबारहरू ढल्न सक्छन् ठूला शासकहरू सत्ताच्यूत हुन सक्ने भाव कवितामा आएको छ :

दरवारहरू ढल्न सक्छन्
सिंहहरू मर्न सक्छन् (**दरवारहरू ढल्न सक्छन्** -पृ. ३४)

सामन्तवादी सोच विचार भएका पुरुषले नारीलाई कमजोर ठानेर शोषण दमन गरेको धेरै भयो अब नारीलाई पुरूषले गरेका काममा सही नथापी भावी सन्तानको सुरक्षाका लागि डटेर क्रान्तिमा होमिन आह्वान गरेको भाव कवितामा सशक्त रूपमा आएको छ :

रणचण्डी बनी , जुध्न तयार छु
सशक्त सन्तानको आसमा उद्यत छु
राँको प्रज्वलित छ प्रिय
केश कुरूक्षेत्रको मैदान छ प्रिय (**पहाड चढ्ने खुट्टाहरू** -पृ. ३९)

यसरी वर्गीय द्वन्द्व टड्कारो रूपमा रहेको र त्यसका विरूद्ध एकजुट भएर लड्न विशेष गरेर निम्न वर्गकालाई अगाडि ल्याउने भाव कवितामा आएको छ । समानताको सन्देश, जाति, धर्म, संस्कृति, लिङ्ग सबैमा हुनुपर्छ । धनी, गरिब, सामाजिक, आर्थिक, जातीय रूपमा सबै समान र बराबर हुन् भन्ने भाव यस सङ्ग्रहका कवितामा पाइन्छ ।

४.२.१.३ नारीको उच्च महिमागान

ऊ बेचिने रातहरू कविता सङ्ग्रहका कवितामा नारीको उच्च महिमागान गारिएको छ । इतिहासमा ख्याति कमाएका क्लाराजेटकिल, नाइटिङ्गल, जेनी मार्क्स, लक्ष्मीवाइ, पारिजात जस्ता महान् नारीहरूको उच्च महिमागान कविले कवितामार्फत गरेकी छन् । यस संग्रहभित्रका **अँध्यारो चिर्ने धूनमा, स्त्री-कमल, स्वास्नी मान्छे ?, सोधिरहेछु पारिजातलाई** कवितामा नारीको महिमागान गरिएको छ ।

नारीहरू अब दासतामा कुँजिएर बस्तैनन् । अन्याय र अत्याचारका विरूद्धमा आफ्ना हक अधिकार र कर्तव्यप्रति सचेत भएर कर्म गर्न थालेका छन् भन्ने भाव तलका कवितात्मक पंक्तिमा पाइन्छ :

त्रसित सन्नाटालाई चिर्दै
रातको उकुसमुकुसले भागेकी
सेतो सगरमाथा रातै गुराँसको खोजमा । (**अध्यारो चिर्ने धूनमा** -पृ. ५)

नारीहरू शान्त, शीतल, शिष्ट, शालीन, अनुशासित, सुकोमल, तीक्ष्ण, विलक्षण र आज्ञाकारी हुन्छन् । सृष्टि, अंकुर, पल्लवित, स्रष्टा र ज्ञान, विज्ञान, इतिहासका द्रष्टा हुन् भन्दै नारी आफैँमा परिपूर्ण भएका र नारी बिना लोग्ने मान्छे अपूर्ण रहेको झलक निम्न कवितात्मक पंक्तिमा आउँछ :

तिमी शान्त, स्निग्ध शितल कहानी
शिष्ट, शालीन, नवोदित बिहानी
सृष्टि, अंकुर, पल्लवित, स्रष्टा
साधना विज्ञानकी, इतिहासकी द्रष्टा
आफैँमा परिपूर्ण तिमी स्वास्नी मान्छे
अपूर्ण लाग्छ, तिमीबिना लोग्ने-मान्छे । (**स्त्री -कमल** -पृ. ६)

सन्तानका लागि प्राणकै बाजी राख्न तत्पर हुने स्त्री जाति विभिन्न शक्तिकी प्रतीक पनि हुन् । प्रेम र जीवन दिन सक्ने स्त्री जाति कर्म गरेर पसिना बगाउँछन् । सूर्यको जस्तो

सत्ता समाएर चेतना बाँड्न सक्ने उज्यालो छर्न सक्ने क्षमताका नारीहरू स्वपहिचानका लागि डटेर लाग्ने भाव यसरी आएको छ :

सूर्या झैँ सत्ता समाई, ज्योति-पुञ्ज छर्न
उठ साहसमा स्व-पहिचानका दृष्टि भर्न । (**स्त्री -कमल** -पृ. ६)

नारीको ऐतिहासिक कार्यको सर्वेक्षण गर्दै इतिहासमा ख्याति कमाएर सधैँ अमर रहने नारीहरूको पनि उच्च महिमागान गाइएको छ । नारीहरू छाया नभएर मूर्त रूप हुन्, अबला नभएर बला र सर्जक पनि हुन् भन्ने भाव निम्न कवितांशमा आएको छ :

छाया मात्र होइन, मूर्त उही हो
अबला होइन, बला उही हो
सर्जक पनि उही हो, कालिगढ पनि हो । (**स्वास्नी मान्छे** - पृ. १७)

आजका नारीहरू इतिहासका नारी जस्तै बन्न सक्छन् भन्ने भाव पनि यस सङ्ग्रहका कवितामा आएको छ । नारीहरू क्लाराजेटकिन, नाइटिङ्गल, जेनी मार्क्स र लक्ष्मीवाइ बन्न सक्ने शिरका मणि हुन् भन्ने भाव तलको पंक्तिमा आएको छ :

सिद्धान्तकी प्रतिमूर्ति क्लाराजेटकिन हुन् यिनी
लगनशीलताकी दिव्यज्योति, नाइटिङ्गल हुन् यिनी
न्यायपूर्ण संघर्षकी जेनी मार्क्स पनि यिनी
दास होइनन् यिनी, मानिसको शिरका मणि । (**स्वास्नी मान्छे** - पृ. १७)

नेपाली साहित्यमा बहुमुखी प्रतिभाकी धनी पारिजातको गुणगान कवितामा आएको छ । रोगले ग्रसित बनेकी, आफन्तसँगको विछोडको चोटले मर्माहत बनेकी पारिजातले अनेकौँ अभावमा पनि नेपाली साहित्यलाई बहुमूल्य कृति छोडेकी छन् । उनी महिला दमन र उत्पीडनका विरूद्ध सधैँ लागेको र पुरुषवादको हैकमलाई नमानेर नारीलाई समाजमा पुरुष बराबर हेरिनुपर्छ भन्ने दृष्टिकोण राखेको भाव कवितामा व्यक्त भएको छ । कवि पनि पारिजातबाट प्रभावित भएकी छन् :

महिला, दमन, उत्पीडन विरूद्ध
सामाजिक अपहेलनाको 'दुर्ग' तोड्यौ
फणा फिजाउँदै हुङ्कार दिने
पुरुषवादको हैकम छोड्यौ
मेरो आस्थाकी कञ्चनजङगा । (**सोधिरहेछु पारिजातलाई** -पृ. २४)

यसरी यस सङ्ग्रहका कवितामा नारीहरूको कामको मूल्याङ्कन गर्दै नारीका गुणको महिमा गाइएको छ ।

४.२.१.४ नारी जागरण

गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता सङ्ग्रह भित्रका कवितामा नारी जागरण र चेतनाका भावहरू तरङ्गित भएका छन् । नारीहरूले परेको बेला आगो बनी दन्कन पनि सक्नुपर्छ र पानी झैँ बर्सिन पनि सक्नुपर्छ भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ । नारीले रण मैदानमा बम र बारूदसँग पनि जान तयार हुनुपर्छ, चुलोचौका कार्यमा मात्र सीमित नभई जस्तासुकै कर्म गरे मात्र देशको विकास हुन्छ भन्ने भाव वा विचार यस सङ्ग्रहका कवितामा सशक्त ढङ्गले आएको छ । त्यस्तै दलालको लोभ र लालचामा लागेर आफ्नो सुन्दर र कलकलाउँदो जवानी अनेकौं यौन पिपासुहरूलाई नसुम्पिन र केही गरी फँसाएर बैँस लुटिँदा पनि धैर्य गरी आत्महत्या नगरी त्यस्ता नरपशुहरूलाई कठघरामा पुऱ्याउनु पर्ने विचार कवितामा पाइन्छ । नारी जागरणले सशक्त उप्रेतीका यस सङ्ग्रहका कविताहरू मुख्यतः **स्त्री-कमल, स्वास्नी मान्छे, ऊ बेचिने रातहरू, उर्दी छ चमेलीलाई, प्रेम, पहाड चढ्ने खुट्टाहरू, मैले भूल गरेँछु, स्त्रीत्व र मुलुक** हुन् । यी कविताहरूमा नारी जागरणको भाव उच्छलन भएको छ ।

ममतामयी आमा जुन सृजनाकी प्रतिमूर्ति मानिने नारीहरूमा जस्तोसुकै क्षमता पनि हुन सक्ने भाव तलको पंक्तिमा पाइन्छ :

आफैँमा बाढी निली, लाग्छ शान्त सागर
लुकाई आगो, पानी बर्साउने तिमीमा जाँगर ।। (**स्त्री -कमल** -पृ. ६)
नारीको ऐतिहासिक कार्यको सर्वेक्षण गर्दै इतिहासमा ख्याति कमाए

अबका नारी अन्याय सहेर बस्न सक्दैनन् यति कसैले अन्याय गरेमा पासाङ बनी उठ्छन्, विवेकहीन दोष लागेमा पारिजात ब्युँझाउँछिन् । नारी तिमीहरू आस्था, प्राप्ति, प्रतिष्ठा, सृष्टि, द्रष्टा हौ, धर्ती आकाश सबमा तिम्रो चिनारी सत्य छ उठ अब क्रान्ति गर्न, आफ्नो अधिकार खोज्न भनेर कविले नारी जागरणको भाव व्यक्त गरेकी छन् :

अन्याय गरेमा यिनी, पासाङ बनी उठ्दछिन्
विवेकहीन दोष लागेमा, पारिजात ब्युँझाउँछिन्
आस्था, प्राप्ति, प्रतिष्ठाका अब अघि जुट
सृष्टि, स्रष्टा, द्रष्टा तिमी स्वास्नी मान्छे अब उठ

धर्ती, आकाश सबमा तिम्रो चिनारी छ साथ उठ । (**स्वास्नी मान्छे** - पृ. १७)

राम्रो लाउने र मिठो खाने सपना देखाई दलालले फसाएर बेचिएका चेलीलाई लाखौँ पुरुषको भोगविलासको साधन बन्दा जिन्दगीदेखि हरेस खाएर आत्महत्या नगर्न कविले आग्रह गरेकी छन् । कामुकहरूको इच्छासँग खेल्दा अन्तिम अवस्थामा पुगेकी नारीलाई पनि फर्केर त्यसको विरूद्धमा उठ्न र बानी सुधारेर कर्म गरी श्रम र सीप बगाउने विचार कविताका यी पंक्तिहरूमा प्रवल रूपमा आएको छ :

बिस्तारै फर्क, सुधार बानी र कर्महरू
उठाऊ चेतना बगाउ, श्रम र सीपहरू
आउ सखी बनाऊ विधान र धर्महरू
सँगै उठौँ चम्काऊ भाग्य र कर्महरू । (**ऊ बेचिने रातहरु** -पृ. २८)

आफ्नो पनि जेलमा पर्दा गरिबीको पराकाष्ठा पुग्दा पनि होस नगुमाउन कविले चमेलीलाई उर्दी गरेकी छन् । नारी जागरणको सशक्त अभिव्यक्ति निम्न पंक्तिमा आएको छ :

उर्दी छ, चमेलीलाई
बैसँलाई चोट पर्दा
गरिबीले लखेट्दा
घात, प्रतिघात सहँदै
जवानी सम्हाल्नु है । (**उर्दी छ चमेलीलाई** -पृ. २९)

हाम्रो धर्म र संस्कारका नाममा नारीमाथि लगाइएका कतिपय लाञ्छनाहरूलाई नियति नभनी विद्रोह गर्ने भाव निम्न पंक्तिमा आएको छ :

संस्कारहीन संघारभित्र
आफ्नो अंकुरहरू कुल्चँदा
बोक्सी भन्दै आफन्तले
खिल्ली उडाउँदै मर्यादा
बस्तीबाट खेदे पनि
उर्दी छ, चमेलीलाई
नियति हो नभन्नु है । ((**उर्दी छ चमेलीलाई** -पृ. ३०)

नारीलाई कमजोर ठान्ने पुरुष प्रधान समाजका नारीहरू कुनै रूपमा पनि कमजोर छैनन् । परमुखी नबनी आफ्नै पौरखमा रम्ने नारी जागरणको भाव पनि कवितामा व्यक्त भएको छ :

कमजोर बनी देखिन चाहन्न
परमुखी बनी मेटिन चाहन्न
रणचण्डी बनी जुध्न तयार छु । (**प्रेम** -पृ. ३९)

नारीलाई सुत्केरी भएको समयमा पनि सहयोग नगर्ने पुरुष र घरपरिवारलाई सुत्केरी बनेकी ममतामयी आमा त्यस्तो पीडादायी अवस्थामा पुऱ्याउन नहुन आह्वान गरिएको कवितात्मक पंक्ति निम्न छ :

खाली पेटले जलायो
ममता रोयो, मभित्रकी आमा रोयो
आन्द्राहरू कम्पित भए
सुत्केरीको पेट रोयो, स्त्री रोयो । (**मैले भूल गरेछु** -पृ. ४१)

कविले नारीको परिश्रमको लेखाजोखा नगरी सबैमा आफ्नो प्रभुत्व जमाउन खोज्ने आफ्नो पुरुषार्थ देखाउन खोज्ने पुरुषहरूलाई त्यस किसिमको पुरुषार्थ गर्न छोड भन्दै नारी जागरणको भाव कवितामा व्यक्त गरेकी छन् :

मेरो पसिनाको वसन्तबाट
तिमीले संसार देखेको छ
तिम्रो वामपुड्के पुरुषार्थ
स्त्री परिश्रममा हाँसेको छ । (**स्त्रीत्व र मुलुक** -पृ. ५०)

यसरी गौरा उप्रेतीको कविता संग्रह **ऊ बेचिने रातहरू** मा नारी जागरणको स्वर प्रखर रूपमा आएको छ । नारीलाई जस्तोसुकै परिस्थितिमा पनि आफ्नो अस्मिता जोगाउन र आफ्नो स्वपहिचानमा जोड दिँदै कर्म गर्न र सङ्घर्ष गरेर अगाडि बढ्नुपर्ने भाव सशक्त ढङ्गमा आएको छ ।

४.२.१.५ प्रकृतिप्रेम

गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता सङ्ग्रहमा प्रकृतिको वर्णन गरिएको पाइन्छ । प्रकृतिका विभिन्न हिमशिखर, पर्वत, सयपत्री, लालुपाते, गुराँस, पोखरी, नदी, ओढार, ढुङ्गेधारा, खेत र बारी, बाँसघारी, सल्लाघारी, चौतारीको वर्णन कलात्मक ढङ्गले

सम्झना जन्म थलोको कवितामा गरेको पाइन्छ । कविले जन्मस्थान र बाल्यकालको सम्झना कवितामार्फत यसरी व्यक्त गरेकी छन् :

मन्दिर बीच बग्ने, कलकल ढुङ्गेधारा
सम्झँदै रूँदै होला, घरमाथिको ओढार
सयपत्री, लालुपाते, कुवाको चिसो पानी
बिर्सी सकिन मैले पवित्र त्यो जवानी । (पृ. ५३)

कविले आफ्नो गाउँको प्राकृतिक परिवेश र आमाको त्यही प्रकृति जस्तै निश्चल र पवित्र प्रेम भुल्न नसकेको र आफु जहाँ बसेपनि आमाको छाया पाइओस् भन्ने भाव उद्गार भएको कवितांश निम्न छ :

दस डाँडा पारी छाडी बिर्सिन सकिन मैले
पोखरी, छातेढुङ्गा सम्झिरहेछु जहिले
बाँसघारी, सल्लाघारी, चौतारी बीच गाउँ
आमा जो शीतल छायाँ, त्यो यहाँ पनि पाऊँ । (**सम्झना जन्म थलोको** -पृ. ५३)

यसरी कविले आफ्नो गाउँको प्राकृतिक परिवेशको चित्रण गर्दै कवितामा प्रकृतिप्रेम दर्शाएकी छिन् ।

४.१.२.६ सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण

गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता सङ्ग्रहमा सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण गरिएको पाइन्छ । समाजमा घटेका विभिन्न घटनाहरू चेलीबेटी बेचबिखन, पुरुषहरूको नीच प्रवृत्ति, भ्रष्ट्रचार, नेताहरूको भ्रष्ट आचरण आदिको चित्रण गरिएको छ । मुख्य रूपमा यस सङ्ग्रह भित्रका **मैले छाडेकी छु, राष्ट्रको आवाज, माटो बनी झऱ्यो मुटु, ऊ बेचिने रातहरू, प्रेम, दरबारहरू ढल्न सक्छन्, मेरो कलम लेख्छ** कवितामा सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण गरिएको छ ।

हाम्रो धर्म र संस्कारका नाममा विभिन्न विकृतिहरू छन् । प्रमाण बिना नै रजस्वला भएकी महिलाले बोटविरूवा छोयो भने मर्छन् र फलफूलहरू झर्छन् भन्ने सामाजिक विसङ्गतिलाई कवि कवितामा यसरी व्यक्त गर्छिन् :

विना-प्रमाणै
उर्वर विरूवा मर्छन् भन्छन्
फूल्दा फूलहरू झर्छन् भन्छन्

छुँदा आशौचहरूमा । (**मैले छाडेकी छु** -पृ. १२)

गल्ती गर्नेलाई सजाय हुनुपर्ने, मुलुक बेचेर आफ्नो ढुकुटी बलियो बनाउने सत्ता पक्षलाई कविले व्यङ्ग्य गरेको भाव कवितामा यसरी आएको छ :

ढुकुटीको अन्न खाने मुसो चिनी थुन
किन मुलुक बेची बेची रंगीन पाल किन्छौ । (**राष्ट्रको आवाज** -पृ. १५)

समाजमा निम्न वर्गका मानिसहरूमाथि सरकारको ध्यान नगएको, गरिब निमुखाहरू पढ्न नपाएको भोकभोकै रहेको र गरिबले न्याय नपाएको विभेद नीतिको भावलाई कविले कवितामा यसरी व्यक्त गरेकी छन् :

च्यातिएको झोलाबाट किताब गायब भएपछि
नेप्टे, चेप्टे पढ्दैनन् रे पेट भोका रहेपछि
च्यामिनीका न्यायहरू फायल भित्रै रोएपछि
सिङ्गो देशै कम्पित छ रे भताभुङ्ग भएपछि । (**माटो बनी झऱ्यो मुटु** -पृ. २२)

सामाजिक विकृतिको चित्रण गर्ने क्रममा कविले बेचिएकी चेलीको भयानक र दर्दनाक अवस्थाको चित्रण गर्दै पुरुषको नीच प्रवृत्तिको आफ्ना कविता मार्फत भण्डाफोर गरेकी छन् :

प्रत्येक रात टुक्रिन्छे
धर्म र संस्कारकी कलङ्क बन्छे
सामाजिक प्रतिष्ठाकी
त्यज्य अपहेलित, तिरस्कृत
राति बोतलसँगै रित्तिन्छे
कामुकहरूको इच्छासँगै मर्ने गर्छे । (**ऊ बेचिने रातहरू -** पृ. २७-२८)

आज समाजमा धेरै विकृतिहरू फैलिएका छन् । माया प्रेमका नाममा झुटा आश्वासनहरू दिएर जीवनलाई बरवादीतिर लगिरहेका छन् । कविले सबै माया गर्नेहरूलाई सच्चा माया नगर्न आग्रह गरेकी छन् किनकि सच्चा प्रेम गऱ्यो भने आफूबाट अरूले फाइदा लिन्छन् र असह्य पीडा बोध हुन्छ भन्ने भाव सामाजिक विकृतिको रूपमा कवितामा आएको छ :

प्रेम सच्चा नगरे है
छिनछिनमा काँडा टेकिन्छ । (**प्रेम** पृ. ३२)

समाजमा ठूलाठालु शासक वर्गहरूले देशमा भ्रष्ट्रचार गरेर आफ्नै सुरक्षा गर्ने सुरक्षाकर्मी राख्न सक्ने भाव कवितामा आएको छ । यस्तो विकृति र विसङ्गतिको चरम अवस्था आएपछि शासक वर्ग सत्ताच्युत हुन पनि सक्ने कवितात्मक पंक्ति निम्न छ :

दरवारहरू ढल्न सक्छन्
सिंहहरू मर्न सक्छन्
हिँस्रक जन्तुको सुरक्षार्थ
भ्रष्ट्रचारको सुविधार्थ
सुरक्षाफौज राख्न सक्छन् । (**दरबारहरू ढल्न सक्छन् -**पृ. ३४)

कहिले सरकार समक्ष, कहिले जनता समक्ष र कहिले विदेशी समक्ष सबैलाई यस्तो गर्छु र उस्तो गर्छु भनेर रवाफ देखाउने राजनेताहरूलाई व्यङ्ग्य गरिएको राजनीतिक विसङ्गतिको भाव व्यक्त भएको कवितांश निम्न छ :

कहिले श्रीपेच ढोग्न पुग्ने
कहिले जनतामा झुक्न पुग्ने
दौरा सुरूवाल थाती राखी
गोरा खुट्टाहरू ढोग्न पुग्ने पिपलपाते नामर्दको । (**मेरो कलम लेख्छ** -पृ. ५१)

४.२.२ लय विधान

लय विधान कविताको आधारभूत तत्व हो । साहित्यका अरू विधाबाट कवितालाई छुट्याउने तत्व नै लय विधान हो । लय विधान प्रथमतः भाषिक स्वर व्यञ्जन वर्णका वर्णगत ध्वनिको साम्य वैषम्य दुवै भएको वितरण प्रक्रियाको कालगत प्राप्ति हो र यो कविता कृतिका चरण, पाउ वा हरफको गतिक्रम र यति विधानबाट थालिन्छ (त्रिपाठी र अन्य, २०६० : १८) ।

ऊ बेचिने रातहरू कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितामा मुक्त किसिमको गद्य लय ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यस सङ्ग्रहका कविता लयविधानका दृष्टिले श्रुतिरम्यता र श्रुतिमधुरता पैदा गर्ने प्रकारका छन् । लय गतिको नियन्त्रित तथा नापिएको प्रवाह हो । यसको सम्बन्ध भाषाको वार्णिक चरित्र तथा अक्षरको सङ्ख्या पढ्दा त्यसमा लाग्ने समय तथा तिनीहरूको सुरमा आधारित छ । यस सङ्ग्रहका कवितामा सुकोमल, सुललित र सङ्गीतमय पदावलीको प्रयोगले गर्दा यसको गद्यलय मीठो बनेको छ । यसमा लयात्मक पङ्क्तिहरूका बीच अन्त्यानुप्रासको युक्तता दोहोरै प्रवृत्ति पाइन्छ ।

अन्त्युनुप्रासयुक्त कवितात्मक पंक्ति निम्न छ :

रूँदिन तिमी भन्थेऊ, आँसु खसेको देखेँ
म छैन त्यहाँ भन्थेऊ, मुटु नजिक भेटेँ
भाग्य जितेर मैले, तिमीलाई छाडिरहेछु । (**सम्भना जन्म भलोको** -पृ. ५३)

अन्त्यानुप्रास मुक्त कविताहरू यस कृतिमा धेरै छन् यहाँ केही पंक्तिहरू यसरी प्रस्तुत गरिन्छ :

खुलेनन् आज पनि मेरा गाउँका ढोकाहरू
बियाडमै कोदोको बीउ मऱ्यो (**खुलेनन् ढोकाहरू** -पृ. १३)

रङ्ग हेर्न हतारिएका आँखा
अर्थपूर्ण बन्न प्रयोगमा आवाज
धर्तीभर फैलिएका पन्छाउँदै काँडा
गोता नखाई हिँड्न
सडक बनाउने धुनमा
कालो चिर्दै, जोगाउँदै, राष्ट्रियता
हिजोभैँ व्यस्त छु
आज पनि
माझिएको दृष्टि, सपना समेटी म । (**अँध्यारो चिर्ने धूनमा** -पृ. ५)

४.२.३ भाषाशैली

भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो । मानवीय अनुभूतिलाई व्यक्त गर्नका लागि यसको आवश्यकता पर्दछ । समग्र साहित्य एउटा भाषिक कला भएकाले भाषा पनि कविताको एउटा प्रमुख तत्व हो । कविताले दिन खोजेको मूल सन्देशलाई प्रस्तुत गर्नको लागि उपयुक्त हुने वर्ण, शब्द, शब्दावली, वाक्य र अनुच्छेदको प्रयोग कवितात्मक शैलीमा गरिएको हुन्छ । कवितामा भाषाको कलात्मकता आवश्यक हुन्छ । सारा काव्य बक्रोक्ति वा व्यङ्ग्योक्तिपूर्ण हुन्छ । कुनै थोरै हुन्छ भने कुनै धेरै हुन्छ तर जुन कविता हो त्यो कहिल्यै सोझो वा समथर हुँदैन (बराल, २०६४ : १२७) ।

ऊ बेचिने रातहरू कविता कृतिभित्र नेपाली तद्भव, झर्रा शब्दको प्रयोग गरिएको छ । तत्सम र आगन्तुक शब्दको प्रयोगले शैलीलाई रोचक र आकर्षक बनाएको छ । यस सङ्ग्रहभित्रका कतिपय कविता अभिधात्मक रूपमा अर्थिन्छन् भने कतिपय लक्षणा र

व्यञ्जनामार्फत अर्थिन्छन् । शासक वर्गको स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्यात्मक भाषाको प्रयोग गरिएको छ ।

कविलाई जन्मस्थानको सम्झनाले भावविह्वल बनाएको भाव अभिधात्मक रूपमा आएको छ :

मन्दिर बीच बग्ने, कलकल ढुङ्गेधारा
सम्झँदै रूँदै होला, घरमाथिको ओढार
सयपत्री लालुपाते, कुवाको चिसो पानी
बिर्सी सकिन मैले पवित्र त्यो जवानी । (**सम्झना जन्मथलोको** -पृ. ५३)

जनताले चाहेजस्तो शासन व्यवस्था देशमा नहुँदा निरंकुश शासकका विरूद्ध जनताहरू विद्रोह गर्छन् र एकदिन ठूला दरबारहरू ढल्न सक्छन् र देशका सिंह अर्थात् शासकवर्गले पदच्युत हुनुपर्छ भन्ने लक्षणा शब्दशक्तिको प्रयोग गरिएको कवितांश निम्न रहेको छ :

दरबारहरू ढल्न सक्छन्
सिंहहरू मर्न सक्छन्
फेरि !
सोही सिंहको छाला ओढी
स्यालहरू शेर बन्न सक्छन् । (**दरबारहरू ढल्न सक्छन्** -पृ. ३४)

यस सङ्ग्रहका धेरै कवितात्मक पङ्क्तिहरू व्यञ्जनाका तहमा पुगेर अर्थिन्छन् । असारमा पोटिला बीउ रोपेर राम्रो फल फलाउँछु भनेर अभिधार्थमा लागे पनि व्यञ्जनार्थमा कुशल, योग्य, देश हाँक्न सक्ने वीजको गर्भाधारण गरेर जन्म दिन्छु भन्ने व्यञ्जनात्मक शब्दशक्तिको प्रयोग गरिएको कवितांश निम्न छ :

पोटिला पोसिला
उर्वर, ओजदार, सारपूर्ण
सब मौसममा फूल्ने फल्ने
बीउहरू छान्ने गर्छु
म असार गाउने गर्छु । (**म असार गाउने गर्छु** -पृ. २६)

४.२.४ कथनपद्धति

कवितामा कविका भाव विचार र अनुभूतिलाई पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्ने तरिका नै कथन पद्धति हो र हरेक साहित्यिक रचनामा साहित्यकारकै अभिव्यक्ति भएता पनि विभिन्न कवितामा कवि कथनका भिन्नै तरिकाहरू अपनाइएको हुन्छ । कविता मूलतः आत्मालाप (एकान्त आत्म गुनगुन) गर्ने भाषिक लयात्मक कला हो तापनि त्यसमा मनोलाप वा मनोगुञ्जनको अभिव्यक्ति गर्ने श्रुतिरम्य कथन अपेक्षित नै हुन्छ । (त्रिपाठी र अन्य, २०६० : १९)

ऊ बेचिने रातहरू कविता सङ्ग्रहका कवितामा कविप्रौढोक्ति र कविनिबद्ध वक्तृ प्रौढोक्ति दुवै प्रकारको कथन पद्धतिको प्रयोग भएको छ । यस सङ्ग्रहका कतिपय कवितामा कवि स्वयम्को कवितात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ भने अन्य कतिपय कवितामा कविले पात्र र घटनाका बारेमा सम्पूर्ण कुराको जानकारी दिई पात्रको विचार, अनुभव, उद्देश्य, कार्यव्यापार आदिको सचित्र प्रस्तुति गरेको पाइन्छ ।

कवि प्रौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोग भएको कवितात्मक पंक्ति निम्न छ :

कमजोर बनी देखिन चाहन्न
परमुखी बनी मेटिन चाहन्न
रणचण्डी बनी जुध्न तयार छु
सशक्त सन्तानको आसमा उद्यत छु । (**पहाड चढ्ने खुट्टाहरू** -पृ. ३९)

कविनिबद्ध वक्तृ प्रौढोक्ति कथनपद्धति प्रयोग भएको कविता पङ्क्ति निम्न छ :

हरेक रात, पल पल
ऊ मरेको घोषणाले
एउटी स्वास्नी मान्छे
छेलिन्छे, छाया भएर
शिखासँगै जल्छे । (**ऊ बेचिने रातहरू**-पृ. २७)

४.२.५ बिम्ब तथा प्रतीक

सामान्यतयाः बिम्ब अभिधात्मक हुन्छ भने प्रतीक व्यञ्जनात्मक हुन्छ अनि प्रतीक अनिश्चिततातिर उन्मुख हुन्छ । साहित्यिक प्रतीक खास धारणा भएका बिम्बसँग पनि

जोडिने गर्छ । बिम्ब आफैँमा प्रतीक हुँदैन तर खास विषयमा आउँदा प्रतीक बन्ने गर्छ । बिम्बले प्रतीक बन्नका लागि एउटा भिन्न अर्थलाई सङ्केत गर्न सक्नुपर्छ (बराल, २०६४ : ११९-१२०) ।

ऊ बेचिने रातहरू कविता सङ्ग्रहमा विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरिएको छ । यस कृतिमा इतिहास, समाज, संस्कृति, ज्ञान, विज्ञान आदि जीवन जगत्का अनेक सन्दर्भबाट टिपिएका परम्परित एवं नवीन बिम्ब प्रतीकको छनौट गरिएका कारण कविताहरू सुन्दर र कलात्मक बनेका छन् ।

इतिहाससँग सम्बन्धित यस कविता सङ्ग्रहमा प्रयोग भएका बिम्ब तथा प्रतीकहरू तलका पङ्क्तिमा छताछुल्ल भएका छन् :

सिद्धान्तकी प्रतिमूर्ती, क्लाराजेटकिन हुन् यिनी
लगनशीलताका दिव्यज्योति, नाइटिङ्गल हुन् यिनी
न्यायपूर्ण संघर्षकी जेनी मार्क्स पनि यिनी
प्रतिष्ठाकी प्रतिबिम्ब, लक्ष्मीवाइ पनि यिनी
दास होइनन् यिनी, मानिसको शिरका मणि । (**स्वास्नी मान्छे** -पृ. १७)

समाजबाट लिइएका बिम्ब तथा प्रतीकको प्रयोग गरिएको कवितात्मक पंक्तिहरू मार्फत् उनले यसरी प्रस्फूटन गरेकी छन् :

तिमी निद्रामा पऱ्यौ या मदमा
लक्ष्मणबाँधले बस्ती बगायो
जङ्गे पिलर पछि हट्दैछ
टनकपुरले अर्थतन्त्र खस्कायो
कहिले काँडेतारले आइतबारे टुक्रिन्छ
कोशी ब्यारेजको करङ् खुस्कन्छ । (**माटोको खुशी कहाँ हुन्छ** -पृ. ७)

यस कविता सङ्ग्रहमा संस्कृतिबाट लिइएका बिम्ब तथा प्रतीकको पनि उल्लेख्य मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

बिना-प्रमाणै
उर्वर बिरूवा मर्छन् भन्दछन्
फूल्दा फूलहरू झर्छन् भन्छन्
छुँदा आशौचहरूमा । (**मैले छाडेकी छु** -पृ. १२)

यस कवितासङ्ग्रहका कवितामा ज्ञान तथा चेतनासँग सम्बन्धित बिम्ब तथा प्रतीकको पनि प्रयोग गरिएको छ :

सूर्या झैँ सत्ता समाई, ज्योति-पुञ्ज छर्न
उठ साहसमा स्व-पहिचानमा दृष्टि भर्न
आफैँमा बाढी निली, लाग्छ शान्त सागर
लुकाई आगो, पानी बर्साउने तिमीमा जाँगर । (**स्त्री-कमल** - पृ. ६)

विज्ञानका आविष्कारले युद्ध भएको र हात हतियारको निर्माणले धर्ती ध्वस्त भएको विज्ञानसँग सम्बन्धित बिम्ब तथा प्रतीकको पनि यस कविता सङग्रहमा प्रयोग भएको पाइन्छ :

सृजना र विनाशले क्षत-विक्षत छ
त्यसैले धर्ती अतालिएकी छ, आन्दोलित छ । (**धर्ती अतालिएकी छे** -पृ. ३६)

मिरमिरेमै उठ्न खोज्छ
बन्दुक र बारूदका अनिदा रातहरू
बुटभित्र कोचिएका लडखडाउँदा खुट्टाहरू । (**पहाड उक्लने रहर** -पृ. २०)

पाँचौ परिच्छेद

'अघोषित द्वन्द्व' उपन्यासको विश्लेषण

५.१ विषय परिचय

गौरा उप्रेतीको **अघोषित द्वन्द्व** (२०६०) उपन्यास विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा .लि ले प्रकाशन गरेको हो । उप्रेतीको यो उपन्यास नारी समस्यामा केन्द्रित छ । ००० चिह्नद्वारा संकेत गरिएको यो उपन्यास छोटा-छोटा एक्काइस भागमा विभक्त छ । पृष्ठ ५ देखि उपन्यासको सुरूवात गरिएको र ८७ पृष्ठमा समापन गरिएको यो उपन्यास लघु संरचनामा आबद्ध रहेको छ । विविध प्रकारका नारी शोषण, उत्पीडनलाई मूल विषय बनाइएको यस उपन्यासमा महिला सशक्तीकरण एवं नारीवादी अवधारणा सशक्त ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अघोषित द्वन्द्व घोषित हुन सकेको छैन । यस उपन्यासमा उप्रेतीले पुर्ख्यौलीका रूपमा वर्तमानसम्म जरा गाडेको तर यथार्थ धरातलमा उभिएर सरल भाषाका माध्यमद्वारा आफ्ना अनुभूतिहरू व्यक्त गरेकी छन् । यस उपन्यासले महिलाहरूले परिवारभित्र भोग्नुपरेका समस्याहरूलाई उदाङ्गो पारिदिएको छ । समाजमा जरा गाड्दै आएको विभेद नीतिले उच्च वर्गदेखि निम्न वर्गसम्मका महिलाहरू प्रताडित वन्दै आएका छन् । परापूर्व कालदेखि नै शोषणको चपेटामा परिरहेका नेपाली नारीहरूको दयनीय एवं निरीह अवस्था तथा उनीहरूको सहनशीलताको दुरूपयोग गरी पुरुषले गर्ने स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिको विरोध गरिएको यस उपन्यासमा जुनसुकै वर्ग, उमेर र परिवेशका नारीहरू शोषण र उत्पीडनमा पिल्सिन बाध्य छन् भन्ने कुरालाई विभिन्न घटनाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ (लुइँटेल, २०६८ : ७०) । आजका सभ्य र चेतनशील नारीका काँधमा दोहोरो जिम्मेवारी आएको छ तर आर्थिक रूपमा सम्पन्न भएपछि मुक्तिका लागि जस्तासुकै आन्दोलन, क्रान्ति गर्न पनि सक्ने कुरा उपन्यासको विषयवस्तु भएर आएको छ ।

औपन्यासिक कृतिहरूलाई विभिन्न सैद्धान्तिक आधारहरूमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यस शोध कार्यमा **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासलाई विधातत्वका आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । अत: कथानक, चरित्र-चित्रण, परिवेश, दृष्टिबिन्दु, उद्देश्य र भाषाशैलीका आधारमा विश्लेषण गरिन्छ :

५.२.१ कथानक

कथानक उपन्यासको आधारभूत तत्व हो । यसको निर्माण सामान्य वा जटिल घटनाहरूको निर्माणबाट हुन्छ । कथानक उपन्यासमा घट्ने घटनाहरूको योजनाबद्ध ढाँचा हो । यसमा आउने घटनाहरू कार्यकारण सम्बन्धद्वारा फसिएका र व्यवस्थित गरिएका हुन्छन् । कथानक कथावस्तुको प्रस्तुतिको क्रममा देखापर्ने घटनाहरूको व्यवस्थापन हो । फाँस्टरले पाठकलाई सर्वप्रथम आकर्षित गर्ने तत्व कथानक भएकाले यसलाई उपन्यासको आधारभूत पक्ष मानेका छन् (घर्ती, २०६७ : ७१) । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको कथानक कार्यकारण श्रृङ्खलामा बाँधिएको छ । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको कथावस्तु निम्नअनुसार चर्चा गरिन्छ :

यस उपन्यासको प्रारम्भ भार्गव र गार्गीका बौद्धिक बहसबाट भएको छ । दुवै आपसी सहमतिमा दाम्पत्य जीवनमा बाँधिएका भए पनि एकदेखि अर्को पूर्ण रूपमा खुसी छैनन् । पितृसत्तात्मक समाजका कारण उनीहरूको वैवाहिक जीवन सफल हुन सकेको छैन । गार्गी बिरामी हुँदा भार्गवले बेवास्ता गर्छ । त्यसले उसको आत्मसम्मानमा ठेस पुग्छ । भार्गव र गार्गी दुवै शिक्षित र लगनशील भएकाले जीवनस्तर उकास्न सहर पस्छन् । सहरमा उनीहरू विभिन्न कार्यक्रम अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवस, नारी जागरण र नारीवादी आन्दोलनमा सहभागी हुन्छन् । गार्गी बेरोजगार बस्नु हुँदैन भन्दै योजना आयोगमा काम गर्छे । गार्गीलाई त्यहाँका कर्मचारीहरूको लथालिङ्गे चाला र गैर जिम्मेबारपूर्ण सरकारी नीति मन पर्दैन र हाकिमलाई भन्छे तर बेवास्ता गरिन्छ । कार्यालय र घरको कचिङ्गले वातावरण, कमजोर शरीरमा गर्भधारण, लाचारी लोग्ने र घर परिवारदेखि गार्गी आजित भएकी छ । गार्गी बिरामी भएकाले भार्गवले स्त्री रोग विशेषज्ञकोमा लागेर भर्ना गरिदिन्छ । त्यहाँ ऊ जस्तै बिरामी महिला दिदी बहिनी भएकाले उनीहरूसँग साक्षात्कार गर्न पाउँदा गार्गी एक्लोपन महसुस गर्दिन । गार्गी अस्पतालमा हुँदा अनेकौँ समस्या भएका महिला दिदी बहिनीहरूको अवस्था देखेर मर्माहत हुन्छे । भार्गव एकैचोटि गार्गीको डिस्चार्ज हुने दिन धेरै खाना लिएर अस्पताल जान्छ । गार्गी भार्गवसँग धेरै खाना ल्याएकोमा र आफू बिरामी भएर अस्पताल भर्ना हुँदा समेत भार्गवले बेवास्ता गरेकामा रिसाउँछे । गार्गी स्वावलम्वी भएर काम गर्न चाहन्छे । उसमा मार्क्सवादी चिन्तन छ त्यसैले ऊ सामूहिक कार्यमा जोड दिन्छे । हजुरआमाहरूले अचेतनाका कारण पुरुष दमन खपेको तर गार्गी चेतनशील नारी भएकाले पुरुष दमन नखप्ने निर्णय गरेकी छ । कथानकको घटनाक्रम अगि बढ्ने क्रममा गार्गीले विरगन्ज

कलेजमा पढाउने अवसर पाउँछे तर भार्गवले गार्गीले पढाउन पाउने नियुक्तिपत्र च्यातिदिएको छ । गार्गी भार्गवदेखि दिक्क भएर सहरको डेरा छाडी गाउँको घरमा जान्छे । उसलाई सासु ससुराको साथ पाएपछि केही राम्रो होला भन्ने आशा लागेको छ । गाउँको स्वच्छ हावापानी, खानपान, सासूको सहयोगले आमा र बच्चा दुवैको स्वास्थ्यमा सुधार हुन्छ भन्ने उसलाई लागेको थियो तर सुत्केरी अवस्थामा सासूले गरेका व्यवहारले उसलाई झन पीडा दियो । आर्थिक उपार्जन नभइ नहुने सोची गार्गी सहर जान्छे । बि.ए. पास गरेकी हुनाले सजिलै शिक्षण संस्थामा नोकरी पाउँछे । कोठाको व्यवस्थापनका लागि छिमेकी नुतन मिससँग केही रकम ऋण स्वरूप लिएर गार्गी इटहरी पढाउन जान्छे । गार्गीको घरायसी कामकाज, बिरामी सासूको स्याहारसुसार, पुराण र नन्दको बिहेमा सघाउनुपर्ने बाध्यताले जागिर नै उम्कने अवस्थामा पुगेको छ । भार्गवले सहारा दिनुपर्नेमा उल्टै बेसहारा बनाएको देख्दा गार्गीमा आक्रोश बढ्दै गएको छ । भार्गवले नत बच्चाको लागि केही सोच्छ न त गार्गीको परिमर्का बुझ्ने कोसिस नै गर्छ । गार्गीकी कान्छी नन्द किशोरीको विवाह आफ्नै साथी नन्दिनीको श्रीमान हेमन्तसँग हुन लागेको देख्दा गार्गी छक्क पर्छे र त्यस विवाहको घोर विरोध गर्छे तर उसको कुराको घरपरिवारमा सुनुवाइ हुँदैन । गार्गीकी नन्द पूजनले आफ्ना बाबुले आसरानीलाई आमा बनाएर लखेटेको कुरा उसकी आमाको रक्तचापका कारण मृत्युभएपछि सुनाउँछे । एकदिन भार्गव रक्सीका मादमा घर आएपछि गार्गीलाई असह्य पीडाबोध भएर समाजमा सहयोगी लोग्नेमान्छे पत्ता लगाउन तुलनात्मक अध्ययन गरेकी छ । गार्गीले गरेको अध्ययन अनुसार ६० जना पुरुषमा ४ जना सुत्केरी श्रीमतीको सेवामा जुटेको देखियो भने ६४० जना महिलाको अध्ययन गर्दा ५०० महिलाहरू जँड्याहा श्रीमान्‌को सरसफाइ र खानपानका लागि तल्लीन भएको पाइयो । तिनीहरूले कुनै पनि कुरामा आवाज उठाएका छैनन् तर एउटी महिलाले भने सम्बन्ध विच्छेद गरेकी छ । केही समयको अन्तरालपछि महिलालाई सचेत बनाउन गार्गीले विद्यालय खोलेर चारवटी महिलालाई एस्. एल्. सी. गराएर आफ्नो खुट्टामा उभिन सक्ने बनाइदिएकी छ । त्यस्तै गार्गीले आफ्नी नन्द किशोरीको दोस्रो विवाह ओभरसियर सुशान्तसँग गराइदिएर अनि कान्छी राईनीलाई सासू मरेपछि ससुरासँग सुम्पिएर एउटा क्रान्ति गरी उपन्यासको समापन भएको छ तर गार्गी र भार्गवको भने नन्द पूजनले मिलाउने अनेकौं प्रयास गरे पनि सम्पन्न भएको छैन ।

उपन्यासमा मुख्य कथानक सँगसँगै सहायक कथानक पनि मुख्य कथानकसँगै जोडिएर आएका छन् । यस उपन्यासको मुख्य कथावस्तु गार्गीको हो भने गार्गीले नै अन्य पात्रको कथा लेखेकी छ । गार्गीले आफू अस्पतालमा हुँदा त्यहाँ भर्ना भएका महिला दिदीबहिनीहरू मध्ये एउटी राष्ट्रिय व्यक्तित्वकी श्रीमती र सम्भ्रान्त परिवारकी चेली बिरामी भएर आएकी छन् र उसको श्रीमान् श्रीमतीलाई भेट्न आउँदा आफ्नो वाहनको पछाडि केटी राखेर आएको घटनाक्रमको वर्णन पाइन्छ । त्यस्तै पाँचौ सन्तान जन्मने क्रममा पेटमै मरेर अस्पताल भर्ना भएकी महिलाको मृत्युले त्यहाँ भएका सबै महिलाहरू मर्माहत भएका छन् । अर्की महिला अन्तर्जातीय प्रेमको बिजारोपण भई बढ्दै गएको र स्वतन्त्र दाम्पत्य जीवनको थालनीसँग केटीका कारण गृहकलह बढ्दै गएको र केटाले घर छाडी गएको, केटाकेटीचाहिँ गर्भावस्थाको रक्तचापले गर्दा अस्पतालका भर्ना भएकी छन् । यसरी गार्गीले आफू बिरामी भएर अस्पताल भर्ना हुँदा पनि हरेक दिदी बहिनीका पीडा र समस्या बुझ्ने प्रयास गरेकी छ । गार्गी काठमाडौमा बस्दा उसको घरबेटी बाहुनले परस्त्रीसँग अनैतिक सम्बन्ध राख्ने गरेको बाहुनको कथा पनि सहायक कथानकको रूपमा उपन्यासमा आएको छ । भुजेलकी छोरी नन्दिनी र बाहुनको छोरा हेमन्तको प्रेम विवाह भएको र पछि हेमन्तले नन्दिनीको दुर्दशा बनाएर छाडेको छ । गार्गीका नन्दहरूले माइती घरबाट पाएको यातनाको चित्रण गरिएको छ । इटहरीका घरबेटी बूढाले एकदिन जाँडका मादमा अठार वर्षे किशोरीलाई जबर्जस्ती बलात्कार गर्न खोजेको तर घरबेटी बूढीले आफ्नो बूढालाई केही नभनी केटीलाई तथानाम गाली गरेकी छ । झड्केलु माइजुले पिटेर अर्धपागल बनेकी गर्भिणी किशोरी लडेमाथि मुड्की हानिएको ज्यादै दर्दनाक अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । हेमन्तले गार्गीकी नन्दसँग बिहे गर्न लागेको देखी उसकी पहिलो श्रीमती नन्दिनीले आफ्नो छोरो गार्गीतिर फ्याँक्दै हेमन्त र ऊ दुवैलाई गोली हानी दुवै मरेको घटनाक्रमको वर्णन पनि उपन्यासमा सहायक कथानकको रूपमा आएको छ । गार्गीकी नन्द किशोरी विधवा भएकी किशोर जुन नन्दिनीको छोरा हेमन्तको वंश नाश हुने भयो भनेर किशोरीलाई अपनत्वको बोध हुँदैन । किशोरीको ससुरोको कुदृष्टिका कारण किशोरीमाथि हातपात गर्न गएको तर किशोरीले प्रतिकार गरी बूढोलाई मारेर थानामा गएकी छ । गार्गीको ससुरोले आसरानीलाई गर्भिणी तुल्याई लखेटेको र कान्छाराईलाई बुझाएको घटनाक्रम सहायक कथानकको रूपमा आएका छन् । यसरी उपन्यासको मुख्य कथानकसँगै आएका सहायक कथानकहरूले उपन्यासलाई रोचक बनाएका छन् ।

उपन्यास लेखनका क्रममा उपन्यासकारले कुनै न कुनै स्रोतबाट कथानक ग्रहण गरेको हुन्छ । त्यस्ता स्रोतबाट प्राप्त सामग्रीलाई उपन्यासकारले जस्ताको तस्तै प्रयोग नगरी अर्न्तमिश्रण गर्नाका साथै त्यसलाई आफ्नो कलात्मक चेतनाले छानेर मात्र कथानकको सृजना गर्दछ । सामान्यतयाः कथानकका स्रोतहरू इतिहास, यथार्थमूलक अनुभव, मिथक रागात्मक सौन्दर्य र स्वैरकल्पनालाई मानिएको छ । (एटम र बराल, २०६६ : २) **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको कथानक स्रोत समाज र यथार्थमूलक अनुभवलाई रागात्मक सौन्दर्य प्रदान गरिएको छ । यस उपन्यासमा धर्म, संस्कार, प्रतिष्ठा, अचेतना आदिका कारण परिवारभित्रै महिलाले भोग्नुपर्ने दुःखान्त परिस्थिति देखाइएको छ । उपन्यासको विकास आदि, मध्य र अन्त्य गरी तिन अङ्गहरूमा भएको हुन्छ । यही आदि, मध्य र अन्त्य भागले कथानकलाई पूर्णता प्रदान गर्दछ । कथानकको आदि भागमा आरम्भ, सङ्घर्ष र विकास, मध्यभागमा सङ्कटावस्थाको शृङ्खला र चरम र अन्त्य भागमा सङ्घर्षह्रास र उपसंहार हुन्छ (बराल र एटम, २०६६ : २४) । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको आदि भागमा भार्गव र गार्गीको विवाह हुनु, उनीहरू सहर जानु, गार्गीले योजना आयोगमा काम गर्नु, ऊ बिरामी पर्नु, अस्पतालमा भर्ना हुनु र उसले अस्पतालका विभिन्न महिलाहरूको बारेमा अनुसन्धान गरेको घटनाक्रम आएका छन् । यस उपन्यासको सङ्घर्ष विकास गार्गीले भार्गवबाट केही सहयोग नपाएपछि पेटको बच्चा र आफ्नो पनि स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ भनेर घर गएकी तर घरपरिवारबाट सुत्केरी हुँदा सम्म केही सहयोग नपाएकी, सन्तानको लागि भए पनि अर्थोपार्जनमा लाग्नुपर्ने सोची विद्यालय पढाउन गएको घटनाक्रमबाट भएको छ । किशोरीको विवाह हेमन्तसँग हुनु यस उपन्यासको मध्य भाग वा चरम अवस्था हो । त्यसपछि उपन्यासले अर्कै मोड लिएको छ । अन्तर्जातीय विवाह गरेको हेमन्तले आफ्नै विद्यार्थी नन्दिनीलाई एक बच्चाकी आमा बनाई अलपत्र अवस्थामा छाडेको हेमन्तसँग आफ्नी नन्दको बिहे नगर्न धेरै दबाब दिँदा पनि कसैले सुन्दैनन् । परिणाम स्वरूप नन्दिनी आक्रोशित भएर हेमन्तको कन्चटमा गोली हान्छे र स्वयंलाई पनि गोली हानी दुवै मर्छन् र उपन्यासको अन्त्य भाग सुरू हुन्छ । सत्र वर्षे कलकलाउँदो उमेरमा एक चिम्टी सिन्दूरले यौवनमै वैधव्य जीवन बिताउन बाध्य किशोरीलाई नन्दिनीको छोरो हेर्न लगाइन्छ तर उसलाई अपनत्व हुँदैन । जब किशोरीको ससुरोले किशोरीलाई जबर्जस्ती करणी गर्न खोजेको छ तव किशोरीले ससुरोलाई आग्लोले हानेर मारिदिएकी छ र सिधै ठानामा गएको घटनाबाट उपन्यास उपसंहारतिर मोडिन्छ । यस उपन्यासको कथानकको उपसंहार खण्डमा न्याय किशोरीकै पक्षमा भएको, राईनी

कान्छीलाई बुवासँग जिम्मा लगाएको, गार्गीले महिला विद्यालय खोलेको अनि किशोरीको विवाह सुशान्तसँग गरिदिएर गार्गीले क्रान्ति गरेको छ । राईनी कान्छी भार्गवको बुबामाथि मालिक्नि बनेपछि उपन्यास सकिएको छ ।

कथानक प्रस्तुत गर्ने तरिकालाई कथानक ढाँचा भनिन्छ । मुख्यतः कथानक ढाँचा रैखिक र वृत्ताकारीय गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । रैखिक कथानक सोझो रूपमा उपसंहारमा पुग्ने किसिमको हुन्छ भने पूर्वदिप्ति शैलीको प्रशस्त प्रयोग गरिएका घटनाहरूको समावेश वृत्तकारीय कथानक ढाँचामा गरिएको हुन्छ । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यास सोझो रूपमा अगाडि बढेर उपसंहारमा पुगेकाले रैखिक किसिमको छ ।

५.२.२ चरित्र-चित्रण

उपन्यासको विषयवस्तुलाई बोकेर कुनै पनि कार्य सम्पादन गर्ने चरित्रलाई पात्र भनिन्छ । इतिहास र समाज, प्रान्त र देशान्तर, प्रकृति र पुस्ता, जाति र सभ्यता परिस्थिति अनुसार चरित्रकै माध्यमबाट प्रकट हुने गर्दछन् (सुवेदी, २०५३ : १७) । चरित्र मानवीय र मानवेतर दुवै हुने गर्दछन् । चरित्र आख्यानको प्रतिनिधि व्यक्ति हो । आधुनिक उपन्यासमा कथावस्तुको भन्दा चरित्रको सर्वाधिक महत्व मानिन्छ ।

उपन्यासमा चरित्र-चित्रणलाई विविध आधारमा वर्गीकरण गरेर हेर्न सकिन्छ । लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, उपस्थिति, जीवनचेतना, आबद्धता आदि विभिन्न कोणबाट चरित्रहरूको विश्लेषण गरी हेर्न सकिन्छ । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासका पात्रहरू गार्गी, भार्गव, पूजन, किशोरी, हेमन्त, नन्दिनी, सम्भ्रान्त वर्गकी श्रीमती, बाहुनी बज्यै, गार्गीकी सासू, गार्गीको ससुरा, घरबेटी बूढो तथा बुढी, डाक्टर वा स्त्री रोग विशेषज्ञ, विरू, किशोर, प्रवेश, सृष्टि, डीन सुशान्त, कृष्णे, नुतन, प्रनिता आदि छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यसलाई अनुकूल र प्रतिकूल गरी दुई वर्गमा बाँडिन्छ । उपन्यासमा पात्रहरूले सकारात्मक वा नकारात्मक दुवै भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् (बराल र एटम, २०६६ : २९) । यस उपन्यासका सकारात्मक पात्रहरू गार्गी, पूजन, नन्दिनी, किशोरी, सुशान्त, कृष्णे, नुतन मिस आदि रहेका छन् भने प्रतिकूल पात्रहरू भार्गव, भार्गवका बुबाआमा, हेमन्त, हेमन्तको बुबा आदि रहेका छन् ।

उपन्यासमा चित्रित पात्रहरूलाई अझ स्पष्ट रूपमा निम्न तालिकाद्वारा चित्रण गरिनु उपयुक्त हुन्छ :

अघोषित द्वन्द्व उपन्यासको पात्रविधान सम्बन्धी तालिका : १

क.सं.	पात्र अर्थात् चरित्र	लिङ्ग	कार्यभूमिका	प्रवृत्ति	स्वभाव	जीवनचेतना	आसन्नता	आवद्धता
१.	गार्गी	स्त्री	प्रमुख	अनुकूल	गतिशील	व्यक्तिगत	मञ्चीय	बद्ध
२.	भार्गव	पुरुष	प्रमुख	प्रतिकूल	स्थिर	व्यक्तिगत	”	”
३.	संभ्रान्त वर्गकी श्रीमती	स्त्री	गौण	अनुकूल	”	वर्गगत	”	मुक्त
४.	हाकिम	पुरुष	गौण	प्रतिकूल	गतिशील	व्यक्तिगत	”	”
५.	डाक्टर (स्त्रीरोग विशेषज्ञ)	स्त्री	गौण	अनुकूल	गतिशील	वर्गगत	”	”
६.	पूजन	स्त्री	सहायक	”	”	व्यक्तिगत	”	बद्ध
७.	विरू	पुरुष	गौण	”	स्थिर	वर्गगत	”	”
८.	किशोरी	स्त्री	सहायक	”	गतिशील	व्यक्तिगत	”	”
९.	गार्गीकी सासू	स्त्री	गौण	प्रतिकूल	स्थिर	वर्गगत	”	मुक्त
१०.	गार्गीका ससुरा	पुरुष	गौण	प्रतिकूल	गतिशील	व्यक्तिगत	”	”
११.	हेमन्त	पुरुष	”	”	”	”	”	बद्ध
१२.	नन्दिनी	स्त्री	सहायक	अनुकूल	”	”	”	”
१३.	बाहुन	पुरुष	गौण	प्रतिकूल	”	वर्गगत	”	मुक्त
१४.	बाहुनी	स्त्री	”	अनुकूल	स्थिर	”	”	”
१५.	किशोर	पुरुष	”	”	”	”	”	”
१६.	प्रवेश	”	”	”	”	”	”	”
१७.	सृष्टि	स्त्री	”	”	”	”	”	मुक्त
१८.	डीन	पुरुष	”	”	”	व्यक्तिगत	”	”
१९.	शुसान्त	”	”	”	गतिशी”	”	”	”
२०.	कृष्णे	”	”	”	”	”	”	”
२१.	नुतन	स्त्री	”	”	”	”	”	”
२२.	प्रनिता	”	”	प्रतिकूल	स्थिर	”	नेपथ्य	”
२३.	हेमन्तको बाबु	पुरुष	”	”	गतिशील	”	मञ्चीय	”
२४.	आसराईनी कान्छी	स्त्री	”	अनुकूल	”	वर्गगत	”	”
२५.	पण्डितजी	पुरुष	”	प्रतिकूल	स्थिर	”	”	”
२६.	कान्छा राई	”	”	अनुकूल	”	”	नेपथ्य	”
२७.	शर्मा	”	”	प्रतिकूल	गतिशील	व्यक्तिगत	मञ्चीय	”
२८.	निर्मला	स्त्री	”	अनुकूल	स्थिर	वर्गगत	”	”

यस उपन्यासको माथिको तालिका एक अनुसार प्रमुख, सहायक र गौण पात्रको चरित्र-चित्रण निम्न अनुसार गरिन्छ :

५.२.२.१ प्रमुख पात्रको चित्रण

गार्गी

चरित्र प्रधान उपन्यास **अघोषित द्वन्द्व** की मुख्य पात्र गार्गी हो । सम्पूर्ण उपन्यासकी सर्वज्ञाता, सर्वद्रष्टा गार्गीकै सेरोफेरोमा कथानक र सहायक कथानक जोडिएर आएका छन् । गार्गी एक्काइसौं शताब्दीकी सचेत पात्र हो । उसलाई कसैले दबाएको मन पर्दैन । गार्गी भार्गवसँग प्रेम सम्बन्धद्वारा नै दाम्पत्य जीवनमा बाँधिएकी हो । भार्गवले बारम्बार गार्गीलाई दबाउन खोज्छ र उसले केही सहयोग नगर्दा गार्गीको दाम्पत्य जीवन राम्रो देखिँदैन । गार्गी

मार्क्सवादी विचारधारा बोकेकी, समाजमा आधा धर्ती ओगट्ने महिलालाई सम्पत्तिको मालिक बनाउनुपर्छ भन्ने, आमा, हजुरआमाको जस्तो अन्याय नसहने सचेत र चेतनशील नारी हो । अस्पतालमा आफू बिरामी भएर भर्ना हुँदा अस्पताललाई अध्ययन केन्द्र बनाएर महिलाका समस्या केलाएबाट पनि ऊ सुधारवादी चेतना भएकी नारी हो भन्न सकिन्छ । जस्तोसुकै परिस्थितिमा पनि बेरोजगार बस्नु हुँदैन भनेर गार्गी योजना आयोगमा काम गर्छे । त्यहाँ कर्मचारीहरूको चाला, गैर जिम्मेबारपूर्ण सरकारी नीतिको बारेमा गार्गी हाकिमलाई अवगत गराउँछे ।

हाम्रो सामाजिक कुरीति, अन्धविश्वासप्रति गार्गीको गहिरो चिन्ता छ । गार्गी सुविधा मात्र भोग गर्ने र बिरामी भएका बेला सहयोग नगर्ने श्रीमन्को खासै काम देख्दिन । गार्गी सुत्केरी हुँदा सम्म भार्गव र उसको घरपरिवारले सहयोग गर्दैन र सुत्केरी हुँदा गाईको दुध खानु हुँदैन भन्ने सासूको कुराले ऊ आक्रान्त बन्छे । गार्गीलाई सुत्केरी हुँदा कसैले सहयोग नगरेपछि अर्थोपार्जन नगरी नहुने रहेछ भनेर शिक्षण पेसा सुरू गर्छे । ऊ सचेत र चेतनशील नारी भएकीले र बी.ए. पास भएकीले नोकरी पनि छिट्टै पाउँछे । भार्गवले गार्गीलाई पटक-पटक यातना र पीडा दिएको छ । उसको सहमति बिना पढाउने गरेको भन्दै रिसाउने गार्गीको विरगञ्ज पढाउने गरी नियुक्तिपत्र भार्गवले च्यातिदिएको छ ।

अघोषित द्वन्द्व उपन्यासमा गार्गी सचेत, सहयोगी, क्रान्तिकारी विचारकी प्रतीक देखिएकी छ । घरव्यवहार चलाउन दाम्पत्य जीवनमा मेलमिलाप सहयोग र समानताको आवश्यकता पर्ने कुरा भार्गवलाई भनिरहेकै छ । उसले अन्य महिलाहरूको सोधी खोजी गरी समस्या समाधानका लागि सक्दो सहयोग गरेकीले अनुकूल पात्र हो भन्न सकिन्छ । गार्गी प्रमुख पात्र, स्वभावमा गतिशील, जीवनचेतनामा व्यक्तिगत, आसन्नतामा मञ्चीय र आबद्धतामा बद्ध पात्र हो ।

गार्गीले आर्थिक व्यवहार सहज ढङ्गले चलाउन भनेर पटक-पटक प्रयास गरेकी छ तर भार्गवबाट कुठाराघात भइरहेको छ । गार्गीलाई विवाह भनेको महिला विकासको बाधा हो जस्तो लाग्छ । आफूलाई दमन गर्ने श्रीमान्को आवश्यकता गार्गी महसुस गर्दिन । त्यसैले ऊ घरतिरको सम्पत्तिमाथिको अधिकार र बच्चा दुवै लिएर सङ्घर्षमा उत्रने प्रण गर्छे । गार्गीले महिला विद्यालय खोलेर महिलाहरूलाई आत्मनिर्भर बनाएकी छ । राईनी कान्छीलाई ससुरासँग फर्काएर र किशोरीलाई स्वावलम्बी बनाइ उसको अन्तर्जातीय विधवा विवाह गराएर विघटन भएको परिवारलाई पुनः गठन गर्ने कार्य गरेकी छ । गार्गीले हेमन्तसँग

किशोरीको विवाह हुन लाग्दा पनि विद्रोह गरेकी छ । यसरी गार्गी यस उपन्यासमा एउटी क्रान्तिकारी, सुधारवादी, कर्मशील, नारीवादी चरित्र हो र उपन्यास गार्गीकै केन्द्रीयतामा घुमेको छ ।

भार्गव

भार्गवको उपन्यासमा उल्लेखनीय भूमिका छैन तर ऊ नकारात्मक र प्रतिकूल पात्रको रूपमा देखिएको छ । भार्गव संकुचित सामन्तवादी विचारले ग्रसित छ । भमरो बनी युवती चुस्ने भार्गव कतिसम्म भने बच्चा जन्माउने अवस्थामा पुगेकी असक्त गार्गीबाट आफ्नो सेवामा कमी आउन दिँदैन । ऊ सरकारी कर्मचारी भएर पनि द्वैध चरित्रको छ । बाहिरफेर उदारीकरणका कुरा गर्छ तर घरमा आएर स्वास्नीलाई सताउँछ । गार्गीले आर्थिक भार कम होस् भनी रोजगारमा जाने कुरा चल्यो कि बाधक भएर उभिरहन्छ । घरमा भात कुराएर बाहिर खाने, नक्कली प्रेममा कैयौँ युवतीहरूलाई फँसाउने, बिरामी श्रीमतीको खानपान र स्याहार सम्भारमा ध्यान नपुऱ्याउने भार्गव गैर जिम्मेबार पात्र हो । भार्गव गार्गीको श्रीमान् भए पनि यी दुईको विचारधारा ठीक विपरीत छ । भार्गवको प्रवृत्ति प्रतिकूल र स्वभाव स्थिर छ । आफ्नो विचारधारा मार्क्सवाद भए पनि भार्गव व्यवहारमा परिवर्तन गर्दैन । भार्गव व्यक्तिगत, स्वेच्छाचारी पितृसत्तात्मक समाजको प्रतिनिधित्व गर्ने ढोँगी पात्र हो । आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो भने आबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध चरित्र हो । उपन्यासभरि भार्गवकै कारण गार्गीले सास्ती पाएकी छ ।

५.२.२.२ सहायक पात्रको चित्रण

पूजन

पूजन भार्गवकी बहिनी र गार्गीकी नन्दको रूपमा उपन्यासमा आएकी छ । साधारण अक्षरमात्र चिन्ने कक्षा ४ सम्म मात्र पढेकी पूजन डिग्री गरेको दाजु भार्गव भन्दा धेरै सचेत र चेतनशील छ । गार्गीको सहयात्रीको रूपमा सुत्केरी हुँदा, अल्सर भएर अपरेशन हुँदा पनि उसैले हेरेकी छ । माइती घरमा दाजुभाइ र दिदीबहिनीमा गरेको भेदभाव ठीक नठानेर उसले भाउजू समक्ष व्यक्त गरेकी छ । पूजनलाई विवाहमा तडकभडक गरेको मन नपर्ने भएकाले विवाह खर्च जति नगद नै दिए हुन्थ्यो भनेर सामान्य विवाह गर्न मञ्जुर हुन्छे । माइतीले नगद दिए भने व्यापार गर्ने योजना बनाएकी पूजनलाई माइतीले बेवास्ता गरेपछि भाउजू समक्ष दु:ख बिसाउँदै सहयोगको अपेक्षा गर्छे । पूजन दाजु भाउजू दुई ध्रुवमा भएको

हेर्न चाहँदिन तर गार्गीले भार्गवलाई प्रनिताले लेखेको चिठी पढेपछि घृणा गर्छे । पूजन भाउजूलाई सम्झाउने क्रममा जे हुनु भइ गयो भाउजू पाँच भाइको निर्णय सदर हुन्छ बहिनीको होइन भन्दै उपन्यासको अन्त्यमा दाजुकै पक्ष लागेकोमा ऊभित्र पनि साँस्कृतिक प्रपञ्चहरू रहेको देखिन्छ । पूजन अनुकूल स्त्री पात्र, स्वभावमा गतिशील, जीवनचेतनामा व्यक्तिगत, आसन्नतामा मञ्चीय र आबद्धतामा बद्ध चरित्र हो । उपन्यासमा उसको उल्लेख्य भूमिका छ ।

किशोरी

किशोरी गार्गीकी कान्छी नन्द, पूजन र भार्गवकी बहिनी हो । किशोरी सामन्तवादी पुरुषको आगोमा पिल्सिएकी नारी पात्र हो । सत्र वर्षमा वैधव्य जीवन बिताउन बाध्य किशोरी अनुकूल पात्र हो । किशोरी चुलबुले भएकीले हेमन्तसँग विवाह हुनुपर्ने भागेर कृष्णेसँग भोजपुर गएकी छ । उसमा परिपक्वता नआइसकेकाले किशोरीकै कारण कृष्णेले कुटाइ खाएको छ । विवाह पश्चात वैधव्य जीवन विताइरहेकी किशोरीमाथि ससुराले समेत सतीत्व लुट्न लाग्दा ससुरोलाई आग्लोले हानी मारेर सिधै ठानामा जाने साहसी नारी चरित्र हो । नन्दिनीको छोरालाई पालेकी र पछि मुद्दा जितेपछि कम्प्युटर सम्बन्धी भाउजूसँग सीप सिकी स्वरोजगारमा लागेकी किशोरी गतिशील चरित्र हो । पछि शुसान्तसँग वैवाहिक जीवनमा बाँधिएकी किशोरीले अन्तर्जातीय वैधव्य विवाह गरेर समाजमा क्रान्ति गरेकी अनुकूल पात्र हो । आसन्नतामा मञ्चीय र आबद्धतामा बद्ध पात्र र जीवनचेतनामा व्यक्तिगत चरित्रका रूपमा किशोरी उपन्यासमा देखिन्छे ।

नन्दिनी

नन्दिनी हेमन्तकी विद्यार्थी र प्रेममा फँसाइ प्रेम विवाह गरेकी श्रीमती हो । काठमाडौँमा बस्दा पहिला गार्गीसँग चिनजान भएकी नन्दिनी हेमन्तको परिवारले तल्लो जातकी भनेर स्वीकारेनन् । हेमन्त नन्दिनीलाई अलपत्र अवस्थामा छोडेर गार्गीकी नन्द किशोरीसँग विवाह गर्न उद्यत भएको छ । हेमन्तको खोजीमा निस्केकी नन्दिनीले बिहेको कुरा थाहा पाएर रोक्न प्रयास गर्दा पनि सुनुवाइ नभएपछि असह्य पीडाबोध भएर आफ्नो छोरो गार्गीलाई दिई हेमन्तको कन्चटमा गोली हानी आफूलाई पनि गोली हानेर मर्छे । सामाजिक द्वन्द्वका कारण किशोरीले ज्यान गुमाउनु परेको छ । किशोरी यस उपन्यासकी सहायक, गतिशील, अनुकूल, व्यक्तिगत, मञ्चीय र बद्ध नारी चरित्र हो ।

५.२.२.३ गौण चरित्रको चित्रण

अघोषित द्वन्द्व उपन्यासमा धेरै गौण पात्रको प्रयोग गरिएको छ । गौण चरित्रका रूपमा उपन्यासमा गार्गीका सासू ससुरा, किशोर, सृष्टि, प्रवेश, हाकिम, डीन, कार्यलयका हाकिम स्त्रीरोग विशेषज्ञ, बाहुन, बाहुनी, शर्मा, पण्डितजी, आसराईनी कान्छी, निर्मला, घरबेटी बाजे बज्यै, विरू, हेमन्त, शुसान्त, कृष्णे, नुतन मिस, पुनिता, सम्भ्रान्त महिला, मृत महिला, एच्.आइ.भी.एड्स. लागेकी १९ वर्षिया युवती, हेमन्तको बुबा आदि आएका छन् ।

निष्कर्षमा **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासमा मुख्य भूमिका गार्गीकै छ । जो संघर्षशील सचेत र सभ्य नारी हो । नारीलाई दोस्रो दर्जाको रूपमा हेरिनु हुन्न भन्ने विचारधारा बोक्ने गार्गी सामन्तवादको घोर विरोधी, सांस्कृतिक संरचना, पितृ सत्तात्मक सोच भएका पुरुषहरूलाई बद्लिएर राम्रो बनाउन खोज्छे तर कसैले दवाउदा नदबिने गार्गी निडर, साहसी, कर्मशील नारी हो । गार्गीजस्ता हजारौँ नारी आज अन्याय नसही कर्म पथमा क्रियाशील भएर लागेका छन् र लाग्नुपर्छ भन्ने उसको दृष्टिकोण उपन्यासमा आएको छ । भार्गव सामन्तवादी, स्त्रीलम्पट, स्वेच्छाचारी, हैकमवादी समाजको प्रतिनिधित्व गर्ने प्रगतिको बाधक भएर उपन्यासमा उभिएको छ । पूजन, किशोरी, नन्दिनी र अरू केही स्त्री चरित्र अनुकूल छन् र पुरुषमा शुसान्त र कृष्ण, नाबालक किशोर र प्रवेश अनि डीन कार्यलयको हाकिम हाकिम अनुकूल चरित्रको रूपमा आएका छन् र अरू सबै पुरुषपात्र प्रतिकूल, महिलालाई शोषण, दमन गर्ने चरित्रका रूपमा आएका छन् ।

५.२.३ परिवेश

उपन्यासमा पात्र वा चरित्रले कार्यव्यापार गर्ने स्थान, समय र वातावरण अथवा घटनाहरू घटित हुने वस्तु जगत्लाई परिवेश भनिन्छ । परिवेशको जन्म कथानकसँगसँगै हुने भएकाले आख्यानलाई यसले गतिशील बनाउँछ । उपन्यासलाई प्रभावशाली र तीव्र बनाउन अनि पात्रको कार्यव्यापारको निर्माणमा परिवेशले गहन जिम्मेवारी निर्वाह गर्दछ (सुवेदी, २०५३ : १९) । समाख्याताको भनाइबाट पात्रहरूको संवादबाट र पात्रहरूको क्रियाकलापबाट परिवेशको अड्कल लगाउन सकिन्छ ।

अघोषित द्वन्द्व उपन्यासको समयगत परिवेश पञ्चायतकालीन सेरोफेरो हो । उपन्यासमा गार्गी र भार्गव अस्पतालबाट घर फर्कदाँ जताततै उपत्यकाभरि प्रजातन्त्रको नारा र जुलुस आएकाले २०४६ सालको सेरोफेरोमा लेखिएको उपन्यास हो भन्न सकिन्छ ।

स्थानगत रूपमा यस उपन्यासमा काठमाडौँ उपत्यकाका विभिन्न स्थान, पुतलीसडक, सिंहदरवार, बागबजार, प्रसूतिगृहको वर्णन गरिएको छ त्यस्तै पूर्वका विभिन्न स्थान इटहरी, तरहरा, खनार, विराटनगर आदि स्थानको साथै विरगन्जको पनि उल्लेख गरिएको छ । सम्पत्तिमा पुरुषको एकाधिकार हुने, महिला पुरुषको वासनाको पूर्ति र दासी बन्नुपर्ने पञ्चायतकालीन शिक्षित र सभ्य सम्भ्रान्त परिवारका महिलादेखि बडामहारानी पनि स्वतन्त्र र मुक्त छैनन् भनेर कुनै न कुनै रूपमा पीडित भएको देखाइएको छ । यसको मुख्य केन्द्र नारी समस्या हो । देशभित्रका सम्पूर्ण नारीको पक्षधर गार्गी बनेर उपन्यासमा खडा भएकी छ । समाजका विविध पक्षले उद्घाटन गर्ने काम सामाजिक स्वरूपले गर्दछ भने पात्रको मानसिक स्थितिले उपन्यासको भौतिक स्वरूपलाई बुझाउँछ (प्रधान, २०४० : ८५-८६) । त्यसैले उपन्यासमा अनुभूतिको सञ्चार गराउन देशकाल र वातावरणको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । प्रकृति वा वातावरण धुम्म हुनु भविष्यको अन्यौलताको प्रतीक हो । सामाजिक तथा पारिवारिक संरचनाको युगीन प्रस्तुति पाइने यो उपन्यासमा ग्रामीण तथा सहरी दुवै परिवेश चित्रित छ । गार्गीले विभिन्न महिला दिदीबहिनीहरूको समस्याको सोधखोज गरेको, काठमाडौको घरबेटी बाहुनले राजदरबारमा पहाडतिरबाट आएका दासीहरूसँग अनैतिक सम्बन्ध राखेको, नन्दिनीले हेमन्तको गोली हानी हत्या गरेको र आफू पनि मरेको, किशोरीले ससुरालाई मारेर ठानामा गएको, कृष्णेले किशोरीलाई पहाडतिर लगेको आदि विविध परिवेशको चित्रण **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासमा गरिएको छ ।

५.२.४ दृष्टिबिन्दु

आख्यानका सन्दर्भमा दृष्टिबिन्दुले आख्यानकारको स्थिति जनाउँछ । उपन्यासमा कथयिताले कथावाचनका लागि उभिन वा बस्नलाई रोजेको ठाउँ नै दृष्टिबिन्दु हो (बराल र एटम, २०६६ : ३५) । यसैबाट कथयिताले कसरी घटना एवं चरित्रहरूको वर्णन तथा उपास्थापन गर्छ भन्ने कुराको निर्धारण हुन्छ । उपन्यासमा प्रथम पुरुषमा केन्द्रीय र परिधीय दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिन्छ भने तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुमा बाह्य अर्थात् सीमित र सर्वज्ञ गरी दुई प्रकारका दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिन्छ ।

अघोषित द्वन्द्व उपन्यास वर्णनात्मक शैलीमा भएकाले यसमा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । गार्गीका माध्यमबाट उपन्यासकारले आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेकी छन् ।

५.२.५ उद्देश्य

साहित्यकारले कुनै पनि कृतिको रचना गर्दा कुनै न कुनै उद्देश्य राखेको हुन्छ । बिना उद्देश्यको कृति रचना हुँदैन । कैलाश प्रकाशका अनुसार उपन्यासको मूल प्रतिपाद्य रचयिताको जीवन दर्शन नै हो, त्यसैलाई उद्देश्य भन्दछन् (घर्ती, २०६७ : ७४) । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको मूल उद्देश्य नारीजागरण र नारी चेतनाको ज्योति फैलाएर आफू माथि भएका शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचारका विरूद्ध संघर्ष गर्न आह्वान गर्नु हो । आडम्बरको खोल ओढेर हिँड्ने दुनियाँमा सम्पन्न वर्गका नारीदेखि विपन्न वर्गका नारीहरूसम्म पुरुषबाट प्रताडित छन् । समाजमा अभिभावकत्व ग्रहण गर्नुपर्ने पण्डितजीहरू, शिक्षक, प्रशासनिक कर्मचारी, श्रीमान्, ससुरा बाजेजस्ता व्यक्ति नै महिलाका मूल्याहा बनेपछि समाजमा शान्ति र सुधारको आशा गर्न सकिँदैन । यौनमा लिप्त हुने पुरुषहरू बाहिर भलाद्मीजस्ता देखिए पनि घृणाका पात्र हुन् भन्ने भाव उपन्यासको मूल सन्देश भएर आएको छ ।

अघोषित द्वन्द्व लाई घोषित गरेर नारीहरूलाई आन्तरिक समस्याबाट सजग रहन सन्देश दिँदै गौरा उप्रेतीले पुरुषहरूलाई पनि नारीको सिकार गरी बहादुरी बन्न नहुने पाठ पढाएकी छन् । यस उपन्यासमा विविध प्रकारका नारी शोषण र उत्पीडनलाई मूल विषय बनाइएको र महिला सशक्तीकरण एवं नारीवादी अवधारणा सशक्त ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ । परापूर्व कालदेखि नै शोषणको चपेटामा परेका नेपाली नारीहरूको दयनीय एवं निरीह अवस्था तथा उनीहरूको सहनशीलताको दुरूपयोग गरी पुरुषले गर्ने स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिको विरोध गरिएको यस उपन्यासमा जुनसुकै वर्ग, उमेर र परिवेशका नारीहरू शोषण र उत्पीडनमा पिल्सिएका छन् भन्ने कुरालाई विभिन्न घटनाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ (लुइँटेल, २०६८ : ७०) । यस उपन्यासमा व्यवहार र भाषणमा पृथक् दृष्टिकोण राख्ने पुरुषको ढोँगी प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । आजका शिक्षित र चेतनशील नारीहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने दोहोरो दायित्व तथा यसले उनीहरूमा पर्ने शारीरिक एवं मानसिक असरहरूको मार्मिक प्रस्तुति पाइने यस उपन्यासमा नारी मुक्तिका लागि उनीहरू आर्थिक रूपले सबल र आत्मनिर्भर हुनुपर्ने देखिन्छ ।

खासगरी कथानकको अन्तिम परिणामलाई नै औपन्यासिक उद्देश्य भनिन्छ (प्रधान, २०४० : ९४) । यस उपन्यासमा कथानकको अन्तिम परिणति लैङ्गिक विभेद, जातीय विभेदको अन्त्य गरेर स्वास्थ, सुन्दर र समतामूलक परिवार तथा समाजको परिकल्पना गर्नु नै मुख्य औपन्यासिक उद्देश्य हो ।

५.२.६ भाषाशैली

भाषा मानवीय सञ्चारको माध्यम हो । शैली भन्नाले लेखकले कथानक प्रस्तुत गर्ने तरिका हो । उपन्यासमा कथ्य र लेख्य दुवै भाषाको प्रयोग आवश्यकता अनुसार हुने गर्दछ (बराल र एटम, २०६६ : ३९) । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासमा पनि कथ्य र लेख्य दुवै भाषाको प्रयोग भएको छ । यस उपन्यासको भाषा सरल र सहज छ । वैचारिक सुगठन कतिपय ठाउँमा कवितात्मक भाषाको प्रयोग पनि गरिएको छ ।

उपन्यासमा रहेका घटनावलीको संयोजनलाई उपन्यासकारले आ-आफ्नो रूचि, क्षमता र कौशल अनुसार प्रभावकारी बनाउने गर्दछन् । शैली प्रत्येक लेखकको आ-आफ्नै हुने हुनाले जति लेखक हुन्छन् त्यति नै शैली पनि हुन्छन् । निजत्वको विशिष्ट रूप नै शैली हो । शैली भाषा प्रयोगको मौलिक तरिका हो । **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासको शैली वर्णनात्मक छ । घरबेटी बज्यैले युवतीलाई लछारपछार पार्दा माहारानी मौन रहनु, इज्जतको ढकनी लगाउने प्रयत्न हो भने नन्दिनीले हेमन्तलाई मारेर स्वयम् मर्नु समाजको दोष हो । त्यस्तै किशोरीले ससुरालाई मारेर थानातिर लाग्नु साहसको प्रतीक हो भने गार्गीले भार्गवजस्ता लोग्नेलाई व्यवहारिक बनाएर सँगाल्न खोज्नु गार्गीको चेतनाको प्रतिफल हो ।

यसरी **अघोषित द्वन्द्व** उपन्यासमा सरल तथा सुबोध्य भाषा र वर्णनात्मक शैलीले उपन्यासलाई सुसंगठित क्रमबद्ध र सङ्गतिपूर्ण बनाएको छ । आकारमा लघु भएर पनि उपन्यासले आजको विश्व परिवेशलाई समेट्नु, आधुनिक उपन्यास परम्परामा नयाँ खालको घटनाको छनौट गर्नु र एउटै उपन्यासमा विविध प्रयोग हुनु यसका सबल शैलीगत पक्ष हुन् भन्न सकिन्छ ।

छैटौं परिच्छेद

'युद्धोपरान्त' उपन्यासको विश्लेषण

६.१ विषय परिचय

गौरा उप्रेती (रिजाल) को **युद्धोपरान्त** (२०६४) उपन्यासको प्रकाशन आलोक रिजाल र आस्था रिजालले गरेका छन् । युद्धोपरान्तको हार्दिक सदाशयता भनेर उपन्यासको अग्र पृष्ठमा सुधा त्रिपाठीले भूमिका लेखेकी छन् । यस उपन्यासलाई १६ पृष्ठदेखि १११ पृष्ठसम्म जम्मा २४ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ ।

युद्धोपरान्त उपन्यासमा पुरुषको स्वेच्छाचारी प्रवृतिलाई देखाउँदै नारीलाई वासनाको पुतली ठान्ने पुरुषको सङ्कीर्ण मानकसिकतालाई प्रस्तुत गरिएको छ । नारीका सकारात्मक र नकारात्मक दुवै रूपलाई उपन्यासमा देखाइएको छ । नेपाली नारीहरू परिवार तथा सामाजिक रूपमा युद्धमा होमिनुपरेको यस खाले युद्धमा उनीहरूको विजय हुने भाव वहन गर्ने शब्द **युद्धोपरान्त** शीर्षकले गरेको छ । यस उपन्यासले महिलाहरूलाई पारिवारिक घेराबाट बाहिर निस्किएर र सामाजिक काम गर्ने उत्प्रेरणा दिन्छ । मेघाको हजुरबुवा, ससुरो र श्रीमान्ले घरमा श्रीमतीलाई दुःख दिने र घर बाहिर अनेकन महिलासँग यौनसम्बन्ध राख्दै हिँड्ने यौन दुराचारी पुरुषको मार नातिनी, बुहारी र श्रीमती भएर भोगेकी महिला मेघाको जीवनकथा नै यस उपन्यासको मूल विषय हो ।

यस शोध कार्यमा **युद्धोपरान्त** उपन्यासलाई विधातत्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । अतः कथानक, चरित्रचित्रण, परिवेश, दृष्टिबिन्दु, उद्देश्य र भाषा शैलीका आधारमा विश्लेषण गरिन्छ ।

६.२.१ कथानक

युद्धोपरान्त उपन्यासको अधिकांश भाग पूर्वदीप्तिका रूपमा आएको छ । यो कथामा प्रायः मेघाले बरूणलाई सुनाएकी छ र बरूणले आफूसँग सम्बन्धित काठमाडौंको कथा सुनाएको छ । झोडाको आफ्नो घरदेखि अलि टाढाको जङ्गलमा अवस्थित फलैंचामा बसेर दुवैले आ-आफ्ना पूर्वकथा सुनाएका छन् । मेघा र बरूणले त्यस जङ्गलमा एक अर्काका कथा सुन्ने र सुनाउने काम गरेका छन् । त्यसपछि बरूणलाई घरमा फर्काएर ल्याएपछिको थोरै कथा मात्र यस उपन्यासको वर्तमानको कथा हो । यस उपन्यसमा मेघा र वरूणको

सालिकको निर्माण गरी त्यसमा फूलमाला अर्पण गरेका प्रसंगले उनीहरू दुवैको मृत्यु भइसकेको सङ्केत गरेको छ ।

युद्धोपरान्त उपन्यासको कथावस्तु मेघाकै केन्द्रीयतामा घुमेको छ । मेघा आफ्नो विगत वरूणलाई सुनाउन थाल्छे । मेघाका बाबाले प्रेम विवाह गरेका र आमाले लगातार तीनवटी छोरीलाई जन्मदिएपछि छोरो नपाएकामा मूलघरबाट कटेरोमो निकालिदिएका थिए । उनीहरू झुपडीघरमा सुरक्षित नभएको जयन्त काका लगायत गाउँका बुज्रुकहरूले मेघा खेताला खोज्न जाँदा हराएकाले मेघाका बाबासँग भनेका छन् । रोपाइँमा ल्याएको गोरू सर्पले टोकेर मरेपछि मेघाकी हजुरआमाले मेघाकी आमालाई बोलाउन आएकी र सम्पूर्ण घरको जिम्मेवारी मेघालाई सुम्पिएर मूल घर गएकी छ । मेघाकी आमा तीन दिनसम्म नआएपछि बहिनी सुन्दातालाई ज्वरोले च्याप्दा मेघा आमा बोलाउन मूल घर जान्छे । मेघालाई भँगालोले बगाउँछ तर ढुङ्गाले थिचेको हाँगामा समाएर ऊ बाँच्छे । बहिनी सुन्दाताको मृत्युले मेघाका तीनआमा छोरीलाई मर्माहत बनाएको छ । गाउँमा विद्यालय बनेकाले हजुरबुबा आमा, फूपुहरूले विरोध गर्दागर्दै पनि बाबाको सहयोगले मेघाहरू पढ्न विद्यालय गए । मेघालाई बाबाले विशेष हेरचाह गर्ने भएकाले आमाको भन्दा बाबाको बढी माया लाग्थ्यो । मेघाकी आमाले फेरि पनि छोरीकै जन्म दिए पछि बाबाको अर्को बिहेको तयारी गरियो । श्रीमान्को अर्को विवाहको कुराले मर्माहत बनेकी मेघाकी आमा मुटुमा आघात परी पागल भई । मेघाकी आमाले उनीहरूलाई छोडेकाले बाबा र सानिमा करूणाले सिरूवारीकै घरमा उनीहरूको हेरचाह गरेर बसेका छन् । करूणाको कोखबाट छोराको जन्म भएपछि मेघा खुसी हुँदै मूलघरमा हजुरआमालाई सुनाउन जान्छे । “हाम्रो भाइ जन्मियो । जो नहुँदा हामी लखेटिएका थियौं । हजुरआमा खुसी नै भइनन् । वंश सत्यरूपाको कोखबाट जन्मिएको भए हुन्थयो” (पृ. ४६) ।

बुहारी मन पर्दा पर्दै संस्कारले छोरो मागेको र छोरो नहुँदा आफ्नो सम्पत्तिको अधिकारी नहुने र बूढोले केटी ल्यायो भने सौतेनी पीर र घरबार निस्कनुपर्ने बाध्यताले छारो खोजेको विवशता नातिनी मेघा समक्ष हजुरआमाले भनेकी छ । मेघा ठूलो कक्षामा पुगेकी हुनाले काम भन्दा पढाइमा धेरै ध्यान दिन्थी । मेघाले प्रवेशिका परीक्षा द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरी । मेघाको बाबाले छोराछोरीको पढाई नबिग्रियोस् भनेर तराईमा घरजग्गा किनी बसोबासको व्यवस्था मिलाए । मेघाको बाबाले उसका दुवै किड्नी खतम भएकाले त्यो फेर्दा सबै सम्पत्ति सकिने र औषधी किन्ने पैसा नहुँदा आफू पनि मर्ने र छोराछोरीको सडकवास

हुने भएकाले आफ्नो उपचार नै नगरी सिरूवारीको घरबेचेको पैसाले तराईमा घर जग्गा किनिदिएको वास्तविकता सबै परिवारका सदस्यलाई भन्छ । उनीहरू तराई गएको पन्ध्र दिनमै मेघाका बाबाको मृत्यु भएको र दागवत्ती दिँदा भाइ विवेक चिच्याइ चिच्याइ रोएको छ । बाबाको मृत्युपछि मेघाका काँधमा जिम्मेवारीहरू आएकाले उसले बाबाको अभाव महसुस गरिरही । सानिमाले मेघालाई कर्मठ र क्रियाशील हुन सिकाई । मेघाले भाइबहिनीलाई विद्यालय भर्ना गरी र आफू पनि क्याम्पस पढ्न थाली साथै उसले स्कुल पढाउन पनि थाली । मेघाको पहाड घरतिर हजुरबुबाले वसन्तीलाई लिएर हिँडेको र वसन्तीले घर गैरीखेत छोरो केही नछोड्ने अठोट लिएकी छ । मेघाले बि.ए. पास गरिसकेपछि सानिमाले बिहेको कुरा गर्छे । त्यतिबेला देशमा निरंकुश शासनका विरूद्धमा आन्दोलन चलिरहेको थियो । मेघाको विवाह वरूणसँग हुने र उनीहरूको विवाहसँगै मृत्युपनि एकै साथ हुने तुलसी पण्डितले बताएका थिए । मेघाको विवाहको दिन कन्यादानको समयमा उसकी हजुरआमा र आमा पनि आइपुगेका छन् । श्रीमान्को विवाहको विरोध गर्न विवाह घर पुगेकी मेघाकी आमालाई हजुरबुबाले लछारपछार पारी मरणासन्न हुने गरी कुटेर कोठामा थुनेको र हजुरआमाले खान खान दिएर अस्तित्व जोगाइराखेको अत्यास लाग्दो कथा मेघाकी हजुरआमाले सुनाएकी छ । मेघाले वरूणसँग समाजमा स्वास्नी मानिसप्रति गरिने दुर्व्यवहारको पराकाष्टा आमालाई देखेपछि लाग्यो भन्छे । मेघालाई वरूणले विबाह गरेकै दिन बेवास्ता गरेको थियो । मेघाकी सासू भागीरथी असभ्य र स्वार्थी थिई । मेघाकी सासू ७० वर्षिया बुढी सासूलाई खान नदिई आफूमात्रै मीठो मीठो खान्थी । सासूले मेघाकी जेठानी गर्भवती हुँदा खान राम्रोसँग नदिएको रिस प्रसव वेदनामा सासूको कपाल भुत्लाएर फेरेकी छ । तीजमा मेघाकी फूपु सासू माइत आइन तर मेघाकी सासूले चेलीबेटीलाई खुवाउनुपर्ने तीजमा एक्लै दही, घ्यू, केरा खाएकी छ । तीजभन्दा पछि मेघाकी नन्द अस्तित्व माइत आउँछे । मेघाले तीजमा किन नआएको भन्दा अस्तित्वले ज्यादै गहन जवाफ दिएकी छ । जहाँ पसिना बगाइन्छ त्यहीँ खाइन्छ । भाउजू एक छाक खानका लागि के आउनु भन्दै दाइहरूलाई पढाएको, आफू पढ्न नपाएको, श्रीमान्बाट यातना पाएको आदि कुरा सुनाउँछे । दशैंमा वरूणसँग मेघा माइत जान्छे । करूणाले मेघालाई दुब्लाएर काली भएको कुरा गर्छे र घर घरायसी काममा मात्र सीमित भएर नबसी स्कूल पढाउन थाल्नु भन्ने सल्लाह सानिमाले मेघालाई दिन्छे । मेघाको घरमा घरायसी काम, विद्यालयको काम गरी आर्थिक भार कम गरी सासूको खुट्टामा राति तेल पनि लगाइदिनु पर्ने कुराले मेघाको

दिक्दार हुन्छे तर विरोध गर्न सक्दिन । मेघाको जेठाजु वंशधरको छोरो जन्मिएपछि बूढो ससुरो आफ्नो रहर पुरा भएको र अब घरमा आफ्नो आवश्यकता नभएकोले भए भरको जेथा बाँडिएर दम्पत्ति नै काशीवास हुन्छन् । मेघा विद्यालय डेढ महिना विदा हुने भएकाले वरूणसँग काठमाडौ बस्न आई । मेघा चाँडै नै आमा बन्न आँटेकी थिई तर वरूणले उसको शारीरिक अवस्थाको केही ख्याल राख्दैन । घर आएको केही समयपछि मेघाले छोरी जन्माउँछे । त्यस समयमा वरूण पनि आइ पुग्छ । छोरी जन्मिएकोमा मेघा खुसी हुन्छे फेरि पनि मेघाले छोरीकै जन्म दिन्छे र त्यतिवेला पनि वरूण काठमाडौबाट आइपुग्छ । छोरी जन्मेकोमा वरूणलाई पीर नगर्न मेघाले आग्रह गर्छे । मेघा वरूणसँग मदर टेरेसा, लक्ष्मीवाई, गार्गीले मार्गदर्शन गर्ने छन् । हाम्रो छोरीलाई मैले तिम्रो अभाव हुन दिइन भन्छे । वरूण काठमाडौ बाट आएर खै मेरा छोरीहरू कहाँ छन् । आफ्ना सृजनालाई भुल्न नसकेको बताउँछ । मेघाले वरूणलाई दुवै छोरीहरू काठमाडौमा सौर्यमण्डल र कानुन पढ्दैछन् अनि धर्म र संस्कारले महिलामाथि गरेका दमन विरूद्ध लड्नको लागि सक्षम भएका छन् भन्छे । उसले तिमी जस्ता गैर जिम्मेवार पिताले के भेट गर्न खोज्नु भन्छे । वरूण मेघालाई आफ्नो घरपरिवार भन्दा बहिरै जिम्मेवारी बढिरहेको र मेरा कुकर्महरू थाहा पाएपछि तिमीले घृणा गर्छौ भन्छ । मेघाले वरूणसँग के गऱ्यौ र भनेर सोध्छे । वरूण पनि मेघासँग आफ्नो कथा सुनाउँछ । वरूण सानो छँदा छिमेकी गजानन्दको घर रूँगिदिनु पर्थ्यो । उसका जवान छोरीसँगको सामीप्यताले स्वास्नी मान्छेबाट पाउने आनन्द र सन्तुष्टिको स्वाद थाहा पाएको कुरा मेघालाई सुनाउँछ । पढाइमा भने वरूण सधैँ प्रथम हुन्छ । पछि काठमाडौमा ट्युशन पढाउने क्रममा पनि अनेकौँ केटीहरू सोफिया, विवाहिता महिला, रूपमति, इरा, सिलुसँग पटक-पटक गरी भमरो बनी रस चुसेको र कति केटीलाई गर्भवती बनाई त्यसैको कारण केटीहरूले आत्महत्या गरेको कुरा वरूण बलिन्द्र आँशु धारा झार्दै सिलुलाई सुनाउँछ । मेघा मुर्ति झैँ अटल हुन्छे । इराले वरूणको छोरो होइन भनेर दावी गरेपछि केही गरी छोराले थाहा पायो भने तँलाई मारिदिन्छु भन्ने धम्की आएपछि डी. एन्. ए. टेस्ट गर्दा वरूणसँग नमिलेकोले भारतका विभिन्न ठाउँ हुँदै मर्ने बेलामा वरूण घर आइपुगेको कुरा मेघासँग गर्छ । परस्त्रीसँग अनैतिक सम्बन्ध राख्दा वरूणले कमाएको पैसा सबै सकिएको छ । वरूण आएपछि खुसीले उसका बाबुआमाको मृत्यु हुन्छ । उनीहरूका सबै नातेदारहरू कामकाजका समयमा आएका थिए । मेघा श्रद्धाञ्जली दिँदा कुकर्म गर्नेहरू उसको शरीरसँगै मरेर जाउन र सत्कर्महरू बाँचुन् भन्छे । १३ दिने किरिया सकिएपछि मेघाको छोरीहरू योग्य र सुयोग्यले

मेघालाई काठमाडौ लान खोज्दछन् तर वरूणलाई उसले पिताको जिम्मेवारी निर्वाह नगरेकाले दुवैले घृणा गर्छन् । मेघाले छोरीहरूलाई अर्ती, उपदेश दिँदै पसिना, सीप, श्रम र बुद्धिलाई समाज, उत्थानका लागि खर्च गर, तिमीहरूलाई दास मान्नेलाई दण्ड गर भन्छे । स्कुलको जिम्मेवारी राम्रो मान्छेलाई सुम्पिएर केही समयपछि काठमाडौ जाने वाचाका साथ छोरीहरूलाई काठमाडौ पठाई । वरूण छोरीहरूले आफूलाई तुच्छ बोले भन्छ । मेघा प्रतिउत्तरमा सचेत छोरीहरू छलकपट र प्रपञ्चमा विश्वास गर्दैनन् भन्छे । मेघाले वरूणलाई विद्यालय खोलेको र प्लसटुसम्म सञ्चालन गरिएको भनेर विद्यालयका वारेमा जानकारी दिन्छे । मेघा वरूणलाई दया गरेर एउटा शिक्षक सहकर्मी बनाउन सक्छु तर प्रेम गर्न नसक्ने कुरा गर्छे । अचेल विद्यालयमा वि.ए. सम्मको पढाइ हुन थालेको र वरूण मेघाको सालिक बनाइएको छ । मेघाको सालिक उच्च छ भने वरूणको केही झुकेको छ । उनीहरूको सालिकमा जन्म जयन्तीको दिन धेरै विद्यार्थीहरूले फूलमाला लगाइएका छन् । योग्य र सुयोग्य आमाको तस्वीर हेरेर भावविह्वल भएका छन् । यसरी उपन्यासको अन्त्य भएको छ ।

यस उपन्यासको मुख्य कथा मेघाको हो भने उसकै कथासँग सहायक कथानकको रूपमा अस्तित्व, सत्यरूपा, करूण, वरूण, आसरानी, वसन्ती, वरूणले अनैतिक सम्बन्ध राखेका केटीहरू, मेघाकी हजुरआमा, मेघाकी सासू आदिका कथाहरू पनि आएका छन् ।

युद्धोपरान्त उपन्यासको कथानक ढाँचा वृत्ताकारीय छ । यस उपन्यासका अधिकांश कथा पूर्वदीप्तिका रूपमा आएका छन् । **युद्धोपरान्त** उपन्यास जहाँबाट सुरू भएको छ त्यहीँ गएर टुङ्गिएको छ । उपन्यासमा मेघा र वरूणको भेट भएर एक अर्कालाई आ-आफ्नो विगत सुनाउन थालेबाट उपन्यासको प्रारम्भ भएको छ । यो उपन्यासमा आदि, मध्य र अन्त्यको श्रृङ्खला मिलेको छ । उपन्यास भरी सम्पूर्ण कथा मेघाले वरूणलाई सुनाएकी छ । अंशत वरूणको कथा पनि उपन्यासमा आएको छ । मेघाकी आमाले लगातार छोरी जन्माउनु, मूलघरबाट निकालिनु र श्रीमान्को दोस्रो विवाहका कारण मेघाकी आमा विक्षिप्त हुनु उपन्यासको आदि भाग हो ।

मेघाको बाबाले छोरीहरूलाई आमाको अभाव हुन नदिनु, तराईमा घर किन्नु, मेघाको बाबाको मृत्यु हुनु, उसको विवाह वरूणसँग हुनु, मेघाले परिवारबाट उचित माया, ममता नपाउनु र मेघा गर्भवती हुँदा वरूणसँग काठमाडौ जाँदा पनि वरूणले मेघाको स्वास्थ्यको ख्याल नराख्नु उपन्यासको मध्य भाग वा चरम अवस्था हो ।

मेघाको सुत्केरी अवस्थामा वरूणले राम्ररी ख्याल नगरेपछि उपन्यासले अर्कै मोड लिन्छ । मेघाका छोरीले वरूणलाई घृणा गर्नु, वरूणले आफ्नो कथा सुनाउनु, वरूणले धेरै केटीसँग शारीरिक सम्बन्ध राख्नु, इराको धम्कीका डरले वरूण घर आउनु, मेघासँग भेट हुनु, एक अर्काका विगत सुनाउनु, विद्यालयमा मेघा र वरूणको सालिक बन्नु उपन्यासको अन्त्य भाग हो ।

यसरी **युद्धोपरान्त** उपन्यास सोझो रूपमा अगाडि नबढेर अन्त्यबाट सुरू भएकोले वृत्तकारीय कथानक ढाँचामा आबद्ध छ ।

६.२.२ चरित्र-चित्रण

चरित्र-चित्रण उपन्यासका तत्वहरू मध्ये महत्वपूर्ण एक तत्व हो । उपन्यासमा देखिने मानवीय तथा मानवेतर प्राणीलाई चरित्र भनिन्छ । अर्को अर्थमा पात्रको संवाद तथा कार्यव्यापारलाई चरित्र चित्रण भनिन्छ । **युद्धोपरान्त** उपन्यासमा मेघा, वरूण, भवानी मुखिया, सत्य, करूण, भागिरथी, उत्तरा, अस्तित्व, वंशधर, वेदानन्द, सुलोचना, लोचन, गायत्री, वेतीया, आसरानी, विवेक, मेघाकी हजुरआमा, योग्य, सुयोग्य, निर्मला, वसन्ती, सुनन्दाता, सुप्रभा आदि रहेका छन् । **युद्धोपरान्त** उपन्यासमा चित्रित पात्रहरूलाई निम्न तालिकाद्वारा चित्रण गरिनु उपयुक्त हुन्छ :

'युद्धोपरान्त' उपन्यासको पात्र विधान सम्बन्धी तालिका :२

क्र.सं.	पात्र	लिङ्ग	कार्यभूमिका	प्रवृत्ति	स्वभाव	जीवनचेतना	आसन्नता	आवद्धता
१.	मेघा	स्त्री	प्रमुख	अनुकूल	गतिशील	व्यक्तिगत	मञ्चीय	बद्ध
२.	वरूण	पुरुष	प्रमुख	प्रतिकूल	गतिशील	व्यक्तिगत	"	"
३.	भवानी	पुरुष	सहायक	अनुकूल	"	"	"	"
४.	सत्य	स्त्री	गौण	"	स्थिर	व्यक्तिगत	"	"
५.	करूणा	स्त्री	सहायक	अनुकूल	गतिशील	"	"	"
६.	भागिरथी	स्त्री	गौण	प्रतिकूल	स्थिर	व्यक्तिगत	"	बद्ध
७.	उत्तरा	"	गौण	अनुकूल	गतिशील	वर्गगत	नेपथ्य	मुक्त
८.	अस्तित्व	स्त्री	सहायक	"	गतिशील	व्यक्तिगत	मञ्चीय	बद्ध
९.	वंशधर	पुरुष	सहायक	"	"	"	"	"
१०.	वेदानन्द	पुरुष	गौण	"	गतिशील	व्यक्तिगत	"	"
११.	गायत्री	स्त्री	"	"	स्थिर	वर्गगत	नेपथ्य	मुक्त
१२.	लोचन	पुरुष	"	प्रतिकूल	गतिशील	व्यक्तिगत	"	"
१३.	सुलोचना	स्त्री	"	अनुकूल	"	"	मञ्चीय	"
१४.	सुनन्दा	"	"	"	"	"	"	"
१५.	सुप्रभा	"	"	"	"	"	"	"
१६.	बेनीया	"	"	"	स्थिर	वर्गगत	नेपथ्य	"
१७.	आसरानी	स्त्री	"	"	"	"	मञ्चीय	"
१८.	विवेक	पुरुष	"	"	गतिशील	व्यक्तिगत	"	बद्ध
१९.	मेघाकी हजुरआमा	स्त्री	"	प्रतिकूल	"	वर्गगत	"	"
२०.	मेघाको हजुरबुबा	पुरुष	"	"	"	व्यक्तिगत	"	"
२१.	निर्मला	स्त्री	"	"	"	"	"	मुक्त
२२.	वसन्ती	"	"	"	"	"	"	"
२३.	योग्य	"	"	"	"	"	"	बद्ध
२४.	सुयोग्य	"	"	"	"	"	"	"
२५.	मेघाकी फूपू	"	"	"	"	"	"	मुक्त

उपर्युक्त पात्र विधागत तालिकाका नं २ का आधारमा **युद्धोपरान्त** उपन्यासका प्रमुख, सहायक र गौण पात्रहरूको छोटकरीमा चरित्र चित्रण गरिन्छ :

मेघा

यस उपन्यासकी प्रमुख नारी पात्र मेघा हो । मेघा उपन्यासमा आदर्श चरित्रका रूपमा आएकी छ । आम कामकाजी महिलाको दोहोरो जिम्मेवारीको मेघाले प्रतिनिधित्व गरेकी छ । मेघालाई सानिमा, बूढो ससुरो र जेठाजुले घाँस काट्ने भन्दा शिक्षा क्षेत्रमा अधिक समय दिनुपर्नेमा सचेत बनाएका छन् । मेघाको समयको दुरूपयोग गाउँलेलाई समेत मन पर्दैन । मेघालाई घरको काम, विद्यालयको काम सबै गर्नुपर्दा दिक्दारी लागेको र आफूले विद्रोह गर्न नसक्दा आफू असक्त भएको महसुस हुन्छ । मेघा घरमा सासू र श्रीमान्को दमन र अत्याचार खप्न विवश छे । उसले विद्रोह कहीँ गरेकी छैन । उपन्यासको अन्त्यमा भने वरूणले आफूलाई श्रीमान्को हैसियतमा राख्न जिद्दी गर्दा उसले टेरेकी छैन यति हो मेघाले

गरेको विद्रोह । मेघा कतिपय रूढीवादी अन्धविश्वास र छोरावादी संस्कारको विरोध गर्छे । मेघाको विचारमा महिलालाई पैतृक सम्पत्तिमा नै अधिकार चाहिन्छ । मेघाले आफ्नो गाउँमा प्लस टु सम्मको विद्यालय सञ्चालन गरेर समाजमा शिक्षाको ज्योति छरेकी छ । यस उपन्यासमा मेघा पात्र मार्फत् उपन्यासकारले महिलालाई परिवारको घेराबाट निक्लिएर सामाजिक काम गर्ने उत्प्रेरणा प्रदान गरेकी छन् ।

युद्धोपरान्त उपन्यासमा मेघा स्त्री, प्रमुख, अनुकूल, गतिशील, व्यक्तिगत, मञ्चीय र बद्ध पात्र हो ।

वरूण

वरूण **युद्धोपरान्त** उपन्यासको चरम प्रतिकूल पात्र हो । मेघाको श्रीमान्का रूपमा परिचित वरूणको चरित्र परिवार र समाजका लागि त प्रतिकूल छ नै तर उसको व्यक्तिगत जीवनका लागि पनि प्रतिकूल नै छ । वरूणले क्षणिक तृप्तिका अतिरिक्त केही पाएको छैन । उमेर छउञ्जेल श्रीमतीको बेवास्ता गरेको वरूण उमेर ढल्केपछि मेघाको शरणमा आइपसगेको छ । आफू कुकर्मी भएपनि श्रीमतीले पूज्य ठानुन् भन्ने वरूण श्रीमतीलाई सभ्य दास ठान्छ । उसको मानसिकता सामन्ती संस्कारले ग्रस्त छ । वरूण यस उपन्यासमा एउटा खराब पुरुषको नमुना हो । काठमाडौँमा बस्दा अनेकौँ केटीसँग अनैतिक सम्बन्ध राख्ने वरूण घर फर्केपछि पनि मेघाबाट पतिको सम्मान खोज्छ र छोरीहरूले पिताको सम्मान नदिँदा आफू अपमानित भएको भन्दै मेघासँग रिसाउँछ ।

उपन्यासको सुरूदेखि अन्त्यसम्म वरूणको सहभागी भएकोले **युद्धोपरान्त** उपन्यासको वरूण प्रमुख पुरुष पात्र, प्रतिकूल, गतिशील, व्यक्तिगत, मञ्चीय र बद्ध पात्रका रूपमा आएको छ ।

भवानी मुखिया

भवानी मुखिया **युद्धोपरान्त** उपन्यासमा सहायक चरित्रका रूपमा आएको छ । यस उपन्यासमा मेघाको बाबाको रूपमा आएको भवानीले श्रीमतीको माया लाग्दा लाग्दै बाबु आमाको वचन हार्न नसकेर करूणासँग दोस्रो विवाह गरेको छ । भवानी छोरीहरूको विशेष हेरचाह गर्छ । आफ्नो दुवै मिर्गौला काम नलाग्ने भएपछि पहाडको घर बेचेर छोराछोरीको लागि तराईमा घर जग्गा किनी राम्रो बन्दोवस्त गरिदिएकोले ऊ अनुकूल चरित्र हो । उसको

दोस्रो विवाहले सत्यरूपा पागल बनेबाट उसको चरित्रमा खोर देखिन्छ । त्यसैले भवानी अनुकूल र प्रतिकूल दुवै चरित्र भएको पात्र हो ।

करूणा

करूणा **युद्धोपरान्त** उपन्यासमा मेघाकी सानिमा, भवानी मुखियाकी कान्छी श्रीमतीका रूपमा चित्रित सहायक स्त्री चरित्र हो । नाम अनुसारको काम गरेकी करूणाको व्यवहारले सौतेनी छोरीहरूलाई समेत आमाको अभाव खड्किएको छैन । ऊ पत्नी र आमा दुवै रूपमा उत्तिकै महिमामयी छ । करूणाले आफ्नो श्रीमान्को मृत्युपछि पनि छोराछोरीको विशेष हेरचाह गरेकी छ । करूणाले उनीहरूलाई आत्मनिर्भर बनाई प्रतिस्पर्धामा उत्रन सक्ने बनाएकी छ । करूणाले मेघाको विवाह गरेपछि पनि क्रियाशील र कर्मठ हुन सल्लाह दिएकी छ । आदर्शमय सहायक चरित्रका रूपमा यस उपन्यासमा करूणा आएकी छ ।

अस्तित्व

अस्तित्व यस उपन्यासकी सहायक स्त्री चरित्र हो । उपन्यासमा थोरै देखापरेकी अस्तित्वको भूमिका भने गहन छ । मेघाकी नन्द अस्तित्व तीजमा नआएपछि मेघा ऊ सँगै गुनासो गर्छे । अस्तित्व भन्छे- "किन भाउजू बिना काम एकछाक खानका लागि मात्र यहाँ आउनुपर्ने ? हामीले बिहान देखि रातीसम्म जहाँ मन, वचन र कर्मले श्रम बगाएका छौँ, त्यहीँ पो बसेर खानुपर्छ । किन आउनुपऱ्यो यहाँ ।" (पृ. ७५)

अस्तित्वले माइतमा महिलाहरू दयाका मात्र पात्र हुने यथार्थलाई प्रस्तुत गरेकी छ । आजका हरेक महिलाले देखाउने विद्रोह अस्तित्वले यस उपन्यासमा देखाएकी छ । धर्म, संस्कृति र समाजको संरचनामा अस्तित्व सन्तुष्ट छैन । आफ्नो लोग्नेले रक्सी आएर कुट्नु र आफू हेपिनुको कारण अशिक्षा हो भनेर स्नातक भाउजूसँग साक्षर मात्र भएकी अस्तित्वले टक्कर गरेकी छ । अस्तित्व अनुकूल चारित्र हो ।

वंशधर

युद्धोपरान्त उपन्यासमा वंशधर सहायक पुरुष चरित्रका रूपमा चित्रित छ । मेघाको जेठाजु वंशधर वरूणभन्दा शक्तिशाली भएर उपन्यासमा आएको छ । मेघाजस्तो शिक्षित नारीलाई शिक्षा क्षेत्रमै समर्पित हुनुपर्ने, घर घरायसी काम लगाउन नहुने कुरा आमासँग गर्छ र आमाले प्रतिकार गर्दा मेघाको पक्ष लिँदै झगडासम्म गर्न उद्यत हुने वंशधर अनुकूल पुरुष चरित्र हो ।

गौण चरित्र

युद्धोपरान्त उपन्यासमा थुप्रै गौण चरित्रहरू छन् । यस उपन्यासका गौण चरित्रहरू सत्य, भागिरथी, उत्तरा, वेदानन्द, गायत्री, सुलोचना, सुनन्दा, सुप्रभा, बेतीया, मेघाकी हजुरआमा, विवेक, आसरानी, मेघाको हजुरबुबा, निर्मला, वसन्ती, योग्य, सुयोग्य, मेघाकी फूपू आदि हुन् । उपन्यासमा प्रायः सबै नारी चरित्र अनुकूल छन् । चरम प्रतिकूल नारी चरित्र मेघाकी सासू हो । मेघाकी सासू भागिरथीको नाम अनुसारको काम छैन । वृद्ध सासूससुरा र गर्भवती बुहारीको अवस्था माथि ख्याल नराखी भागिरथी घ्यू, दही, दूध, मासू सबैलाई ठगी ठगी एक्लै खान्छे । अन्य गौण चरित्रमा मेघाको बूढो ससुरो अनुकूल चरित्रको रूपमा आएको छ भने मेघाको हजुरबुबा, ससुरो प्रतिकूल पुरुष चरित्रका रूपमा आएका छन् ।

६.२.३ परिवेश

उपन्यासमा परिवेशले देश, काल र वातावरणलाई समेट्दछ । परिवेशका पक्षबाट हेर्दा **युद्धोपरान्त** उपन्यासको समय धेरै वर्षको छ । मेघाको जन्मदेखि ऊ मरेर स्कुलमा सालिक बनेकोसम्मको समयावधि उपन्यासले ओगटेको छ । यस उपन्यासमा इटहरी, काठमाडौं, कलकत्ता, वनारस, पहाडका विभिन्न स्थान, तराईका विभिन्न स्थान आदिको चित्रण गरिएको छ । तराईको झोडाको जङ्गल, विद्यालयको वातावरण, बूढी नदी, ढुङ्गा, मुढा, बालुवा, भूत, प्रेत, बगैँचा, फूलवारी, चिहान आदि परिवेशको चित्रण उपन्यासमा पाइन्छ । त्यस्तै हिन्दू संस्कारका मृत शरीरलाई तुलसीको मोठमा राख्ने, विवाहको बेला पण्डितलाई हेराउने आदि साँस्कृतिक परिवेशको चित्रण आन्दोलन चलिरहेको र आन्दोलनमा शिक्षक, राजनीतिज्ञ, मजदुरहरूले सहभागी लिएकाले वि.सं. २०४६ र २०६२/०६३ को अन्दोलनको झलक पनि उपन्यासमा पाइन्छ । पहाडको मूलघर, सिरूबारीको घर, तराईको घर, विवाह गरेर लगेको घर आदिको वर्णनका साथै प्रकृतिका विभिन्न रूप बादल लाग्नु, पानी वर्षनु, भँगालो बढ्नु आदि विभिन्न परिवेशको चित्रण **युद्धोपरान्त** उपन्यासमा गरिएको छ । मेघाकी आमालाई रक्ताम्य हुने गरी कुट्नु, विवेकले बाबुको लास जल्न थालेपछि चिच्याइ चिच्याइ रूनु कारूणिक परिवेशको चित्रण गरिएको छ । त्यस्तै विभिन्न वर्ग र समुदायका महिलाहरू पुरुषको यौन दुराचारी प्रवृत्तिका सिकार भएको परिवेशको चित्रण पनि उपन्यासमा पाइएको छ ।

६.२.४ दृष्टिबिन्दु

दृष्टिबिन्दु उपन्यासकारको दृष्टिकोणको प्रतिनिधि तत्व हो । **युद्धोपरान्त** उपन्यासको व्याख्याता मेघा हो । मेघाले प्रायः कथा वाचन गरेकी छ तर म पात्रको रूपमा आएकी छैन । मेघा र वरूणले आफ्नो आफ्नो आन्तरिक कथा भने पनि म पात्रको उल्लेख नगरेकाले वा उपन्यासकारले मेघाको कथा भनेको हुनाले बाह्य सीमित दृष्टि बिन्दुको प्रयोग गरिएको छ ।

६.२.५ उद्देश्य

उद्देश्य उपन्यास लेखनको कारण वा प्रयोजन हो । **युद्धोपरान्त** उपन्यासको मुख्य उद्देश्य महिलाहरूलाई शिक्षित र सभ्य बनाई समाजमा समान पहुँच बनाउनु र समाजका यौन दुराचारी पुरुषको सिकार नबन्ने सन्देश दिनु हो । समाजमा रहेका विभिन्न प्रकारका पुरुष र महिलाको चित्रण गरी सबै पुरुष गलत नभएको र सबै महिला सहिद नभएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । नारी उत्पीडनलाई मूल विषय बनाइएको यस उपन्यासमा नारीको शारीरिक र मानसिक दुवै उत्पीडनलाई केन्द्रमा राखिएको छ । नारीहरू नारीद्वारा, पुरुषद्वारा र सामाजिक संरचनाद्वारा उत्पीडित भएको उपन्यासमा देखाइएको छ । उत्पीडन नभोग्ने नारी **युद्धोपरान्त** उपन्यासमा छँदै छैनन् ।

युद्धोपरान्त उपन्यासमा समाजले महत्व नदिएका महिला समस्यालाई महत्वका साथ उठाइएको छ । हरेक सन्दर्भको प्रस्तुतिमा महिला पक्षधरता अँगालिएको छ । जस्तो सालिक निर्माणका क्रममा मेघालाई महान् र वरूणलाई तुच्छ सावित गर्नु, मेघाकी हजुरआमालाई निर्दोष सावित गर्न खोज्नु, करूणालाई सौतेनी आमा भएर पनि आमा भन्दा महान् देखाउनु, कैयौँ वर्षपछि भेटिएको वरूणलाई श्रीमान्को रूपमा नस्वीकारी सहकर्मीको रूपमा स्वीकार्नु, मेघाका छोरीहरूले वरूणलाई पिताको सम्मान प्रदान नगरी उल्टै अनादर समेत गर्नु आदि उपन्यासका केन्द्रमा महिलालाई राखिएको छ र उपन्यासलाई नारीवादी बनाउन खोजेको तर नारीवादी हुन नसकेको सुधा त्रिपाठीले **युद्धोपरान्त** उपन्यासको भूमिकामा लेखेकी छन् । त्रिपाठीका विचारमा नेपाली समाजका नारीले पाएका पीडाको अड्कल त यथार्थवादी ढङ्गको छ तर त्यसको उपचार भने आदर्शवादी किसिमको छ । जे होस् नेपाली नारीहरू पारिवारिक तथा सामाजिक रूपमा युद्धमा होमिनुपरेको र यस खाले युद्धमा उनीहरूको विजय हुने भाव **युद्धोपरान्त** उपन्यासमा पाइन्छ ।

६.२.६ भाषाशैली

भाषा उपन्यासको घटनावस्तु प्रस्तुत गर्ने माध्यम हो । शैली भाषाको माध्यमले प्रस्तुत गर्ने तरिका हो । शैली प्रत्येक लेखकको आ-आफ्नै हुनाले जति लेखक हुन्छन्, त्यति नै शैली हुन्छन् । निजत्वको विशिष्ट पहिचान नै शैली हो (प्रधान, २०४३ : ९) । **युद्धोपरान्त** उपन्यासको भाषा शैली सरल र सहज छ भने शैली विवरणात्मक छ । हरेक घटना र सन्दर्भको विवरण दिने क्रममा कारूणिक प्रभाव दिने प्रयास गरिदिएको छ । यस उपन्यासमा तत्सम, तत्भव, आगन्तुक साथै झर्रा भाषाको प्रयोग गरिएको छ यस उपन्यासमा अनुकरणात्मक शब्दको पनि प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासको अधिकांश कथावस्तु पूर्वदीप्तिको रूपमा आएकोले पूर्वदिप्तीको शैलीको प्रयोग गरिएको छ । मेघाले बिगतको कुरा वरूणसँग भेट भएपछि भनेकी छ भने उपन्यासको अन्तमा वरूणले पनि आफ्नो कथा भनेकी छ ।

६.३ फुटकर रचना र लेखहरूको सामान्य चर्चा

गौरा उप्रेतीका पुस्तकाकार कृतिको अलावा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा लेख रचनाहरू पनि प्रकाशित भएका छन् जसको चर्चा निम्नानुसार गरिन्छ :

६.३.१ फुटकर लेख

सहयात्री त्रैमासिकको वर्ष १, अंक १, पूर्णाङ्क. १, २०५६ सालमा गौरा उप्रेती (रिजाल) ले कविताको बारेमा कविहरूको अभिमत भन्ने लेखमा कविताको बारेमा लेखेकी छन् । यस लेखमा उप्रेतीले कविताको बारेमा जानकारी दिँदै प्रगतिवादी कविता र जनआन्दोलनपछि कविता लेखनमा छाएको अन्यौलताको बारेमा लेखेकी छन् । उप्रेतीका विचारमा कविता कविको भाव सन्देशमात्र नभएर भौतिक र वर्तमान दुनियाँको यथार्थ प्रतिविम्व हो । कविताले मीठो मनोरञ्जन र छोटो रूपमा पाठकलाई धेरै बुझ्न बाध्य पारिदिन्छ । उनी प्रगतिवादी कवि र लेखकहरूले अस्तित्वको बोध गरी राष्ट्र चिन्तनको रूपमा आफूलाई राख्नुपर्दछ र प्रगतिवादीहरू शक्तिको होइन, प्रगतिको पूजारी हुन जरूरत छ (*सहयात्री* : पृ. २०) भन्छिन् । असफल आन्दोलनबाट उब्जेका निरासाले कवितामा अन्यौलता छाएको उनको ठहर छ ।

६.३.२ फुटकर कथा

गुञ्जन त्रैमासिकको वर्ष ४, अंक २, २०५७ सालमा गौरा उप्रेती (रिजाल) को **किसानको दृढता** शीर्षकको कथा प्रकाशित भएको छ । यस कथामा उप्रेतीले विकास निर्माणका नाममा गर्ने उच्च पदाधिकारीहरूको गैह्र जिम्मेवारीपूर्ण प्रवृत्तिलाई उदाङ्गो पारिदिएकी छन् । युस कथामा खेती योग्य जमिनमा बाटो खनेर मोजमस्तीमा लागेको सरकार जंगलका विभिन्न जडिबुटी र जंगलको विक्री गरी त्यसको पैसाले रक्सीको मादमा लठ्ठ भएको कुरा उल्लेख छ । धर्म बहादुर जस्ता सोझा सिधा किसानले राखेको धानको बीउ नष्ट पारिएको छ । वृद्ध किसानहरूले खेतीयोग्य जमिन मास्न नमानेको, बाटोमा गाडी कुद्न थालेपछि तस्करहरूले गोली हानी वन्यजन्तु मारेर जंगलका जडिबुटी चोरी भएको छ । वन जंगल र वन्यजन्तु लोप हुँदै गएपछि सचेत गाउँलेहरूले कडा नियम बनाए र अनुमति बिना सरकारी, नीजि कुनै पनि सवारी साधन आवतजावत गर्न दिइएन त्यसपछि वनजंगल र वन्यजन्तुको सुरक्षा भएको छ ।

यस कथाको मुख्य आशय विकास निर्माणका नाममा जनतामाथि भएका शोषण र दमनको पराकाष्ठा नाघेपछि जनता आफैँ सचेत हुन्छन् र सही निर्णय गर्दछन् भन्ने नै हो ।

६.३.३ फुटकर लेख

अभ्युत्थान महिला साहित्य प्रतिष्ठान काठमाडौँबाट प्रकाशित *अभ्युत्थान* साहित्यिक पत्रिकाको अंक २, २०६९ सालमा गौरा उप्रेती र सरिता उप्रेतीको 'महिला उत्पीडनको सन्दर्भ र स्वरूप' भन्ने सहलेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा उनीहरूले महिला उत्पीडनका कारण र महिला सशक्तिकरण कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने सन्दर्भ उठाएका छन् । यस लेखमा उल्लेख गरे अनुसार नेपाल लगायत विकसित देश अमेरिकामा पनि महिला उत्पीडन भएको देखिन्छ । महिलामाथि हुने गरेका पक्षपात र अन्यायपूर्ण व्यवहारको सृष्टिकर्ता पुरुषवादको सुरूवात र महिला उत्पीडनको कारक तत्व धर्म र संस्कृति हुन् । भौतिक जगत्मा महिलाहरू पुरुषहरूभन्दा कर्मशील जिम्मेवारी बहन गर्नमा पुरुषको दाँजोमा उच्च दर्जामा पर्दछन् तर सामाजिक संस्कार, संस्कृति र धर्मले यिनीहरूको सृजना, चेतना र शक्तिलाई निरन्तर निलिरहेको छ । पुरुषहरूले महिलामाथि गरेको शोषण, दमनको चर्चा पनि यस लेखमा गरिएको छ ।

महिलाको जीवनस्तर र जीवन शैलीमा परिवर्तन गर्न प्राविधिक र सीपमूलक महिला शिक्षामा जोड दिनुपर्ने, महिलाको शरीर सम्बन्धी परम्परागत चिन्तन हटाउनुपर्ने, समावेशीकरण हटाइ उच्च आत्मबल भएका महिला पहिला अनि पुरुष हुनुपर्ने, महिलाका लागि छुट्टै अदालतको व्यवस्था हुनुपर्ने, महिलालाई सर्जक, व्याख्याता, राजनैतिक, शैक्षिक, दार्शनिक एवं वैज्ञानिक रूपमा स्थापित गर्दै लैजानुपर्ने छ भन्ने सन्दर्भको चर्चा यस लेखमा गरिएको छ ।

सातौं परिच्छेद

उपसंहार

७.१ शोध निष्कर्ष

वि.सं. २०१० भाद्र १५ गते तेह्रथुम जिल्लाको आठराई गा.वि.स. को पोखरी भन्ने ठाउँमा गौरा उप्रेतीको जन्म भएको हो । पिता भुवानेश्र उप्रेती र आमा जानुकादेवी उप्रेतीको ज्येष्ठ सुपुत्रीका रूपमा जन्मिएकी उप्रेतीको बाल्यकाल जन्मस्थान आठराई पोखरीमै बित्यो । अक्षराम्भको क्रममा एकवर्ष मामाघर बसेकी उप्रेती आफ्नै गाउँमा विद्यालय बनेपछि गाउँमै फर्केर आएकी छन् । उप्रेतीको बाल्यकाल राम्रोसँग बितेको देखिन्छ ।

वि.सं. २०२७ मा एस्. एल्. सी. वि.सं. २०३२ मा आई. ए., आई. एड्. र वि.सं. २०३५ मा बि.ए. पास गरेकी उप्रेती वि.सं. २०६९/७० मा एम्. ए. गर्दैछिन् । गौराको जन्म मध्यम वर्गीय परिवारमा भएको हो । उनकी आमाको मृत्यु भइसकेको छ भने बुबा झापामा बस्छन् । उनका पाँच बहिनी र चार भाइ छन् । गौरा उप्रेतीको विवाह वि.सं. २०३५ मा भएको हो । श्रीमान्को खराब आचरणका कारण उनको वैवाहिक जीवन राम्रो हुन सकेन । उनका एक छोरा र एक छोरी छन् । उनका छोराछोरी आत्मनिर्भर भइसकेका छन् । उप्रेतीकी छोरीको विवाह भइसकेको छ । उनी हजुरआमा पनि बनिसकेकी छन् ।

गौरा उप्रेतीको आर्थिक अवस्था राम्रो छ । उनको इटहरीमका आमाले बनाइदिएको एउटा घर छ भने भक्तपुरको लोकन्थलीमा आफ्नै पौरखले बनाएको एउटा घर छ । उनी त्यही घरमा हाल बस्दै आएकी छन् । उप्रेतीलाई उनका छोरा छोरीले आर्थिक सहयोग गर्दछन् । उनी सरल मृदुभाषी, मिजासिलो स्वभावकी भएकाले सबैसँग मृदुभाषा बोल्छिन् । कर्तव्यप्रति सचेत र लगनशील भएकाले उप्रेती व्यक्ति, समाज र सिङ्गो राष्ट्रको विकासमा आफ्ना तवरबाट भरपुर जुटेकी छिन् । उप्रेती धार्मिक कट्टरता, रूढीवादी परम्परा, जातीय भेदभाव, राजनैतिक विकृति र विसङ्गतिको विरूद्धमा छिन् । उनको नेपाली भाषा र साहित्यप्रति गहिरो लगाव र आस्था छ । उप्रेती मार्क्सवादी सिद्धान्तमा आधारित भएर साहित्य सिर्जना गर्न रूचाउँछिन् ।

शिक्षण पेसालाई आदर्श पेसाका रूपमा मान्ने उप्रेती वि.सं. २०२८ देखि यस पेसामा संलग्न भइन् । आफ्नो जीवनको अधिकांश समय शिक्षण कार्यमै खर्चेकी उप्रेतीले विभिन्न

स्कुल र क्याम्पसमा वि.सं. २०२८-०५० सम्म पढाएकी छन् । वि.सं. २०५०देखि २०५८ सम्म विभिन्न सरकारी र गैर सरकारी संघ संस्थामा आबद्ध भएकी उप्रेतीले अशिक्षाको कारण महिलाहरू पछाडि परेको ठानिन् । महिलाको चेतना अभिवृद्धि गरी शिक्षित र सभ्य समाजकी प्रतिनिधि बनाउन आफू चेतनशील भएका हैसियतले 'उत्प्रेरणा महिला माध्यमिक विद्यालय' (२०५९) खोलिन् । शिक्षा लिनबाट वञ्चित १४ वर्ष उमेर पुरा भएका विवाहिता र अविवाहिता महिलाहरू त्यस विद्यालयमा अध्ययन गरी स्व-पहिचान र स्व-रोजगारमा संलग्न भई आत्मनिर्भर भएका छन् । यसरी उप्रेतीले जीवनको पूर्वाद्ध समय पनि र उत्तराद्ध समयमा पनि शिक्षण कार्यमै खर्चेकी छन् ।

साहित्यकार रूद्र खरेल, गंगा उप्रेती र सुधा त्रिपाठीबाट प्रभावित भएको बताउने गौरा उप्रेती पारिजात र देवकोटाका कृतिहरूबाट पनि प्रभावित भएकी छन् । दुई कक्षामा अध्ययनरत हुँदा उप्रेतीले **कुहिरेको देशमा** कविता लेखेर आफ्नो साहित्यिक व्यक्तित्व उजागर गरेकी छन् । उनको प्रथम प्रकाशित रचना *कुम्भकर्ण* मा प्रकाशित **आजका नारी के चाहन्छन्** ? (२०२४) निबन्ध हो तर अहिले यो प्राप्त छैन । उनको प्राप्त प्रथम प्रकाशित रचना **हिमशिखर, विशाल पर्वतहरू** (२०५५) कविता हो जुन *गुञ्जन* त्रैमासिकको असार महिनामा प्रकाशित भएको छ । पुस्तकाकार कृतिका रूपमा गौरा उप्रेतीका ३४ ओटा कविताहरूको संगालो **ऊ बेचिने रातहरू** (२०६०) कविता संग्रह र दुईवटा उपन्यास **अघोषित द्वन्द्व** (२०६०) र **युद्धोपरान्त** (२०६४) प्रकाशित भएका छन् ।

सरल, विनम्र, मिलनसार स्वभावकी उप्रेती जीवनमा जस्तासुकै कठिन परिस्थितिमा पनि धैर्य, साहस, स्वालम्वन सहित सन्तुलन नगुमाई जीवनमा सधैँ क्रियाशील रहिरहने साहसी र उच्च मनोवल भएकी व्यक्तित्व हुन् । शारीरिक रूपमा हृष्टपुष्ट देखिने उप्रेतीका कवि व्यक्तित्व, उपन्यासकार व्यक्तित्व, शिक्षक व्यक्तित्व, समाजसेवी व्यक्तित्व र राजनैतिक व्यक्तित्व गरी विभिन्न व्यक्तित्वहरूका पाटाहरू छुट्टिएका देखिन्छन् ।

गौरा उप्रेतीको **ऊ बेचिने रातहरू** कविता सङग्रहमा सङ्गृहीत कवितामा राष्ट्रप्रेम, नारीचेतना, वर्गीय द्वन्द्व, सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको चित्रण, शासक वर्गको निरंकुश शासन पद्धति, मार्क्सवादी जीवन दृष्टि आदि पाइन्छ । उप्रेतीले कविता मार्फत स्वदेश र स्वजातिलाई माया गरेकी छन् ।

गौरा उप्रेतीको **अघोषित द्वन्द्व** (२०६०) उपन्यास लघु संरचनामा आबद्ध रहेको छ । विविध प्रकारका नारी शोषण, उत्पीडनलाई मूल विषय बनाइएको यस उपन्यासमा महिला सशक्तीकरण एवं नारीवादी अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । परापूर्व कालदेखि नै शोषणको चपेटामा परिरहेका नेपाली नारीहरूको दयनीय एवं निरीह अवस्था तथा उनीहरूको सहनशीलताको दुरूपयोग गरी पुरुषले गर्ने स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिको विरोध गरिएको यस उपन्यासमा जुनसुकै वर्ग, उमेर र परिवेशका नारीहरू शोषण र उत्पीडनमा पिल्सिन बाध्य छन् भन्ने कुरालाई विभिन्न घटनाका माध्यमद्धारा उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । आजका सभ्य र चेतनशील नारीका काँधमा दोहोरो जिम्मेवारी आएको छ तर आर्थिक रूपमा सम्पन्न भएपछि मुक्तिका लागि जस्तासुकै आन्दोलन, गर्न पनि सक्ने कुरा उपन्यासमा आएको छ ।

उप्रेतीको अर्को उपन्यास **युद्धोपरान्त** (२०६४) हो । यस उपन्यासमा पुरुषको स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिलाई देखाउँदै नारीलाई वासनाको पुतली ठान्ने पुरुषको सङ्कीर्ण मानसिकतालाई प्रस्तुत गरिएको छ । नारीका सकारात्मक र नकारात्मक दुवै रूपलाई उपन्यासमा देखाइएको छ । नेपाली नारीहरू परिवार तथा सामाजिक रूपमा युद्धमा होमिनुपरेको र यस खाले युद्धमा उनीहरूको विजय हुने भाव उपन्यासमा आएको छ । अनेकन महिलासँग यौनसम्बन्ध राख्दै हिँड्ने दुराचारी पुरुषको कु-प्रवृत्तिलाई उपन्यासमा राख्दै उदाङ्गो पारिएको छ । **युद्धोपरान्त** (२०६४) उपन्यासले महिलाहरूलाई पारिवारिक घेराबाट बाहिर निस्किएर र सामाजिक काम गर्ने उत्प्रेरणा दिन्छ ।

परिशिष्ट

वि.सं. २०७० वैशाख २४ गते शोध नायकसँग लिइएको अन्तर्वार्ता :

प्र.नं. १. तपाईंको नाम के हो ?

उत्तर : मेरो नाम गौरा उप्रेती हो ।

प्र. नं. २. तपाईंको जन्म कहिले र कहाँ भएको हो ?

उत्तर : मेरो जन्म वि.सं. २०१० भदौ १५ गते तेह्रथुम जिल्लाको आठराई गा.वि.स. पोखरी भन्ने ठाउँमा भएको हो ।

प्र.नं. ३. तपाईंको माता पिताको नाम के हो ?

उत्तर : मेरो माता पिताको नाम जानुका देवी उप्रेती र भुवानेश्वर उप्रेती हो ।

प्र.नं. ४. तपाइँ माता पिताको कतिऔँ सन्तान हुनुहुन्छ ?

उत्तर : म माता पिताको पहिलो सन्तान हुँ ।

प्र. नं. ५. तपाईंको माता पिताको पेसा के थियो ?

उत्तर : मेरा माता पिताको पेसा कृषि हो ।

प्र.नं. ६. तपाईंका माता पिताको स्वभाव कस्तो थियो ?

उत्तर : पिताको स्वभाव अलि खरो, माताको स्वभाव नरम, मिलनसार र स्वाभिमानी, परिश्रमी थियो ।

प्र. नं. ७. तपाईंको राशी कुन हो ?

उत्तर : मेरो राशी कुम्भ हो ।

प्र.नं. ८. तपाईंका दाजुभाइ र दिदीबहिनी कति हुनुहुन्छ ?

उत्तर : मेरा चार भाइ र पाँच बहिनी छन् ।

प्र. नं. ९. पिताको आर्थिक स्थिति कस्तो थियो ?

उत्तर : मेरो पिता कृषक भए पनि आर्थिक स्थिति राम्रो थियो ।

प्र. नं. १०. तपाईंको बाल्यकाल कसरी बित्यो ?

उत्तर : खेल्दै रमाइलोसँग बित्यो ।

प्र. नं. ११. तपाइँले पढाइ कहिले प्रारम्भ गर्नुभयो ?

उत्तर : वि.सं. २०१७ देखि मैले पढ्न सुरू गरेकी हुँ ।

प्र. नं. १२. बाल्यकालमा तपाइँलाई खेल खेल्न मन पर्थ्यो ?

उत्तर : म एकान्तप्रेमी हुनाले मलाई खेल खेल्ने रूचि थिएन ।

प्र. नं. १३. बाल्यकालमा घटेको कुनै उल्लेखनीय घटना याद छ ?

उत्तर : म दुई कक्षामा पढ्दा मेरो कानमा किरा पसेछ र म दुवै कान नसुन्ने भएकी र पढाइमा कमजोर भएकी थिएँ । त्यो घटना म कहिल्यै बिर्सन सक्दिन ।

प्र. नं. १४. तपाईंको बाल्यकालमा आफन्तबाट पाएका माया, दया, सुख र दुःखका क्षणको सम्झना छ ?

उत्तर : मलाई आमा, बुबा र सानिमाले धेरै माया र ममता दिनुभएको थियो ।

प्र. नं. १५. तपाईंको पढाइमा सहयोग गर्ने को थियो ?

उत्तर : मलाई पढाइमा सबैभन्दा बढी सहयोग आमाले गर्नुभएको थियो । त्यसपछि बुबा र सानिमाले पनि सहयोग गर्नुभएको थियो ।

प्र. नं. १६. तपाईंको बुबाले अर्को बिहे पनि गर्नु भएको थियो ? किन ?

उत्तर : हो, म जन्मेको आठ वर्षसम्म आमाबाट अर्को सन्तान नजन्मेकाले सन्तान प्राप्तिका लागि बुबाले अर्को विवाह गर्नुभएको थियो ।

प्र. नं. १७. तपाईंको बाल्यकालको सपना र अहिलेको विपना बीच केही तालमेलमा प्राप्ति देखापऱ्यो ?

उत्तर : विवाह नगरी नेपाली साहित्यमा समर्पित हुने सपना थियो तर विवाहले सब सपना चकनाचुर पारिदिएकाले तालमेल छैन ।

प्र. नं. १८. तपाईंको विवाह कहिले भयो ?

उत्तर : म २५ वर्षकी हुँदा वि.सं. २०३५ मा भएको हो ।

प्र. नं. १९. विवाहले तपाईंको जीवनमा कस्तो प्रभाव पाऱ्यो ?

उत्तर : विवाह मेरो प्रगतिको लागि घातक भइदियो ।

प्र. नं. २०. वैवाहिक जीवन किन सफल भएन ?

उत्तर : चरित्रहीन व्यक्तिसँग विवाह हुन पुगेकाले ।

प्र. नं. २१. तपाइँ कुन वर्गकी व्यक्ति हुनुहुन्छ ?

उत्तर : म उच्चमध्यम वर्गमा पर्छु ।

प्र. नं. २२. तपाइँलाई साहित्य सिर्जना गर्ने प्रभाव र प्रेरणा कहाँबाट कसरी प्राप्त भयो ?

उत्तर : म जन्मेको ठाउँको प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण वातावरण, देशको लथालिङ्गे शासन पद्धति र महिलामाथि भएका उत्पीडनबाट प्रभाव र प्रेरणा पाएँ । मानिसका भावना र विचार कलात्मक भाषामा प्रस्तुत गर्ने माध्यम साहित्य हो ।

प्र. नं. २३. तपाइँलाई मनपर्ने साहित्यकार को-को हुन् ?

उत्तर : पारिजात, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सुधा त्रिपाठी आदि ।

प्र. नं. २४. तपाइँ साहित्यमा मुख्य रूपमा के देखाउन खोज्नु हुन्छ ?

उत्तर : म श्रमजीवी गरिब जनता र विशेष गरी दुःख पाएका महिलाहरूको वस्तुस्थितिको मूल्याङ्कन गर्दै महिलाहरू जागरूक भएर अघि बढ्नुपर्छ, अन्याय, शोषण, दमन खपेर बस्नु हुँदैन भन्ने सन्देश दिन चाहन्छु ।

प्र. नं. २५. तपाइँले कति वर्षको उमेरदेखि साहित्य सिर्जना गर्न थाल्नुभएको हो ?

उत्तर : आठ वर्षको उमेरदेखि नै मैले कविता लेख्न थालेकी हुँ ।

प्र. नं. २६. तपाईंको प्रथम प्रकाशित रचना कुन हो ?

उत्तर : मेरो प्रथम प्रकाशित रचना **आजका नारी के चाहन्छन् ?** (२०२४) निबन्ध हो तर अहिलो यो प्राप्त छैन ।

प्र. नं. २७. प्राप्त प्रथम प्रकाशित कृति नि ?

उत्तर : **हिमशिखर, विशाल पर्वतहरू** (२०५५) *गुञ्जन* त्रैमासिक पत्रिकाको वर्ष १, अंक १ मा प्रकाशित भएको छ ।

प्र. नं. २८. अहिलेसम्म तपाइँले कतिवटा कृति प्रकाशित गराउनु भएको छ ?

उत्तर : एउटा कविता सङ्ग्रह र दुईवटा उपन्यास गरी ३ वटा कृति प्रकाशित गराइसकेकी छु । अब दुई वटा प्रकाशोन्मुख अवस्थामा छन् ।

प्र. नं. २९. तपाइँ अहिले कहाँ बस्नुहुन्छ ?

उत्तर : मेरो घर भक्तपुर, लोकन्थलीमा छ म त्यही बस्दै आएकी छु ।

प्र. नं. ३०. तपाई कुन धर्ममा विश्वास गर्नुहुन्छ ?

उत्तर : म हिन्दु धर्ममा विश्वास गर्छु ।

प्र. नं. ३१. प्रातकालीन समय कसरी बिताउनुहुन्छ ?

उत्तर : विहान चार बजेदेखि छ बजेसम्म योगा गर्छु । छ बजेदेखि आठ बजेसम्म धर्मशास्त्रका वेद, गीता, श्रीमद्भागवत जस्ता धर्म ग्रन्थ पढ्छु र एक घण्टा पाश्चात्य दर्शनका किताबहरू पढ्ने गर्छु ।

प्र. नं. ३२. तपाईंको अहिलेको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?

उत्तर : घर भाडाबाट आएको रकमले घरायसी खर्च गर्छु । छोराछोरी पनि कमाउने छन् । आर्थिक अवस्था राम्रो छ ।

प्र. नं. ३३. तपाईंको मुख्य पेसा के हो ?

उत्तर : मेरो मुख्य पेसा शिक्षण नै हो तर म अहिले विद्यालयबाट पारिश्रमिक लिन्न ।

प्र. नं. ३४. किन शिक्षण पेसा नै रोज्नुभयो ?

उत्तर : मलाई शिक्षण पेसा आदर्श पेसा भएकाले रोजेकी हुँ । जसबाट वेदव्यास र सौनक ऋषि बन्न सकिन्छ ।

प्र. न. ३५. तपाइँलाई अरूको कस्तो स्वभाव र बानी मन पर्छ ?

उत्तर : नम्र, मिलनसार र सहयोगी स्वभाव र व्यवहार मन पर्छ ।

प्र. नं. ३६. अहिलेसम्म गरेका कुन कार्यमा सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

उत्तर : महिला पछाडि पर्नुको मूल कारण अशिक्षा नै हो भन्ने कुराको जब मलाई बोध भयो र मैले 'उत्प्रेरणा महिला विद्यालय' खोली शिक्षा लिनबाट वञ्चित भएका महिलाहरूलाई शिक्षित बनाई आत्मनिर्भर हुन सक्ने बनाएकी छु । यस कामबाट म जीवनमा धेरै सन्तुष्ट छु ।

प्र. नं. ३७. तपाँईका छोराछोरी कति जना हुनुहुन्छ ?

उत्तर : मेरा एक छोरा र एक छोरी छन् ।

प्र. नं. ३८. तपाँईलाई अरू केही भन्न मन लागेको छ ?

उत्तर : मान्छेले जस्तोसुकै दुःख कष्टको बेलामा पनि हिम्मत नहारेर कर्मशील हुनुपर्छ अनि सफलता मिल्छ ।

....

गौरा उप्रेती

(शोधनायक)

सन्दर्भग्रन्थ सूची

उप्रेती, गौरा २०६४. **'युद्धोपरान्त'.** काठमाडौ : आलोक रिजाल/आस्था रिजाल ।

उप्रेती, गौरा र सरिता २०६९. 'महिला उत्पीडनको सन्दर्भ र स्वरूप'. *अभ्युत्थान* : अंक २, (पृ. ३९-५१)

घर्ती, दुर्गा बहादुर २०६७. **मनोविश्लेषणात्मक नेपाली उपन्यासमा पात्रविधान.** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य २०६०. **नेपाली कविता भाग-४** (चौ.सं.), ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

दहाल, यानिराम २०६८. **कलम चोपेर माटोमा.** कीर्तिपुर, काठमाडौँ : त्रिभुवन विश्व विद्यालय नेपाली केन्द्रिय विभाग स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोध पत्र ।

प्रधान, कृष्णचन्द्र सिंह २०४३. **नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार.** (दो.सं.) काठमाडौ : साझा प्रकाशन ।

प्रधान, प्रतापचन्द्र २०४०. **नेपाली उपन्यास : परम्परा र पृष्ठभूमि.** दार्जिलिङ्ग : दीपा प्रकाशन ।

बराल, कृष्णहरि २०६४. **गजल : सिद्धान्त र परम्परा.** ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम २०६४. **उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास.** (ते.सं.), काठमाडौ : साझा प्रकाशन ।

रिजाल, गौरा २०६०. **ऊ बेचिने रातहरू.** काठमाडौ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि. ।

.... २०६०. **अघोषित द्वन्द्व.** काठमाडौ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि. ।

.... २०५५. 'हिमशिखर, विशाल पर्वतहरू'. *गुञ्जन* : वर्ष १, अंक ४, (पृ. ७९) ।

.... २०६५. 'कविताको बारेमा कविहरूको अभिमत'. *सहयात्री* : वर्ष १, अंक १, (पृ. १९-२०) ।

.... २०५७. 'किसानको दृढता'. *गुञ्जन* : वर्ष ४, अंक २, (पृ. ५९-६१) ।

लुइँटेल, लीला २०६८. **नेपाली महिला उपन्यासकार.** काठमाडौ : साझा प्रकाशन ।

सुवेदी, राजेन्द्र २०५३. **नेपाली उपन्यास परम्परा र प्रवृत्ति**. वाराणसी : भूमिका प्रकाशन ।